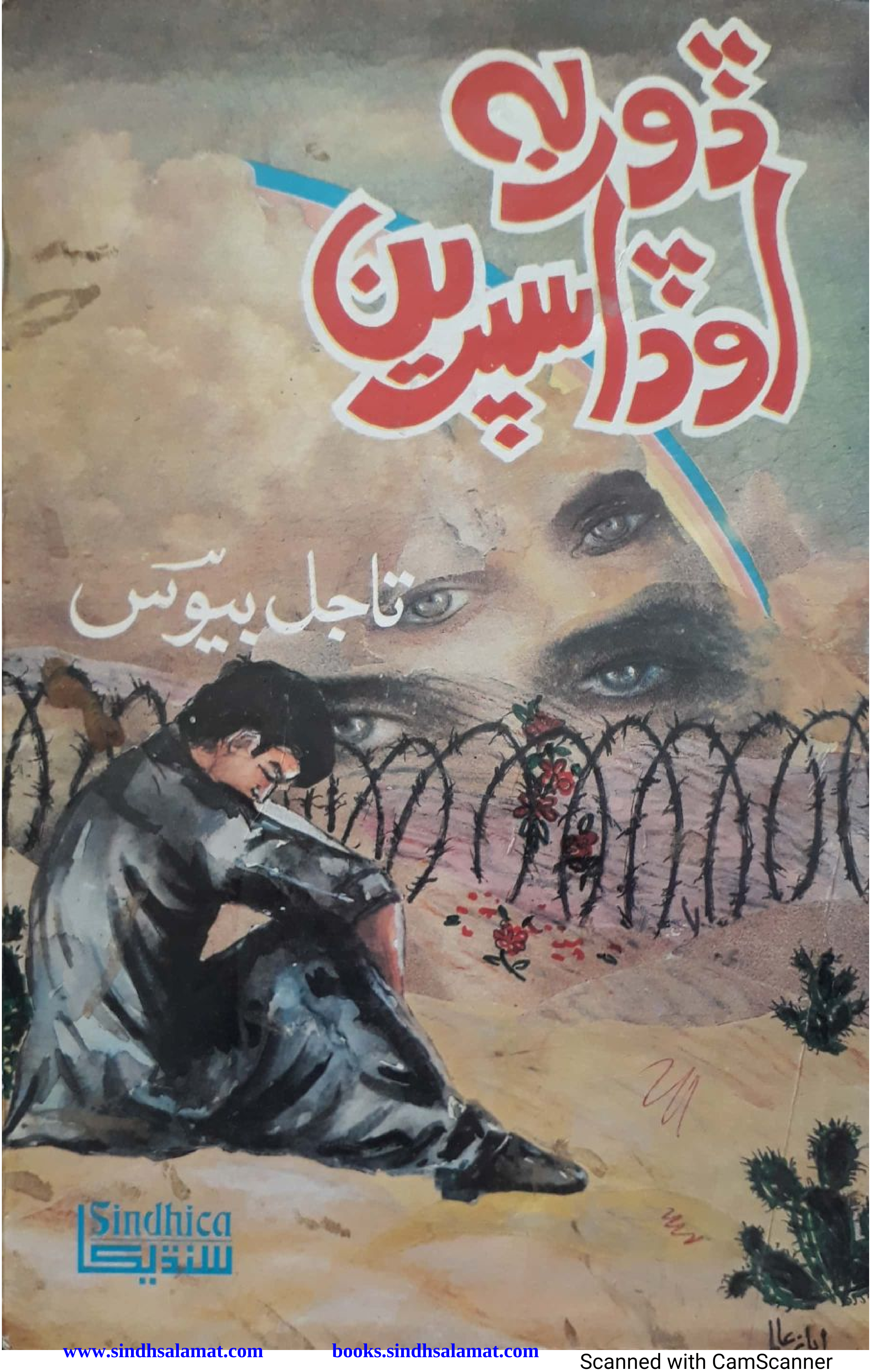

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڇپائيندڙ جا حق ۽ واسطا محفوظ

ڪتاب جو نالو: ڏور ٻہ اوڏا سپرين
ليکڪ : تاجل بيوس
ڇپجڻ جو مهينو: مئي- جون 1992ع
ٽائيٽل: اياز عالم ابڙو
ڇپيندڙ: ذڪي پرنٽرس ڪراچي
ڇپائيندڙ: سنڌيڪا اڪيڊمي ڪراچي

ملھ: 30 رُپيا

All rights are reserved for the publisher

'DOOR BE ODA SUPAREIN'
Written by: Tajal Bewas
Language: Sindhi
Published by: Sindhica Academy Karachi

Price Rs: 30-00

لکپڙھ لاءِ

سنڌيڪا اڪيڊمي
پوسٽ باڪس نمبر: 7363، ڪراچي 74400

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تهِ لڙهي موتين مالها
پوپٽي هيرا ننداڻي
ڪلا پرڪاش ۽
سندري اُتمچنداڻيءَ
جي نالي-

تاجل 'بيوس'

soorihsindhiadab

Scanned with CamScanner

سنڌاءُ

پبلشر نوٽ	6
مهاڳ (گل ڀانئيءَ کان ڦرجڻ تائين)	7
اُسهڻ کان اڳ	15
ورهاڱي کان پوءِ هند ۾ سنڌين جو وڏي ۾ وڏو ميڙاڪو:	
’شاه، سچل، سامي سيمينار‘	26
انڊو- سنڌ مشاعرو	40
هند جا سنڌي ۽ سنڌن ڀڳتي ڀولي	44
ادب جي ٽن ڪلن: موتئي (گوبند)، مُگري (اُتم) ۽ گلاب (ڪيرت) جو شهر بمبئي	48
پن- چڻ پڄاڻان	55
گل ڀانئيءَ کان ڦرجڻ تائين	60
اُلهاس نگر ۾ هڪ رات	63
ڀارت جي سنڌين جا جس جوڳا ڪارناما	67
هند جي سنڌين جو وڪڙهارا: پروفيسر رام پنجواڻي	72
نه لڙهي موتين مالها	75
هيري ٺڪر جو ڪوجنائي ڪارنامو	79
ادب ۽ کوج جي دنيا جا ٻه نر نانوَ	82
لين جهڙو ڪيرت ٻاٻاڻي	84
مون سي ڏٺا ماءِ!	90
امر ڪوتا ’انڌو دونهون‘ جو خالق: ارجن شاد	93
لُکون لَڪَ لڳام، لهس نه آئي لِڳَ کي: اي- جي اُتم	98
هڪ رانجهُو لکان د مَٽ: موهن ڪلپنا	100
سون جو رنگ جهڙو موتي پرڪاش	103
ڪاش ڪو اُهي پَل ۽ پهر موٽائي ڏي	105
ٻِنُ جي ٽڪين ۽ ٻهن جي ٻونءَ لاڙڪاڻي ۾ جنم ونڊڻ: هري موٽواڻي	106
وڇوڙي جو واءُ	108

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

پبلشر نوٽ

’ڏور ٻه اوڏا سپرين‘ هندستان جو اهڙو سفرنامو آهي، جنهن ۾ موجوده هندستان جي احوالن سان گڏ، هند جي سنڌين جي ٻهڳڻي ٻوليءَ، ادبي ادارن ۽ اُتان جي سنڌين جي جس جوڳن ڪارنامن، انڊو- سنڌ مشاعري ۽ شاهه، سچل، سامي سيمينار جا سربستا احوال ڏنل آهن.

تاجل جي ٻوليءَ جي چاشني سفرنامي کي اهڙو ته منو ٻڌايو آهي جو ٽيهه سالن تائين نه وسري سگهي.

تاجل جي پنهنجي چواڻي: ”بس، منهنجي هن سفرنامي ’ڏور ٻه اوڏا سپرين‘ ۾ ان شخص جا جذبا ۽ احساس آهن، جنهن کي وڻ وانگر پاڙئون پٽي سرحد جي هن پار اُڇليو ويو هو. مان انهن هم زبان بزرگن، دوستن، مائرن، ڀينرن، ڀائرن ۽ نياڻين سان مليو هيس، جن جو هڪ هڪ لفظ منهنجي روح ۾ پيهي ويو هو، جن جي ٻوليءَ ۾ امان سانئڻ پينگهي ۾ سمهاري لولي ڳائي، ننڊون ڪرائيندي هئي.“

هي سفرنامو جتي عام پڙهندڙن جي لاءِ دلچسپيءَ جو باعث ٿيو اتي سنڌ جي ادبي لاڏي جي لاءِ هند جي ادبي شخصيتن ۽ اتان جي ادان جي باري ۾ معلومات جو ذخيرو پڻ ثابت ٿيندو.

نور احمد ميمڻ
چيئرمين
سنڌيڪا اڪيڊمي

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

مهاڳ

ڳل - ٻاتيءَ کان ڦرجڻ تائين

مون جڏهن سفرنامو لکي سنڌيڪا اڪيڊمي جي سڪاٽي- نور احمد ميمڻ جي حوالي ڪيو هو، تہ ان وقت اسان جو هردلعزيز يارڙو طارق اشرف زنده هو. هاڻي جڏهن ڳل ٻاتيءَ کان ڦرجڻ تائين جا ٻہ اکر پيو لکان تہ طارق اشرف اسان کان جدا ٿي، هڪ اهڙي ملڪ وڃي چڪو آهي، جتان ڪوبہ واپس نہ وريو آهي. طارق، جيڪو ڀارت واري سفر دوران منهنجو اهو همسفر هو، جنهن چهري کي ڪڏهن بہ ڇپو نہ ڪيو، منهن ۾ ڪڏهن بہ کُهنبہ نہ وڌو پر، چند ڏينهن گذرڻ اندر تخليقي ذات ۽ ادب جي انقلابي حڪمت عمليءَ سان ڦل ۾ ٽنبريل شهتوت کي موت جي ڪاري آنڌاريءَ سٽي، پاڙئون اکوڙي، هڪ اهڙي کُن جي حوالي ڪري ڇڏيو، جيڪو تختو تختي کان جدا ڪري، هڪ ئي سٽ ۾ مٺي متي مهراڻ تي ترندڙ ٻيڙين جا ساڪا، سڪاڻ، وڻا، ونجهہ، مُهرا، ڪوها ۽ ڪُرس ٽوڙي غرق ڪيو ڇڏي. مان محسوس ٿو ڪيان تہ مون سان گڏ منهنجو قلم بہ طارق اشرف جي وڇوڙي تي رت - ڳاڙهو ڳوڙها پيو ڳاڙي. منهنجي ڪمري جا در دريون بہ طارق جي واٽ تڪي رهيا آهن. هن اکرن لکڻ کان وڌيڪ هڪ هڪ ٿي جدا ٿيندڙ يارڙن لاءِ ٻيو ڪري بہ ڇا ٿو سگهجي!

هن صديءَ جي ساڍن ڇِئن ڏهاڪن (DECADES) جي تجربي کان پوءِ، جا حقيقت وڻڻ جي ڳوڳڙي وانگر ڦُٽي ڦاٽي، منهنجي سامهون آئي آهي سا هيءَ آهي تہ لڪن جي آزادي ۽ سرحد پار سنڌي قبيلن سان ادبي ۽ ثقافتي ڏي- وٺ (Give & Take) جا موقعا آمريت ۽ آپيشاهيءَ جي پيٽ ۾ جمهوري حڪومتن وڌيڪ پيدا ڪري پئي ڏنا آهن، جيڪو قدم هڪ قلمڪار يا ذات- ذاتيءَ جي نظرن ۾ وڏ ۾ وڏ واکاڻ جوڳو آهي. هونءَ بہ جمهوريت جو هڪ ٿڌڙو جهونٽو بہ آپيشاهيءَ جي سڄي ڏينهن جي هوائن کان وڌيڪ فرحت بخش هوندو آهي. پنهنجي آزاد ديس جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

گرم هوا بہ ٿر جي ٿڌي هير لڳندي آهي. هن پياري ملڪ جي تاريخ ۾ اهڙو زمانو بہ آيو، جڏهن ادب ۾ سنڌ، سنڌي ٻولي، ڪارونجهر، سنڌ - امان، هالار، موهن جو دڙو، دودو، ٻلاول، شاهہ عنايت شهيد، هوش محمد، مڪلي ۽ ڪرڙيءَ جي جنگ جهڙا لفظ ۽ محاورا استعمال ڪرڻ ڪبيرو گناهہ سمجهيو ويندو هو. جيئن عراق جي ڪرد قبيلي جا ماڻهو هڪ ٻئي سان امان ۽ ابي واري ٻوليءَ ۾ نہ ڳالهائي سگهندا هئا، تيئن سپت - سنڌوءَ جي لوڪن سان بہ لڳ ڀڳ ساڳي ئي ويڌن هئي. ڪانگو جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ سورمن ۽ سرويچن جي چپن ۾ ڪوڪن سان سوراخ ڪري، مٿن ڪلف لڳايا ويندا هئا، ۽ اڄ موريءَ جي پيءُ اوپائي جي اولاد جي هڏن تي گرمٽ وهايا ٿا وڃن. جيئري جاڳندي انسان تي گاسليٽ ڇٽڪائي ڪيس جلايو ٿو وڃي.

ابراهيم منشي ۽ سرويچ سجاوليءَ سنڌ جي آدرشي ڪردارن، سرنهن جي ڦولارن، ٿرجي مورن، ڪڇي جي ڪنگوتارن، لاڙ جي ٻهن ۽ ٻيڻ جي ٽڪين، منڇر جي ڪناري تي ٽڙندڙ ڪنول ۽ نيلوفر جي گلن، سنڌ - ماتا جي سينڌ- سرمي ۽ سنديس ماٽا جا عڪسي ۽ علامتي گيت ڳاتا هئا تہ ڪن فولادي ديوارين ۾ بند ٿيڻو پيو هو. شيخ اياز 'هي سنگرام' ۽ 'راجا ڏاهر! تنهنجيون نياڻيون' لکي ڪکر ۾ ڪڙو اڇليو هو. شيخ اياز جيئن ٿڌ، تيئن وڌ جي مثال تخليقن جي بلندين"HEIGHTS"کي ڇهندو ٿو رهي، پر غلاميءَ جي طوق، آهني ديوارين، ڦاسي گهاٽ جي برجن ۽ لوهي خولين جا مالڪ اياز جي مڇرايل ڏينهن، پنهنجن ئي پاليل ازدها ۽ ڪوراڙ بلائن کان پاڻ ڏنگائي، بي موت مري چڪا آهن. پنهنجي هٿ جا پاليل ڪتا جڏهن چتا ٿيندا آهن، پهريون نشانو گهر جي ياتين کي ئي بڻائيندا آهن.

مان سمجهان ٿو تہ هن وقت سنڌي اديبن توڙي يونيورسٽين جي سنڌي شاگردن ۽ استادن جا خير سگالي دورا ۽ ادبي آمدرفت (Literary Traffic) هڪ هنڌ بيهي وڃڻ يا STAGNANT ٿيڻ بدران تحرڪ (Motion) ۾ اچي چڪي آهي، جيڪو هڪ سٺو سوڻ آهي. مان سمجهان ٿو تہ اهو ئي هڪ واحد وسيلو رهجي ويو آهي جنهن سان اسان هند- سنڌ ۾ تخليق ٿيندڙ شعر، نثر، ڪوجنائي ڪارڻ، ٻوليءَ جي واڌ- ويجهہ توڙي زبان جي مسئلن کي سائنسي طريقن سان حل ڪرڻ سان گڏ هڪ ٻئي جي تخليقن کي پيٽي، پنهنجي ڪا ليول يا گراف مقرر ڪري سگهون ٿا. سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن جي طرفان سچل ڪانگريس ڪوٺائي هند جي اديبن ڪرشن کٽواڻي، ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، نارائڻ ڀارتي، گوبند مالهي ۽ وينا شرنگي کي شريڪ ڪرڻ، پروفيسر رام پنجواڻي ڪلچرل اينڊ لٽرري سينٽر، بمبئي طرفان انٽر راسٽريہ سطح تي شاهہ ، سچل ۽ سامي سيمينار ۽ انڊو- سنڌ مشاعري جو اهتمام ڪري، سنڌ جي اديبن کي دعوتون موڪلي گهرائڻ، دهليءَ جي سيمينار ۾ سنڌ جي ڀلوڙ شاعر فتاح ملڪ ۽ ڪن اديبن کي ڪوٺڻ، هن ڏس ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هڪ ٻاهرين ٻري ڪاوش آهي ۽ اهي محفلون ۽ مجلسون اڳتي هلي اچا بہ وڏيڪ ملهائتيون ثابت ٿينديون.

هن ادبي ياترا کان پوءِ پيرون پيم تہ جلاوطنيءَ جو روڳ ۽ عذاب ڪيڏو نہ دردناڪ هجي ٿو! هڪ اڪيلي انسان کي جلاوطنيءَ جو طوفان ڀڃي ڀوري، ڪٿان کان ڪٿي پهچائي ٿو ڇڏي. هڪ جلاوطن سرحد پرسان بيهي، اڳر جو اشارو ڪري چوي: "هو آهن اسان جون ٽڪريون، اسانجا وڻ ۽ واهيرا، جتي سرڻيون اڪيرا ڳاهينديون هيون، جتي ڪتڇيون هوڙن جي نسريل ٻڌن تي جهومي، گيت ڳائي، چنڊ ٻچڻ جا اعلان ڪنديون هيون، جتي ڳيرن ۽ ڪبوترن جي آنن کي نانگ پي ويندا هئا، جتي هڪ لام تي بہ پکي ڇهنبون ملائي، بين الاقوامي پيار محبت جا پروانا ورهائيندا هئا." ڪير ڪري سگهندو ڪٿ ان جلاوطن انسان جي احساسن، جذبن ۽ آسيسن جي! ڇا تہ هوندي سندس اندر جي ڪيفيت!! ماڻهو ڇا آهي، ڌرتي ڇا آهي، وطن ڇا آهي، جلاوطني ڇا آهي، زندگيءَ جا اهڙا موضوع آهن، اهڙيون ڪيفيتون آهن، جيڪي ماڻهوءَ جي اندر ۾ چڪڻ جا چوُهول، لهرن جا لوڏا، زلزلا، وڄن ۽ ڪنن جا ڪڙڪا ٿا پيدا ڪن، چرڪ ڀرائي ننڊ مان اٿاريو ڇڏين. انسان پنهنجن ماڳن ۽ مڪانن ۾ آهي تہ ماڻهو ۽ مٽي (Man and soil) جا سوين روپ سندس ذهن جي افق تي رنگبرنگي نقش جوڙي ٿا بيهن، پر ڪو ڌرتيءَ ڌڪاڻل (Displaced) آهي تہ جلاوطنيءَ جون ڪيفيتون ۽ احساس آسمان ڇهندڙ برجن تان ڪيرايو ڇڏين ۽ هو ڦهڪو ڪري منهن ڀر اچي ٿو زمين تي ڪري.

علي بابا پنهنجي ڪهاڻي ڌرتيءَ- ڌڪاڻا ۾ جلا وطن کان چورايو: "الا، منهنجي بہ ڪا ڌرتي هجي ها، ۽ پوءِ مون کي پنهنجي ڌرتيءَ وٽ سان ڪڏ وطن جا واهڙن بہ وٽن ها" دادي گرداس واڌواڻيءَ چيو هو: "منهنجي ڌرتي سدا خوبصورت آهي، پوءِ ڀلي بهار هجي يا خزان" آسڪروائلڊ جا هي لفظ هڏن: "جڏهن فنڪار کي محبت ۾ سرشار ڏسو تہ ان جو مطلب محض هيءُ آهي تہ هن جي ذات ۾ حسن جو شعور گهر ڪري ويو آهي." والٽ وٽمن اهڙي ماڻهوءَ جي وجودي پوترتا ۽ اهميت جو ذڪر ڪندي لکيو آهي، "هر ڪا شيءِ ماڻهوءَ مان ڦُٽي نڪري ٿي، سادي سودي ماڻهوءَ مان- ماڻهوءَ مان- فقط ماڻهوءَ مان".

اتم هجي يا گوبند، ڪيرت هجي يا شاد، هيرو ٺڪر هجي يا موهن ڪلپنا، هري هجي يا چاولا، ڪلا هجي يا پوپٽي، ڪير پنهنجي جنم ڀومي (Mother Land) جي جهرڻن، شام ويلي واهيرن ڏانهن پکين جي اڏام، سرنهن جي پيلن کيتن، ڪنهن ڍنڍ ڪناري نيلوفر ۽ ڪنول جي اڻ ڪتندڙ قطارن جي رقص، ڌرتيءَ جي ڇاتيءَ تي اپريل ڪٽڪ جي تيلن، ڪنهن ڳوٺاڻيءَ جي ڀنين وارن تي ڪنگو ٿارن جي ڇهہ ۽ ڪير جهڙن اجرن ڇٽيل اينوٽيءَ جي ڳلن، کي وساري وهندو! دنيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جون قومون تہ ساڍن اٺ سوَ سالن جي جلاوطنيءَ کانپوءِ بہ پنهنجي وطن ڏانهن موٽي اينديون آهن.

ستين صديءَ جي مها ڪوي پرتري هريءَ چيو آهي: "زندگيءَ جي هن قدرن عورت جو جوڀن ۽ جهنگلن جا نظارا- ڪانسواءِ سڄو سنسار بي معنيٰ آهي." هائو تہ مان انهن ماڳن مڪانن جي مالڪن جي وچ ۾ وڃي وينو هئس، جن جي دلين تي سنڌوءَ جا ڪنارا اُڪريل هئا، جن جي ذهن تي ٿر جا محاڪاتي پس منظر (Scenic back ground)نقش ٿيل هئا. انهن مائرن جي مٿن تي پالوا ۽ پوڙيسر جون چنيون رکيون هيم، انهن مائرن جي ڪير- مکڻ جهڙين ڏيئرن جي مٿي تي آسيس پريا هٿ ڦيري رهيو هئس، جن جي ڇهڻ تي سنڌ جون ڪيئي باکون ڦٽيون هيون، جن جون ڪيئي شامون ٿر جي ڳوٺڙن ۾ ڏيئي جي وٽ سوريندي گذريون هيون. انهن وڏڙن جو آشيرواد(Blessings) حاصل ڪري رهيو هيس، جيڪي صبوح جو ننڊ مان اُٿي گهر ڪان ٻاهر واهيءَ مان بہ ليون پاٽيءَ جون هٽي، پنهنجا منهن صاف ڪندا هئا. سڄي ڏينهن جي هڻ هٽان ڪانپوءِ سومهٽيءَ جو ساري جڳ جو خير گهري، پنهنجن ڳهرن ۾ آرام جي ننڊ ڪندا هئا.

هڪ پکي بہ پاڻ جهڙن پکين ۾ سئو لڳندو آهي، پلي ڪو سندس آکيرو جلائي، کيس بي گهر ڪري، پر پوءِ بہ ڪا گهڙي خاڪ جي ڍير پرسان ويهي، جلاوطنيءَ جا گيت جهونگاري، وري بہ ان ئي ماحول ۾ آکيرو جوڙڻ لڳندو آهي. فطرت جو اهو ساڳيو قانون انسانن سان بہ لاڳو آهي. اهو ئي سبب آهي جو سک جي ننڊ پنهنجي ئي وطن ۾ حاصل ٿيندي آهي، پوءِ اُها گهڙي طاقت هئي، جنهن ڌرتيءَ جاين کي خنجر جي نوڪ تي بيهاري، سنڌن نيڻن جي ننڊ، اندر جو آرام چٽي ورتو! وطن جي اهميت عراق جي ان ڪرد قبيلي جي پيءُ کان وڃي ڪو پڇي، جيڪو ستن سالن جي ڌيءُ کي ٿمندڙ اکين ۽ ڏڪندڙ هٿن سان پٽرن ۾ پوري، پنهنجو سفر ترڪيءَ جي سرحد ڏانهن جاري ٿو رکي. هتي سنڌ ۾ بہ تہ پارت لڏي ويل سنڌين جون پيڙهيون گذريون هيون. هتي تہ مائرن جون اوُرون پوريل هيون.

ورهاڱي جي آنڌاريءَ ڪري وڻن وٽن جا ڏار ڦهڪو ڪري اچي پٽ پيا. هنجن ۽ مورن جي سڙيل آکيرن جي خاڪ هوا جي تيز ڪَهن تي الائي تہ ڪيڏانهن اڏامي وئي! مينهن ۽ ڳڙي واري طوفان ڪٺو ڪٺي کان جدا ڪري ڇڏيو. نون جاول ٻارڙن جو ناڙو بہ ڪونہ وڍيو ويو هو جو ڏکيءَ ماءُ جا رت- هاڻا ڪپڙا ڍڳي ڪاڏيءَ ۾ وڃهي، نئين گهر جي تلاش ۾ ابن ڏاڏن جا ماڳ مڪان ڇڏيا پيا هئا. پنڊيءَ مان ٻڳل گرهہ اڃان وات تائين ئي ڪونہ پهتو هو جو لڏپلاڻ جهڙا منحوس لفظ ڪنن ۾ ٻُرڻ لڳا هئا. دانگيءَ تي وڏل ماني اڃان اٿلائي ئي نہ وئي هئي، جو ڳوٺ واري مک دروازي تي قافلن اسهڻ جا سانباها ڪيا هئا. کوهن ۾ وڏل گهڙا اڃان پڳن تي ئي

soorhisindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

نہ پهتا هئا، ٻيڙرون گهوٽڻ جي هٿن کي اجان ميندي لڳائي رهيون هيون، معصوم ٻارڙا ٻبا چڳڙي رهيا هئا، جو ڳهٽيءَ ڳام لڏپلاڻ جا سڏ پڙاڏا ڳونجڻ لڳا هئا.

اسانجي ڳوٺ (درڳاهہ پير حيات شاهہ) جا جيلاني سيد (ٽي ڀائر حيات شاهہ، راجن شاهہ ۽ مبارڪ شاهہ) لاڏاڻي کان اڳ مريدن کان ڏنَ- پِنَ جي اوڳڙ لاءِ لاڙ مان ٺينڌا وڃي ٻمبئيءَ کان نڪرندا هئا. درڳاهہ جي سيدن مان بس هڪ جيجي (ٻيبي جمل) ئي وڃي بچي هئي، جيڪا حال حيات هئي. جيئن ڀٽائيءَ سر سامونڊي ۽ سري راڳ ۾ لنڪا تائين وينڌڙ وڻجارن لاءِ سندن وهن جا ورلاپ بيان ڪيا آهن، ايئن جيجي پنهنجي مڙس ۽ ڏيرن کي ياد ڪندي، اکين ۾ آب آڻي، وڇوڙي جا گيت ڳائيندي هئي. امان سائڻ جيجيءَ کي سُر جهلائيندي هئي. جيئن تہ: ”حاتن ويو ٺم لاڙ- مؤلا ڪندس ماڙ“ يا ”مبن (مبارڪ شاهہ) ويو ٺم ٻمبئيءَ، موٽي ايندم مانگهہ جي ٻيءَ“ پيرن جي حويليءَ مان موٽي، امان سائڻ آسيس وچان چوندي هئي: ”مولا سائين اهو ڏينهن ڪندو جڏهن منهنجو تاجل مبئيءَ مان مون لاءِ سرها لونگ، ڦوٽا ۽ ڀينرن لاءِ ڳيگم ۽ ريشم جا جوڙا آڻيندو.“ ڪڏهن ڪڏهن تہ پينگهي ۾ وهاري، لوڏو ڏئي، جيجيءَ وارا گيت امان سائڻ بہ منهنجي نالي ڳائڻ لڳندي هئي، جن ۾ مٿين ٻولن سان گڏ ”تاجل لکي، ڪائي مکڻ جي دکي.“ بہ شامل هوندو هو.

مونکي ايئن لڳو آهي تہ سفرنامو بہ جڻ تہ ماڻهوءَ جي جيوٽيءَ-(Auto biogra-phy) جو هڪ باب آهي. فرق صاف ظاهر آهي تہ آتم- ڪٿا زندگيءَ جو هڪ وڏو سفرنامو آهي ۽ هن قسم جو سفرنامو هڪ حصو آهي، جڻ ڪنهن ڪاڪ- محل جو ڪو ڪمرو. هن سفرنامي ۾ اهڙا ڪيترائي بيان ۽ حقيقتون آهن، جيڪي ڪنهن سان بنا منسوب ڪرڻ جي مون لکيون آهن. ان ڪري هر ان بيان کي جيڪو ڪنهن شخصيت سان منسوب ٿيل ناهي، ان کي ڀارت جي ڌرتي ۽ ڀارتواسين بابت سمجهڻ گهرجي.

هيري ٺڪر ٻڌايو تہ جلاوطنيءَ جي شروعاتي ڏهاڙن ۾ هن پنهنجي ننڍي ڀيڻ ديويءَ سان گڏجي الهاس نگر ۾ ڪلفيون کپائي بہ جياپي جي جنگ لڙي، پر ڪنهن جي آڏو هٿ نہ ٽنگيو. اڄ اهو غربت جو سَتيل (Poverty- Striken) هيرو ٺڪر ڪوجنائي ڪاريہ جو هيرو بڻيل آهي. سندس آواز ڌرتيءَ جي پوري گولي تي گونجي رهيو آهي. ليڇمڻ ڪومل پنهنجي ننڍي ڀاءُ سان گڏجي ديوارين تي فلمن جا پوسٽر هڻندو هو جنهنجو اجورو کين ٻہ اڍائي روپيا ملندو هو. اڄ اهو ليڇمڻ ”ٽائيمس آف انڊيا“ اخبار ۾ هڪ اهم عهدي تي آهي ۽ هر سال نہ رڳو آمريڪا ٺو وڃي، پر سڄي دنيا کي فوٽ ڪٽيءَ سان ماپي چڪو آهي.

سنڌ جي لڏي ويل سنڌين هند ۾ وڃي جيوت جي مهاڀاري جنگ لڙي هئي، جيڪا هن کٽي ورتي آهي. ڀارت کان سنڌ ۾ لڏي آيل لوڪن جي ابتڙ هنن نہ ڪنهن خالي ٿيل جاءِ تي قبضو ڪيو، نہ ڇڏي ويل ملڪيتون (Evacuc Property)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

حاصل ڪرڻ لاءِ ڪليم داخل ڪيا ۽ نه وري سرڪار آڏو جھول جھلي خيرات جا پئسا حاصل ڪيا. ايتري قدر جو هنن ڪنهنجي ڪارخاني تي به قبضو نه ڪيو. سوال ئي اُٿي ته قبضو ڪن ته ڪنهنجي ڪارخاني تي ڪن! سنڌ ڏانهن ته اُنهن لوڪن يلغار ڪئي هئي، جيڪي هند ۾ ڪٽر- واسي هئا. يا دستگير ڀٽيءَ جي ڪهاڻي 'نظام ڪاسائي' جي ڪردارن جا مٽ مائٽ هئا.

ڏکويل من کي ڏڍ ڏيڻ، ٻڌيءَ ٻيڙيءَ جون هريڙون حاصل ڪرڻ، ادبي، ڌرمي، تاريخي، اخلاقي ۽ ثقافتي نقصان جي تلافيءَ لاءِ هند ڏانهن لڏي ويل سنڌين ڀارت جي سرزمين تي هڪ ننڍڙي سنڌ وجهي قائم ڪئي آهي، جنهن سنڌ ۾ سچل سرمست، سکر ۽ بکر جون خانقاهون ۽ اڏيري لعل جهڙا اوتارا به ڏسڻ وٽان آهن. جَسُ هجي اُتان جي قانوني رکوالن کي جن ڀارت اکوڙيل سنڌين کي نه رڳو بنيادي حق ڏنو، اتان جي اصل رهواسين سان برابريءَ وارا ڪارناما سرانجام ڏنا پر سنڌي ٻوليءَ کي انهن چوڏهن ٻولين ۾ شامل ڪري ڪيس چوڏهن چنڊ لڳائي ڇڏيا. اڄ سنڌي ڀارت ۾ قومي ٻولي آهي ۽ ٻين ٻولين سان ڪلهو ڪلهي سان ملائي پنهنجا حق ماڻي رهي آهي. نه رڳو ايترو پر هند جي گهڻ- ٻولين(Multi Lingual) جهڙي ديس ۾ اتان جي سنڌين کي قانوني اجازت ڏني وئي ته هو هر سال وڏيءَ ڌام ڌوم سان 'سنڌيت جو ڏينهن' به ملهائيندا رهن. اسان سنڌ وارا ايامن کان سنڌ- واسي هئڻ باوجود، موزڙي جي نگريءَ ۾ ڪلهن تي اجرڪ ۽ مٿي ۾ سنڌي ٽوپي پائي گهمڻ جي جرئت نٿا ڪري سگهون.

جيوت چاولا ۽ موتي رام ايس. رامواڻيءَ جي روبرو واسديو نرمل وچن ڪيو هو ته هو انهن مڙني اديبن، شاعرن ۽ پارکن بابت گهربل معلومات گڏ ڪري، مون ڏانهن ڏياري موڪليندو، جن سان بمبئي ۽ الهاس نگر ۾ منهنجو مکا ميلو ٿيو هو. سنڌ ڏانهن واپس موٽي اچڻ بعد اهڙن ٽيهارو کن ليکڪن ۽ ليکڪائن جا نالا به نرمل ڏانهن لکي موڪليم، پر نرمل نوازش کان محروم رکيو. خير يارن سان کهڙا ليکا ڪجن. مونکي هن ڏس ۾ پيڻ پوپٽي هيراننداڻيءَ به سهڪار جو يقين ڏياريو هو. پوپٽي هڪ سينيئر ۽ پيڪيدار ليکڪا آهي، ان ڪري مان هن قسم جي تڪليف ڪيس ڏيڻ به نٿي گهري ۽ ها، هوءَ ته هڪ خطرناڪ موذي مرض سان مقابلو به ڪري رهي هئي. ٻي ڪا واهه يا واٽ نه ڏسي مون، پوپٽيءَ سان رابطو رکڻ شروع ڪيو. لکي موڪليائين ته هن ڪاريهه کي اڪلائڻ لاءِ نندچگاٽيءَ به ساٿس ٻانهن ٻيلي ٿيڻ جو يقين ڏياريو آهي.

جيئن ته پوپٽيءَ جو آپريشن ٿيڻ ۽ سندس بار بار اسپتالن وڃڻ ڪري اديبن جي معلومات مون کي هن وقت تائين نه ملي سگهي، ان ڪري پاڻ ئي رنڊا روڙڻ شروع ڪيم. تَڪُ ڏنگي هئي، منجهس وَر به گهڻا هئا. پر نياڻي وڃي مٿي چڙهيو آهيان. سرائڪي زبان جي مقولي "آپڻي کهوڻ ته نشا ٿيوُئي" تي عمل ڪندي، آتڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
soorihsindhiadab

۾ جو وينس تہ ڪوڙ سارا سلڪ جا تاڪيا ۽ ٿان اُٿي وڃي متي چڙهيو آهيان. منهنجو وِهايل وکر پلي ڪنهن کي ڪڇ جا چوڙا لڳن، پر منهنجي لاءِ سچو سونُ آهي، ٿاڪاڻ تہ هي وٺج ۽ وکر ڀارت جي سنڌين ٻاري ۾ تہ آهي. مون تہ پنهنجن ڀينرن: پوپٽي، ڪلا ۽ سندريءَ لاءِ ڪير منڊيون ۽ چلڙا ويهي جوڙيا آهن، جيڪي آرهڙ جي سج وانگر جرڪي رهيا آهن.

در اصل مون ماضيءَ جي روايتن کي ٽوڙي پوءِ ويهي سفرنامو لکيو آهي. هن سفرنامي ۾ مون ڪنهن بہ هوٽل يا مسافرخاني جي ناشتي پاڻيءَ جا نرخناما ڪين ڏنا آهن ۽ نہ ڪو هند وارن لاءِ حيدرآباد واري ڪچي قلعي جا تَريل پلا پاڻ سان کڻي ڀارت پهتو هيس. مون اهو بہ نہ لکيو آهي تہ فلاڻي سيٺ اديب منهنجي هٿ ۾ پنج سؤ روپين جو نوٽ ڏني، مُ بند ڪرائي ڇڏي، جيئن هري موٽواٽيءَ سان گڏجي مان وڃي فلورا فائونٽين مارڪيٽ مان سلڪ جا جوڙا خريد ڪيان. مون کي اهو بہ تجربو ڪونہ ٿيو تہ کٽي جو فرج ڪوليان تہ رڳو منهنجي ۽ طارق اشرف جي ڪائڻ جا مال مليدا پيا هئا، ۽ هائو، مان تہ ائين بہ نہ لکي سگهيو آهيان تہ هن ڏينهن جي رهڻ کان پوءِ ڪا دوشيزه مون کي سات ڏيڻ لاءِ اچي پر ۾ بيٺي هئي. مان رڳو ايترو چئي سگهان ٿو تہ جنهن جانيئڙي دعرت ڏني، اسان کي پاڻ وٽ گهرايو هو، اهو پنهنجي ڪٽنب سميت مون تان گهور ٿي ويو. هائو ڀائڙو ٺاڪر چاولا، سندس نياٽي شُوڀا، گهر-ڌياڻي پارُو چاولا، سندس ننهن نيها ۽ جاٺو رام رائچنداڻي. اسان – طارق ۽ مان– ڪتابن جي ڏيڍ ٻوري کن پاڻ سان ضرور کڻي آيا هئاسون. پاڪرون، آلبم، ميڊل، موتين– مالهائون، وڊيو، آڊيو ڪئسيٽون ۽ هيون سوکڙيون پاکڙيون بہ ادبي مچتا طور، پرين جي پار جي مڙئي مڻائي سمجهي، اسان ساهہ سان سانڍي رکيون آهن.

مان سنڌ جي لانڍين ۽ لوڙهن ۾ وڏي وڏو ٽيل هڪ ادنيٰ شاعر آهيان، جيڪو ذري گهٽ اڌ صديءَ جي وڇوڙي کان پوءِ ڌرتيءَ جاين سان ملڻ ويو هيو. بس، منهنجي هن سفرنامي ۾ اُن شخص جا جذبا ۽ احساس آهن، جنهن کي وڻ وانگر پاڙئون پٽي، سرحد جي هُن پار اڇليو ويو هيو. مان اُنهن هم زبان بزرگن، دوستن، مائرن، ڀائرن، ڀينرن ۽ نياڻين سان ملڻ ويو هيس، جن جو هڪ هڪ لفظ منهنجي روح ۾ پيهي ويو هو، جن جي ٻوليءَ ۾ امان– سانئڻ پينگهي ۾ سمهاري، لولي ڳائي، ننڊون ڪرائيندي هئي. ڌرتيءَ کان اکوڙيل انهن ڌرتي– ڌڪاڻن جا ڏک سور، ٻاڪارون، آسيسون، آسُون، اُميدون، امنگ، اُدما، جذبا، آٽت ۽ ڪيفيتون ۽ ڏوراپا ئي بيان ڪيا اٿم. ٻولي، ثقافت، ڌرتي، ماڻهو، جلاوطني ۽ سندن ادب کي ڳُلَ– ٻاٽيءَ ڪانوڻي ڦرجڻ تائين جي ذڪر ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اٿم. دراصل ٽانڊا ۽ جهيون اوڳاڇيندڙ سرحدن تي هڪ پُلِ جوڙڻ جو اڏاوتي ڪارڻ آهي، جيئن ِهن پاسي کان ويندڙ ۽ هُن پاسي کان ايندڙن کي ڏسي، مُرڪان، کِلان، خوش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ٽيان ۽ ٺهڪ ڏيان ۽ ائين اُنهن پلن ۾ پهرين لاءِ پيو جيان ۽ جيئرو رهان، جيئن هن پيار جي پورهئي کي ڪا معنيٰ ملي پوي. موں تہ سونهن، سچ ۽ سُرت جي اُنهن سفرين جون انڊريسون بہ ڏنيون آهن، تہ جيئن دلين جي ڪَنُ لهڻ سان ڳڏ اَن پُلِ تان ڪٽ ۽ وقت جي ڏوڙ بہ صاف ٿيندي رهي.

هائو، مان وري بہ پنهنجي وچن کي ورجايان پيو تہ منهنجي هن سفرنامي ڏُور بہ اوڏا سپرين ۾ اُن شخص جا احساس ۽ آسيسون بيان ٿيل آهن، جنهن کي وڻ وانگر اکوڙي سرحد پار اڇليو ويو هو، جنهن سان منهنجي هولي ۽ ڌرتيءَ جو رشتو ڪنهن بہ ڌرم جو محتاج ناهي، جنهن جي قلم مان جنم وٺندڙ تخليقون سرنهن جي ڦولار، انب جي هوڪيل ٽارين، چيٽ جي ڦوٽهڙي، ڪَنديءَ جي ٻُور ۽ ٻُنگ، ٻهر جي پلڙن ۽ ٿر جي پُسين ۽ پيرن جهڙيون وڻندڙ آهن.

تاجل بيوس

House No: A-3
Pioneer Homes
Opp: Maymar Complex
Scheme No:33
Super High Way
Karachi (SINDH).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

اُسھڻ ڪان اڳ

مان جڏھن ائن سالن جي عمر جو ھئس تہ ھر روز اڍائي ميل پنڌ ڪري، پر وارن ڳوٺن جي ٻارن سان گڏجي ٻوبنڻ پور پڙھڻ ويندو ھئس. ٻونيٽ پور گمبٽ تعلقي ۾ انبن پرسان سگين ۽ نوازي جي اتر ۾ ڪچي جي ڪاھي ڪلھي تي جھلي بند ھيٺان ھڪ پراڻو ڳوٺڙو آھي. محراب واھ تي ھندِ يا خانئي نہ ھئڻ ڪري، ڳوڏ ڪلھي تي رکي، اسانکي واھ جي چيلھ تي ايندڙ پاڻيءَ مان لنگھڻو پوندو ھو. اھو زمانو 1946ع وارو زمانو ھو. منھنجي اندازي موجب ھيري پساريءَ سميت ٻونيٽ پور ۾ ڏھاڪو کن دڪان ھوندا ھئا ۽ سڀ جا سڀ دڪان ھندو برادريءَ جا ھئا، جيڪي پنھنجن ڪٽنبن سميت ٻونيٽ پور ۾ رھندا ھئا. مان ٻئي درجي سنڌيءَ ۾ پڙھندو ھئس ۽ منھنجو دوست قيمت مل پھرئين درجي ۾. ھي ننڍڙو فرشتو پٽڪو تہ ڪونہ ٻڌندو ھو پر پوءِ بہ منھنجو پڳ- مٽ يار ھو. اسان ھڪ ٻئي کي سوکڙيون پاکڙيون بہ ڏيندا ھئاسون. مان ھڪ غريب ھاريءَ جو پٽ ۽ قيمت ننڍڙي سيٺ جو پٽ ھو. مان کيس ٻير، آنُون، مکڻ، ماکي، سُرھو تيل، ڦريون ۽ ڦوٽا ڏيندو ھئس تہ موٽ ۾ قيمت مونکي لائي، ٻگڙا، ڳڙ، کارکون ۽ پتاشا ڏيندو ھو. جنھن ڏينھن مون تي وڌيڪ راضي ٿيندو ھو، ان ڏينھن مونکي مصري، ڏونگھي ۽ چانور ملندا ھئا. ھن قسم جون قيمتي سوکڙيون مونکي اُن ڏينھن ملنديون ھيون، جنھن ڏينھن شام جو ڪا جھڙ قيمت مونکي پنھنجي گھر جي ٻاھرين دريءَ وٽ وچي بيھاريندو ھو. جتان سندس ماءُ مونکي ڏسڻ لڳندي ھئي. منھنجي چپن تي معصوم مرڪ ڏسي، قيمت- ماءُ آسيس وچان کلي ڏيندي ھئي ۽ پوءِ چوھڙ ۽ ويرو مل جو دڪان ٽپائي، ننڍڙو قيمت موٽي ويندو ھو. اِھي سوکڙيون اسانکي پنھنجن مائرن جي رضامنديءَ سان ھڪ ٻئي کي ڏيڻيون پونديون ھيون، جڻ تہ غيرسڌيءَ طرح اسانجي مائرن جو پاڻ ۾ ساھيڙپ وارو رشتو جڙي چڪو ھو. خبر ناھي تہ ھن وقت منھنجو اُھو پڳ- مٽ يار قيمت مل ڀارت جي الائي ڪھڙيءَ ڪنڊ ڪڙڇ ۾ رھندو ھوندو. جيڪڏھن ملي وڃي تہ اھڙو ڀاڪر پايانس جو پاسرين مان ٺڪاءُ ڪڍي ڇڏيانس!

ڪن الھ لوڪ ۽ سخي مرد ھندن جي سخاوتن ۽ خيراتي ڪمن جا قصا-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪهاڻيون اسان پاڻ واري ڳوٺ جي جيلاني سيدن جي حويليءَ مان جيجي جمل (سائين راڄن شاهه جي گهر واري) وٽان ٻڌي ايندا هئاسون، جنهنجا مرد ماڻهو (ٽي ڀائر حيات شاهه، راڄن شاهه ۽ مبارڪ شاهه) لاڏاڻي ڪان اڳ مريدن ڪان ڏن پَٽ جي اوڳڙ لاءِ لاڙ مان ٽيندا، ٻمبڻيءَ ڪان وڃي نڪرندا هئا. درگاهه جي سيدن مان بس هڪ جيجي ٿي وڃي بچي هئي، جيڪا حال حيات هئي. جيڻ ڀٽائيءَ سر سامونڊي ۽ سري راڳ ۾ لنڪا تائين ويندڙ وڻجارن لاءِ سندن وهن جا ورلاپ بيان ڪيا آهن، ائين جيجي ٻه پنهنجي مڙس ۽ ڀائرن کي ياد ڪندي، اکين ۾ آب آڻي وڇوڙي جا گيت ڳائيندي هئي. امان سائڻ ٻه جيجيءَ کي سن جهلائيندي هئي: "حاتن ويو ٿم لاڙ، مولا ڪندس ماڙ" يا "مُبن ويو ٿم مبڻيءَ، موٽي ايندم مانگهه جي ٻيءَ" (اسانجي ڳوٺن ۾ اجان سوڌو وڏڙيون ٻمبڻيءَ کي "مبڻي سڏينديون آهن.)

حويليءَ مان ٿِي، امان سائڻ آسيس وچان چوندي هئي: "مولا سائين اُهو ڏينهن ڪندو جڏهن منهنجو تاجل، مبڻيءَ مان مون لاءِ سُرها لونگ ۽ ڦوٽا، ڀيڻن لاءِ ڳيگهر جا جورا آڻيندو." ڪڏهن ڪڏهن تہ ڀينگهي ۾ وهاري، لوڏو ڏيئي، امان سائڻ جيجيءَ وارا گيت منهنجي نالي ڳائڻ لڳندي هئي: "تاجل ويو ٿم لاڙ، مولا ڪندس ماڙ..."

بس، ائين هندن جي مسائن، مڙهين، مَٺن، مندرن، تيرٿ، تَڪين ويندي جيلاني سيدن جي مبڻيءَ جو پس منظر ۽ قصا- ڪهاڻيون منهنجي ذهن تي پنهنجا چٽا توڙي اڻ- چٽا نقش، عڪس ۽ اولڙا ڇڏيندا رهيا. منهنجو هِن قسم جو ذوق ۽ ٻاراڻو لاڙو اجان ٻہ تڏهن وڌيڪ رچي راس ٿيو، جڏهن امان سائڻ مسلمان هوندي ٻہ ڪُٽيءَ جون پاٽيون ۽ ٿال ڀري، اوڏي پاڙي جون جيڏيون سرتيون ساڻ ڪري، هلي ڪوٽ چانڊڪي ڪان سنڌوءَ کي اڪا ڀيٽ ڪندي هئي. چُوريءَ جون مُٺيون ڀري، درياءَ ۾ اڇليندي ٻہ ويندي هئي ۽ ڪجھ پڙهندي ٻہ ويندي هئي. ڪجھ هن قسم جو ورد وظيفو هو: خاجا خدر جند پير (خواجہ خضر زنده پير) ڪل پيرنَ جا پير... ۽ گهڻو ڪجھ، جيڪو مونکي ياد نہ رهيو آهي.

اِهي معصوم جذبا ذهن جي زرخيزيءَ ۾ جڏهن وڌي وڻ ٿيا، شعور جي افق تي چوڏهينءَ جا چنڊ ٻڌجي، جڏهن ڪڙڻ لڳا، تہ مون ۾ سيڪيولروادي ۽ ترقي پسنديءَ جو ٻج انگورجڻ لڳو ۽ ائين مان ڌرتي جاين (ڪولهين، ماڙيچن، مينگهواڙن، ڀيلن ڪان وٺي سنڌ- ڌرتيءَ تان اکوڙيل هندن تائين) کي وڌيڪ ويجهو ٿيندو ويس.

ابي سائينءَ جي اوچتي لاڏاڻي ڪري، مونکي پڙهڻ ترڪ ڪرڻو پيو، جنهن جا خاص سبب هئا، ابي جي فوت ٿي وڃڻ ڪان هفتي اندر وڏي ڀاءُ (ڀئيتو ڀاءُ) جو ڏار ٿي وڃڻ ۽ امان سائڻ جو ڏاري يعني سيالڻ هجڻ، جنهنڪري مينهن جو وڳ ساڻ ڪري، ڪلهي تي پاڻ ڪان وڏي لٺ رکي، مونکي جهنگ جهر رُلڻو پيو. درياءَ جي هوڏ ڪانپوءِ ڪچي ۾ ڇپر، ڀٽَ، ساوڙي، چانهڪ، ڳنهہ، ٻُڪن، ٻَين، ڪانهنِ، ڪنگو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ٽارن ۽ اينوٽيءَ جي ڳلن ڦڻڻ ڪري، پڪي ڪان ڪچي ٻہ مينهنِ جو وڳ ڪاهي وڃڻو پوندو هو. ايتري قدر جو انهن ماڳن تائين ٻہ وڃي رسندو هئس، جتان امان سانئڻ سهيلين ساڻ ڪري، ڳوٺ جا ٻار لارَ لائي، وڃي درياءَ شاهہ تي آڪا چاڙهيندي هئي ۽ ائين شام ويلي مينهنِ ڀٽارين کي تنوارينداَ. ڳنگ مان اُڪرندي، ڪُمن ۽ ڪُوٽين سان جهول ڀريندا، ٻوٽيندا ٻوٽيندا وڃائيندا پنهنجن وٿاڻن ڏانهن وريندا هئاسون. ڪڏهن ڪڏهن تہ سنجها ٿي ويندي هئي، پڪي پڪڻ ٻہ وڃي واهيرا وسائيندا هئا، جو اسان اونده سان اُلجهندا. اونده جي احساس کان بچڻ لاءِ ڪن تي هٿ رکي ڪافي ڪلام ڳائيندا، اچي واڙي جون ارلون ڪڙڪائيندا هئاسون. رستي ۾ ڪو هندو گهوڙيو ٻہ رلبو هو جيڪو گهورَ تان ورندي ٻدي کي هڪليندو ڳوٺ رمندو نظر ايندو هو. اُن وقت امان سانئڻ کي مون لاءِ ڳوٺ جي اولهائينءَ ڪڏ تي انتظار ڪندي، ڏٺو ويندو هو.

ٽي سال لڳاتار مينهنِ چارڻ ڪانپوءِ مون وري پڙهڻ شروع ڪيو. اِهوئي سبب هو جو مڇن جي ساول وقت ٻہ مان مڊل اسڪول ۾ پڙهندو هئس.

شاهہ جي رسالي، خاص ڪري سر رامڪلي، ڪاهوڙي، ڪنيات ۽ ساموئدي جي پڙهڻ ۽ ٿورو گهڻو پرجهڻ سان هندن جي لڏپلاڻ واري مسئلي، اندر ۾ ڪُورا ٻاري ڇڏي. هندن کي پنهنجي ماڳن مڪانن هوندي، جلاوطن ڇو ڪيو ويو؟ هُو تہ پنهنجي ڌرتيءَ تي ابن ڏاڏن کان وٺي هڪ وڻ وانگر ڪُتل هئا، پوءِ ڇو اُن وڻ کي پاڙئون پٽي، سرحد جي هُن پار اڇليو ويو؟ اُن وڻ جون پاڙون ٻہ تہ پنهنجي ئي ديس جي ڌرتيءَ ۾ ڦهليل هيون، جن پاڙن تائين پنهنجي ئي درياءَ جو پاڻي پهچندو هو. هڪ ٻڪيو ۽ اُڃو ماڻهو ٻہ پنهنجي ئي ديس ۾ سنُو لڳندو آهي، هندو تہ اجايل کي پاڻي پيارينداَ هئا. ٻڪايل کي کاڌو کارائيندا هئا. هُو تہ ڳڳدامن کي ٻہ پنهنجي ڪئي ڪمائيءَ ۾ شريڪ ڪندا هئا. پکين کي چُوڳو چڳائيندا هئا. هُو تہ پڃرا پڃي پکين کي آزاد ڏسڻ گهرندا هئا. مسافرخانا جوڙائي، مسافرن جي سيوا ڪندا هئا. اُنن، ڳڏهن ۽ گهوڙن کي پاڻي پيارڻ لاءِ حوض جوڙائيندا هئا.

هڪ پکي ٻہ پاڻ جهڙن پکين ۾ سنُو لڳندو آهي. ٻلي ڪو سندس آکيرو جلائي ڪيس ٻي گهر ڪري، پر پوءِ ٻہ ڪا گهڙي خاڪ جي ڍير ڀرسان ويهي، جلاوطنيءَ جا گيت جهونگاري وري ٻہ اُن ئي ماحول ۾ آکيرو جوڙڻ لڳندو آهي. فطرت جو ساڳو ئي قانون انسانن سان ٻہ لاڳو آهي. اِهوئي سبب آهي جو سک جي ننڊ پنهنجي ئي وطن ۾ حاصل هوندي آهي، پوءِ اُها ڪهڙي طاقت هئي، جنهن ڌرتي- ڄاين کي تلوار جي نوڪ تي بيهاري، سندن نيڻن جي ننڊ ۽ اندر جو آرام ڇني ورتو؟ وطن جي اهميت عراق جي اُن ڪرد قبيلي جي پيءُ کان وڃي ڪو پڇي، جيڪو سٺن سالن جي مٿل ڏيءُ کي ٿمندڙ اکين ۽ ڏڪندڙ هٿن سان پٺرن ۾ پوري، پنهنجو سفر ترڪيءَ جي سرحد ڏانهن جاري رکي ٿو. هِت ٻہ تہ سنڌ جي هندن جون پيڙهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

گذريون هيون. هت تہ مائين جون اڙون پُوريل هيون!

زندگيءَ جا ڏهاڙا منيءَ هُورا کُورا ۾ پئي گذريا جو شاهہ. سچل ۽ سامي سيمينار ۽ انڊو- سنڌ مشاعري ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ ٽپاليءَ مانواري ناکر چاولا جو دعوت نامو اچي هٿ تي رکيو. دعوت نامو پڙهي، اکين تي رکي، چميون ڏيئي، وري وري پڙهيم. چشمي جا ڪاوا صاف ڪري، پڙهي ڏٺم تہ دعوت نامو تاجل بدران تاج صحرائي، تاج بلوچ يا تاج جوئي جو تہ ناهي. پڪ ڪيم تہ خطرُو تاجل بيوس جي نانءِ هو. بس، پوءِ تہ جذبات جي وهڻ وسڪارا لائي ڏنا. ائين، جيئن ڪجلي رُت جا بادل ٿر جون تَلَ ترايون ڀري ڇڏيندا آهن.

سڀ کان پهريون فون سنڌي ادب ۾ هالار جيڏي قداور شخصيت شيخ اياز کي ڪيم. جنهن ٻڌايو تہ ڪيس بہ ساڳي ئي دعوت ملي چڪي آهي، وڌيڪ حد کان وڌيڪ سرهائي ٿي. ف- م- لاشاري، هدايت بلوچ، شمشيرالحيدري، انعام شيخ، رکيل موراني، ادل سومرو، اياز گل، ۽ تنوير عباسيءَ سان صلاحون مشورا شروع ڪري ڏنم. سرڪاري ملازم هئڻ ڪري ڪن دوستن ٻڌايو تہ دعوت تہ روح ۾ پيهي ويندڙ آهي، پر اين- او- سي اسلام آباد مان ئي وٺڻو پوندو. جيڪا ڳالهہ سنڌي هئڻ جي گنهگاريءَ ڪري ٻهڙن کان هيرن ڳولهڻ برابر هئي. سوچيم: ڳنج تان پگهر اُگهڻ لاءِ مونکي بہ ڳنجي واري رومال هٿ ۾ ڪڻڻو پوندو. ٻهڙن کان هير ڳولهڻا ئي ڳولهڻا آهن. پاڻيءَ ۾ لئيون ضرور مٿيون. مورڙو ٿيڻو آهي تہ مانگر جي مُنهن ۾ منڊيءَ پير بہ داخل ٿيڻو آهي. سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن (سگا) جي سرواڻ ڊاڪٽر محمد سليمان شيخ اين- او- سي حاصل ڪرڻ لاءِ نہ رڳو اسلام آباد واري شينهڻ جي وات مان ڳرهہ ڪسڪائي وٺڻ جو ڏس ڏنو، پر ڳهربل فارم بہ موڪلي ڏنائين. ٻڌايو ويو تہ داخلا واري وزارت ڪانئوءِ ڪاغذ ڪئبينيٽ ڊويزن ڏانهن بہ ويندا آهن. سيمينار 26- آڪٽوبر 1990ع کان شروع ٿيڻو هو. ۽ مونکي 21 آڪٽوبر تائين ڪاغذن جي پيري ڪُري جي ڪا سڌ سماچار نہ پئجي سگهي، جڏهن تہ شيخ اياز بہ پارت روانو ٿي چڪو هو. پارت پهچڻ مون لاءِ سچ کي ترڪيءَ هيٺان لڪائڻ برابر هو. اهي پتڻان اياز سان بہ پئي چڪو هُيس. پوءِ بہ اياز مونکي سيمينار جي ڪنوينر سائين ناکر چاولا ۽ مانواري گوبند مالهيءَ جا فون نمبر نوٽ ڪرائي ڇڏيا هئا، جيئن منهنجو ڪم ٿي وڃي تہ مان ميزبانن کي اطلاع ڪري هڪ مهمان جي حيثيت ۾ مانائتي نموني پارت پهچي سگهان. اها ڏاهہ مونکي اياز ئي ڏني هئي. ميزبانن وٽ مان ڪيئن پهتس، سا مونکي خبر آهي، پر پوءِ بہ مان اياز جو ٿورائتو آهيان، جنهن چڱي وات وٺائڻ لاءِ منهنجي رهبري ڪئي هئي.

مونکي 22- آڪٽومبر تائين اين- او- سي نہ پهتو. اُن ڪري آسرو لاهي، مِني بہ ماڻ تہ مُني بہ ماڻ ڪري ويهي رهيس. ان آنڊ مانڊ ۾ هيس جو اسلام آباد کان فون آيو تہ گهربل اين- او- سي ڪوريئر سروس ذريعي مونکي 23-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آڪٽوبر تائين ملي ويندو.

اين- او- سي ملڻ سان ڀارت سرڪار جي سفارتخاني ڏانهن ڊوڙ ڀريم. وڃي ڏٺم ته ماروئڙا ڪوهن تان وَرت ٿي ڪٽي ويا آهن. ڪارو دروازو بند ڏسي، ڇهه ٿي ڇڄي پيا. ڪنهن ڪڙڪيءَ اندران به ڪو ماڻهو نظر نه آيو. 'نڪو پيرو پک جو، نڪي ٺمڪي باهڙي.' آفيس اچي فون تي رابطو رکيم. خبر پئي ته ڏياريءَ جي موڪلن ڪري، ويزا آفيس 29- آڪٽومبر تائين بند رهندي. معنيٰ ته ٽن ڏينهن وارو سيمينار 28- آڪٽوبر تي جيئن ختم ٿيندو ته مان ميلي جي ڪاغذن ميڙڻ لاءِ بمبئي روانو ٿي ويندس!

دفتر مان نااميد ٿي، منهن پِيلو ڪري، گهر اچي مانيءَ مان سڻ ڪڍيم. ڳتي ڳاراٽيءَ ۾ ماني گهٽ وٺندي آهي، مان الائي ته ڇو ٻن ٻاتين جيتري ماني ٻوڙ ڪاٺي وڃي مٿي چڙهيس- گهڙي ڪن جي ٿاپر ڪانپوءِ فون گهمائيندي، منهنجي هڪڙي پياري دوست سيد محسن منتو صلاح ڏني ته بمبئي وڃڻ لاءِ 25- آڪٽومبر جي ٽڪيٽ به وٺي ڇڏيان ۽ سڀاڻي صبوح سان ڀارت سرڪار جي سفارتخاني جي وڏي ۾ وڏي آفيسر- ڪنسوليٽ جنرل- سان مان پاڻ فون تي رابطو رکان. اُن دوست اها به صلاح ڏني ته ڪنسوليٽ جنرل جيئن ئي فون تي اچي ته پنهنجي وينتي 'آداب' ۽ 'نمسڪار' جهڙن لفظن سان شروع ڪيان.

24- آڪٽومبر تي ڀاڳ ڀلا جو جنهن آفيسر فون کنيو، اُهو پاڻ ڪنسوليٽ جنرل هو. فون تي ڪُرنشون بجا آڻيندي، هڪ لفظ نه، پر ٻئي لفظ يعني 'آداب' کان پوءِ 'نمسڪار' به رسيور ۾ داخل ڪري ڇڏيم. ۽ ائين مقصد جي مومل اُهريل پَهريل ماڻي ورتم. ائين، جيئن هڪرار ڪي جهنگ ۾ سسئي ملي وئي هئي. اُها ٻي ڳالهه آهي ته اِپنهوارُ سسئيءَ کي ڏسڻ کان وڌيڪ حاصل نه ڪري سگهيو هو.

شام جو ٽڪيٽ به ملي وئي. جاوا ٿي ويا. سوچيم ته گهر پهچي سائين ٺاڪر چاولا کي فون ڪري ٻڌائيندس ته سڀاڻي اچان پيو. گهر پهچي فون کي هٿ لاتم ته خراب، خراب نه، پر سندس خانو خراب لڳو پيو هو. ڪراچي شهر کان ڏور، سپر هاءِ وي ڀرسان هڪ بستيءَ ۾ رهڻ ۽ وقت ٿوري هئڻ ڪري بس، تياريءَ ۾ لڳي ويس ۽ فون خراب هئڻ ڪري بمبئيءَ وارن کي بنا اطلاع ڪرڻ جي ايئرپورٽ روانو ٿي ويس.

ڪلهي ۾ ٿيلهو لٽڪائي ۽ هٿ ۾ بريف ڪيس کان وڌيرڙي بئگ کڻي، ڪائونٽر تان ڪڙڪيءَ وارو نمبر وٺي، ايئرپورٽ سيڪيورٽيءَ وارن کان ڳڇيءَ ڪانوڻي سٽرن جي هيڪڙ تائين هٿڙا گهمرائي، وڃي لائونج ۾ فرنو ٿي ويهي رهيس. ڪجهه انتظار ڪانپوءِ بمبئي وارن کي ڪوٺ ٿي. مان به ويچارن ۾ ويڙهيل ويٺي جيڏيءَ بس ۾ چڙهي پريرو بيٺل پنهنجي جهاز ڏانهن روانو ٿي ويس. بورڊنگ پاس جو بچيل ٽڪرو کيسي ۾ وجهي اڪيلو ئي اڪيلو ڪڙڪي کولي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

وڃي پنهنجي سيٽ تي ويٺس. اڄا سنڌي اخبار جون سرخيون پڻي پڙهيم جو جهاز رَن وي ڏانهن رڙهڻ لڳو ۽ ٿوري ويرم ڪانپوءِ ڳاٽ اوچو ڪري، هوا سان ڳالهيون ڪرڻ لڳو. منهنجي ذهن مان ويچار- ڏارائون سڄ جي ڪرڻن وانگر ڦٽي نڪتيون. اڪيلو ئي اڪيلو، نه سنگت نه سائي. سوچيم ته اياز ويهين تاريخ روانو ٿي ويو آهي ۽ مان پنجويهينءَ پيو وڃان، سو به بنا اطلاع جي. دعوتي جيڪي اچڻا هوندا، سڀ ته اچي چڪا هوندا. ايئرپورٽ تي ڪنهنجي پليڪار ڪرڻ ڪان بي نياز، رڳو پروفيسر رام پنجواڻي سينٽر جي ائڊريس جو سهارو، هيو ٿيو پلو. ايترو آٽت ضرورَ هئو ته مان پنهنجن ڏانهن پئي ويس، ڌرتي- ڄاين ڏانهن 'اُنهن ڏانهن' جن جي وڏن ڪي منهنجن ابن ڏاڏن سان ڪڏ گذاريندي صديون گذريون هيون. اُنهن انسانن ڄا، مِٽن مائٽن ڏانهن جن جو سرير سنڌ جي خوشبودار مٽيءَ مان جڙيل آهي. ماٺهو ماٺهن سان ئي سڻو لڳندو آهي، اُن ڪري پنهجن ۾ پهچي مان به سيني ڪي سڻو لڳندس. ڪيرت، اُتم، گوبند، هري ۽ موتيرام مونسان ڳراٽڙي پائي ملندا. سندري، پوپٽي ۽ ڪلا ڪي ڏسي، مونکان منهنجون پڻتي ڇڏي آيل ڀينرون وسري وينديون. منهنجو نيڻ، نيڻ نري پوندو. منهنجي ڪايا قيمتي ٿي پوندي، سرير ڪي سونهن ملندي. ماٺهو ته ماٺهو آهي، پکي به وڳر سان ويهي وڻن جي سونهن ۽ سندرتا وڌائيندو آهي. شام ويلي واهيرن ڏانهن ورندي، پکين جي اُڏام هر شام ڪي معنيٰ بخشيندي آهي. مان ته اُنهن ڏانهن اُڏاڻو ٿي ويس، جن جون ڪيئي ڳاڙهه- سريون شامون ۽ ڪير جهڙيون اجريون پرڀاتيون سنڌ ۾ گذريون هيون. اُنهن جلاوطن ڪيل ڀينرن ڏانهن، جن جي معصوم ڇهڻ تي چپٽ جهڙيون باکون ڦٽنديون هيون. اُنهن مائرن ڏانهن جن جي مامتا ڪي چڪيا تي چاڙهيو ويو هو. اُنهن سرويچن ڏانهن، جن ڌاريءَ زمين تي به بک ۽ بيروزگاريءَ سان جنگيون جوٽي، جياپي جي مهاڀاري لڙائي کٽي ورتي آهي. مان هيري ٺڪر ڪي به وڃي ڏسندس، جنهن قاضي قادن جي 112 بيتن کي چنڊي چاٽي روشنيءَ ۾ آڻي، پاڻ کي ابد تائين زنده ڪري ڇڏيو آهي. مان شاه جي شارح، پارکو ۽ عاشق ڪلياڻ آڏواڻيءَ جا به وڃي هٿ چمندس. مان سنڌي ادب جي لينڻ (ڪيرت ٻاٻاڻي) جي به آسيس حاصل ڪري سگهندس. موتي، لڇمڻ، وشنو، موهن، هيري ۽ ڪمل سان جڏهن ڀاڪر پائي ملندس، ته منهنجي ڪايا به قيمتي ٿي پوندي. ڪلا، پوپٽي ۽ سندريءَ جي مٽي تي جڏهن سنڌ جون چُنيون رکندس ته ڀارت ۾ به ٽن سڳين ڀينرن جي هڪ ڀاءُ جو اضافو ٿي پوندو. جيئن سنڌ ۾ ڦتان، دُران ۽ بصران جو ڀاءُ آهيان. اِن ڪان وڌيڪ ڀان اُن شهر ڏانهن پئي ويس جنهن کي ڏسڻ لاءِ امان سائڻ ورهاڱي کان اڳ دعائون ڪندي هئي. ڀينگهو لوڏي، ڀيرن فقيرن جا گيت به مونکي منسوب ڪندي هئي. مان اُن مبئيءَ مان ڀينرن لاءِ گيگم جا جورا به آڻيندس ۽ لونگ، ڦوٽا به. جن کي اچي امان سائڻ جي سماديءَ تي ڇٽيندس. اُها لونگن- ڦوٽن واري مائي پناه خاتون (منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

منڙي امڙ) اسان کان ڏار ٿي وڃڻ کانپوءِ بہ مونسان گڏ آهي سنڌيس آسيس ڀرين
هٿن ۾ اجان بہ جوڻ جي ماني ۽ کير جو گلاس ڏسان پيو. جا هاڻي بہ تاجل، تاجل،
پڪاري، مون ڏانهن ماني کڻيو پئي اچي. ڪاش! هوءَ چار مهينا زندهہ رهي سگهي
ها، تہ جيئڻ مان ڪيس سُرها لونگ ۽ ڦوٽا ڏئي سگهان ها.

ڀارت جا سنڌي جڏهن سنڌ جي سرزمين تي پهريون قدم رکندا آهن تہ گوڏا
کوڙي، سنڌ جي ڌرتيءَ کي چمندا آهن. ڀارت جي سر زمين کي ڏسي، گوڏا کوڙي، اُن
ڌرتي- ماتا کي چمڻ مون لاءِ جيڪڏهن ڪبيرو گناهہ سمجهيو ويندو تہ پوءِ اُنهن
جلاوطن سنڌين کي واري واري سينيءَ شان لڳائي، ڪنهن جا هٿ، ڪنهن جا ڳل، ۽
ڪنهنجو مٿو چمي، ياترا پوري ڪندس.

مٿيان وسواس ۽ ويچار اجان ڪٿائي ڪين هئا، جو ڪَن تي آواز آيو تہ هاڻي
ٿوري دير کانپوءِ اسان بمبئيءَ جي بين الاقوامي هوائي اڏي تي لهڻ وارا آهيون.
ڳرڪيءَ کان سَنڌ وارن سنڌين جي نئين ديس تي نظر ٻوڙايم. مونکي تہ سنڌ جهڙي
پاڪ پوتر مٽي، پاڻي ۽ سنڌ وارا ئي وڻ پئي لڳا.

جهاز مان لهي، پاسپورٽ هٿ ۾ جهلي، وڃي قطار ۾ بيٺس، اصل ويزا تہ هتي
ئي لڳڻي هئي. هڪ همسفر جي صلاح تي لمبي قطار مان نڪري، اجان ننڍيءَ قطار
۾ بيٺس ئي مس تہ هڪ ڀارتواسيءَ، (قميص- ڪڙتو پاتل) منهنجي پاسپورٽ جو
رنگ سڃاڻي چيو: "Oh, this is a VIP passport! How are you, Sir? Please
come along with me." مون هڪ بہ جملو ساڻس اردوءَ ۾ ڳالهايو. ويچارو اردوءَ
جي هڪ هڪ لفظ کي پناڻ وانگر پيٽ مان ڪڍي، مروڙي سروڙي پيو ڳالهائي.
لڳي پيو تہ مون واري ڳاسليٽي اردو سندس اردوءَ کان بهتر هئي.

ٻلي ماٺس مونکي ڪرسيءَ تي ويهاري، منهنجي سامهون ڪائنٽر تان ڪاغذ
پٽ چيڪ ڪرائي، نئون پروانو ٺهرائي، نوان پراڻا ڪاغذ اچي منهنجي هٿ تي
رکيا. مون هيٺين لفظن ۾ سندس ٿورا مڃيا:

"Thank you very much, Sir! I am peronally gratefull. you have gen-
rously shared my enxieties and obliged me beyond my expeetations."

مونکي هن دوست جي اخلاق ۽ همدردين ۾ ڪو بہ شڪ ڪونہ هو. پر، پوءِ بہ
اخلاقي طور ڪائونس پڇيو پيو: Any thing for me? هنَ No, Sir! چئي، پنهنجو
فون نمبر ڏنو ۽ چيائين تہ واپسيءَ تي بہ کيس ياد ڪيو وڃي.

هن ياري جڻ تہ ڀارت جي مُک دروازي (Main gate) تي پهچندي، منهنجو
اهڙو تہ آدر ڪيو جو سندس ٿورا نہ ٿورن جهڙا سمجهي، مون اُنهن ٿورن کي
پروفيسر رام پنجواڻي سينٽر جي سُڪائي (SOUL SPIRIT) شري ناڪري چاولا
واري پلڙي ۾ رکي ڇڏيو ۽ منهنجي تارازيءَ جو پلڙو خالي ئي رهيو.

ايئرپورٽ تان ڪنهن کي بہ فون ڪونہ ڪيم. ٽيڪسيءَ جا پئسا ڀاري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ٽيڪسي پڪڙي، مهمان نه، پر ميزبان واري حيثيت ۾ رام پنجواڻي سينٽر پهتس.

منهنجي پهچڻ جو سائين ٺاڪر چاولا کي فون تي اطلاع ڏنو ويو، جنهن فون تي پليڪار چوندي، ٻڌايو ته هُو ڏهن پندرهن منٽن ۾ سينٽر ٿو پهچي. مون اڃان منهن تي پاڻيءَ جو ڇنڊو مس هنيو ته ٺاڪر چاولا آفيس ۾ پهچي ويو. ملڪڙو مرڪ مون سان ٻڪجي ويو. چي: مون کي فون تي اطلاع ڇو نه ڏنو، يا ايئرپورٽ پهچي کين فون ڇو نه ڪيو؟.. ٻڌايائين ته شيخ اياز جي احوالن مان کين پڪ ٿي وئي هئي ته تاجل سيمينار ۾ شريڪ ٿي ڪو نه سگهندو. وڌيڪ ٻڌايائين ته سنڌ مان غيرسرڪاري ملازم جن کي اين- او- سي وٺڻ جي ضرورت ڪانهي، سي ئي ڀارت ۾ مشڪل سان وارد ٿي سگهن ٿا، مان ته اين- او- سي وارو مهمان هئس، جنهن کي جهٽ هٿي مرڳلا پهاڙين جي شينهڻ جي وات مان اين- او- سي ڇڏائڻو هو اُن ڪري ميزبان منهنجو آسرو لاهي ويٺا هئا.

هڪ ٻئي کي واقفيت ڪرائڻ کانپوءِ معلوم ٿيو ته اسان ٻئي ڳوٺائي آهيون. ٺاڪر چاولا راٺيپور جو ۽ مان سويوديرو کان ٽن ميلن جي مفاصلي تي سنڌوءَ جي ڪاهي ڪپ تي هڏل نينڙي ڳوٺ پير حيات شاهه جو، جتان راٺيپور پارنهن ميل ڪن پري آهي. شري ٺاڪر چاولا ٻڌايو ته راٺيپور وارو سچل سرمست ڪاليج سندن ئي جاءِ ۾ کوليو ويو آهي، بس، پوءِ ته هڪ ٻئي کي ڳوٺائي چئي، هڪ دفعو وري ڀاڪر پائي، پاڻ کي گهڙيءَ پل جو آٿت ڏني، چانهه پيئڻ کي لڳي وياسون، جنهن کانپوءِ مونکي سينٽر واري بلڊنگ ڏيکاري وئي، جنهنجا ٻه هال تقريبن لاءِ مخصوص ٿيل آهن. مٿئين هال ۾ سرڳواسي پروفيسر رام پنجواڻيءَ جي سمادي (آخري آرام گاهه) ۽ اُڏيري لعل جي خانقاهه جوڙي وئي آهي. تهخاني ۾ آرٽ گئلري ۽ زميني حصي جي هڪ ڪنڊ ۾ آفيس قائم ڪئي وئي آهي.

هند جي سنڌي ادب جو جائزو وٺبو ته خبر پوندي ته ادب جي ٽن دؤرن رومانوادي، ترقي پسند ۽ جدت پسند (من وکيان، سماج وکيان ۽ الٽ وکيان) جا تخليقڪار دين ڌرم جي قيد بند کان گهڻي ڀاڱي آجا پئي رهيا آهن. پر هند جي رام پنجواڻي ثقافتي مرڪز ۽ سنڌ ۾ قائم ڪيل اِن قسم جي مرڪزن کي جاچبو ته پروڙ پوندي ته ادب ۽ مذهب ريل جي ٻن پٽن وانگر وڃندي ڏسڻ ۾ ايندا. ادب جي ڦهلاءَ جي جاءِ ڪهڙي به هجي، هرڪو پنهنجي ئي مقصد جي موتين سان جهول ڀري، رمندو رهي ٿو. هِن قسم جو وٿچ وکر اسانکي بمبئيءَ کان ڀوپال ۽ آڏيپور کان الهاس نگر تائين ورچيندي نظر ايندو. سنڌ ۾ به سن جي سائينءَ جي تحريڪن بزمِ صوفياءِ سنڌ جي مشاعرن کانوٺي شاهه، سچل، نانڪ، لنواريءَ جي لال ۽ جهوڪ جي درگاهن تائين اهو سلسلو ڳنڍيل نظر ايندو.

گاڏيءَ ۾ وهاري، مونکي روز وڊ (Rose- wood) هوٽل آندو ويو، جتي اسانجي ادبي قافلي جو اڳواڻ شيخ اياز ترسيل هو. منجهند جي ماني کائي، ڪا جهٽ اک

soorthsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ڪوڙي ڪرڻ لاءِ ليٽي پيس. ٻارت ورش ۾ سنڌين وٽ وڃان ۽ نند ڪري سگهان! پاسا ورائيندي، ويچار- ڌارائن مان پار پوندي، نند جي ديويءَ اڃان پاڻ ئي ڪين پسايو هو، جو فون جي گهنٽي وڄڻ لڳي:

"تاجل! اڄي وئين نہ؟ خوش آهين نہ؟؟ مان ارجن شاد پيو ڳالهايان. رات جي ماني- پاڻي ۽ اوهان سان ڪچهري منهنجي گهر طئي ٿيل آهي، سڄاڻئي نہ؟؟؟...

ارجن شاد جا هي پهريان لفظ هئا. جن هوٽل ۾ پهچڻ ڪانپوءِ منهنجي ٻليڪار ڪئي هئي ۽ پوءِ ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي، نند جويريءَ... جا فون ايندا رهيا. ارجن جا لفظ: سڄاڻئي نہ؟ ذهن تي مترڪا وسائڻ لڳا.

ارجن شاد جي مانيءَ بابت اسانجي ميزبان ڏاڪٽر چاولا اڳ ئي ڪن ۾ سرهاڻي ڇڏيو هو. پر پوءِ بہ ڏاڪٽر چاولا جو فون آيو تہ مان هوٽل ۾ ئي رهان، جتان نند جويري جي رهنمائيءَ ۾ اسان ڊاڪٽر ارجن شاد وٽ پهچنداسون.

ڊائريءَ ۾ لکيو هيم: "بمبئيءَ ۾ پهچندي ئي ائين جهڻجي ڀاسون جيئن باز جهٽي ڪيري ڪي. باز جو جهٽڻ استحصالي قوت جو جابراڻو عمل ۽ اهڃاڻ آهي، جنهن ۾ باز هنهي چنبن سان ڳيري کي چيري ڦاڙي وجهي پنهنجي ڪُجي پريندو آهي ۽ پوءِ ڌرتيءَ تي رڳو رت جا نشان ۽ ڳيري جا کنڀ رهجي ويندا آهن. اسانجو جهٽجڻ، ڪو ٻيو جهٽجڻ هو. هن جهٽڻ اسانجي جسم تي ننهن جو نشان بہ نہ ڪيو هو. پيار ۽ ٻاجهہ جو هڪ اٿاهہ سمنڊ هو، جنهن جون لهرون اسانکي هر طرف کان ويڙهي ويون هيون. پنهنجن وڏڙن جي ماڳن ۽ مڪانن تان وڻ وانگر پٽجي، هِت پهتل، اسانکي موهي مست ڪري ڇڏڻ وارو، اُهو هند ۾ رهندڙ ارجن شاد هو."

رات جو طئي ٿيل وقت تي اسانجو دلبر شاعر ۽ پيارو نقاد نند جويري پنهنجي ڪار ۾ وهاري، اسانکي جُهوهءَ ۾ ارجن شاد جي گهر وٺي آيو. مان، شيخ اياز ۽ اسانجي ڀاڄائي زرينہ اياز. ايتري ۾ استاد فيروز گل بہ پهچي ويو. ارجن ۽ سندس لُڏڻ ڀاڄائي موهني، آدر ڀاءُ ڪرڻ ۾ پورا ئي نٿي پيا. ڪٿي وهارين! اکين ۾، اکڻ ۾ يا پلنگن ۽ پٿرائين تي!! جنهن جاءِ تي وهارڻ جي ڪوشش ٿي ڪيائون، اُتي ارجن جون ٺهني اکيون وڇايل هيون. گهر جي هر در ۽ ديوار تي ڀاڄائي موهنيءَ جا عڪس ۽ اولڙا هئا، جنهن جڻ تہ ارجن جو گيت "اُها زندهہ رکندس ٻولي،" ڳائي، اسانجي ٻليڪار ٿي ڪئي. جنهن ڳوڻائيءَ اسانکي دعوت ڏني کهرايو هو، سو بہ سگهڙ ٻاهرو اڇي سهڙيو يعني ڀاءُ ڏاڪٽر چاولا ۽ ڀيڻ پارو، جنهن بہ ڳلي سان ٿي لڳايو، اُن جي سرير مان سنڌ جي مِٽيءَ جي ٻني خوشبوءِ ٿي آئي، جنهن وجود کي واسي ٿي ڇڏيو. اُهو ئي پنهنجاپ وارو سهنڊ ۽ سنگ، پيار ۽ پريت. اُهوئي جنم-ڀوميءَ وارو ڇڄي ڌار ٿي نہ سگهندڙ اٽوٽ انگ.

خوب رهاڻيون ٿيون. فوٽا نڪتا ۽ پوءِ ارجن شاد اسانکي ڊَوَ تي پاڻي پياري،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ماني ڪارائي، هوٽل روانو ڪيو. هوٽل ۾ لهڻ بدران مان نند جويريءَ سان پولا پائي روڊ تي واقع شيام نواس هليو ويس.

ٻئي ڏينهن تي هوٽل پهچي، تياري ڪري، اسانکي سيمينار جي افتتاحي تقريب ۾ ڏهين وڳي سيتا سينڌو پون (بمبئيءَ جو اُپنگر) پهچڻو هو. جتي پروفيسر رام پنجواڻي ثقافتي مرڪز جي آڊيٽوريم ۾ شاهه، سچل، سامي سيمينار جو افتتاح ٿيڻو هو، جيڪو سنڌ موجب شيخ اياز ڪري رهيو هو.

ارجن جي رات واريءَ دعوت ڪانپوءِ پهرينءَ رات ئي مونکي ڪمري ۾ نہ ڏسي، ميزبانن ۾ شيخ اياز کي ڪافي هرکر ٿي، تہ مان ڪهڙي بيگاهہ وقت بنا اطلاع جي ڪاڏي هليو ويس!

”مان نند جويريءَ جي گهر ۾ آهيان.

ڪير جهڙو اڇو اجرو صبح ڦُٽي پيو آهي. اجهو ٿو سج اُڀري. لڳي ٿو ڌرتيءَ تان رات جي ڪاري چادر لاهي، ڪنهن خلائن جي ورن وڪڙ ۾ اُڇلي ڇڏي آهي. پر واريءَ بلڊنگ جي ڇت تي ڪبوترن صبوح جو سرگم ڇيڙي ڇڏيو آهي. منهنجي سامهون وشال سمونڊ آهي، جيڪو اپ جو حصو پيو لڳي. ٻيڙين جي هڪ قطار آهي، جتان هڪ لهر اُٿي آهي. سڙهن جا ساڪا ڌنڌل آهن لهر پٺيان ٻيڙين جي قطار اٿين ٿي لڳي، ڄڻ پوپٽ ڦڙڪي، ڦڙڪي، ٽڪجي، رابيلن جي لامن تي سمهي پيا آهن.“

عينڪ اکين تي چاڙهي، مان نند جا ڪتاب ڏسڻ لڳس. ڪتابن جي نالن مان مون پروڙي ورتو تہ نند جي جديد شاعريءَ ۾ تنقيد تي سندس مشاهدي (Observation) ۾ تجربي (Experience) کان وڌيڪ مطالعي (Study) جو اثر آهي.

ڪجهہ شاعرن کي پڙهڻ ڪانپوءِ مون ڏٺو آهي تہ ڀارت ۾ اڄ ڪلهہ واري جديد شاعريءَ (جديديت) ۾ بہ ٻن قسمن جا لاڙا ملن ٿا، جن مان هڪ ۾ اسانجو دوست نند جويري اچي وڃي ٿو، جيڪو ڪافي مٿيري جڳهہ تي وِيٺل نظر اچي ٿو.

منهنجي نظر وري بہ ڪڙڪيءَ ڏانهن کڄي وڃي ٿي. مان عينڪ لاهي، ڪڙڪيءَ وٽ اچي بيهان ٿو. لڳي ٿو ڄڻ دوربين اکين تي چاڙهي، ڪاري ۾ ڪيڙائن جو نظارو پيو پسان.

”هاڻي تہ سج اڀري آيو آهي. ڌرتي- ماتا پنهنجي پيشانيءَ تي سندور جو ٽڪو لڳائي، اچي سامهون بيٺي آهي.“ مان نند کي سڏي، کيس نظارو ٿو ڏيکاريان. ”سمنڊ جي هڪ حصي کي ڄڻ ڪو ڪٽي کُڻي ويو آهي. هاڻي ڌرتيءَ-ماتا مٿي تي (ڪرٽن جي) ڪنيل چادر بہ اوڙهي ورتي آهي. هيٺان بلڊنگ جي ڇت تي هڪ عورت آهي، جيڪا پنهنجي ٻارڙي کي کيڏائي رهي آهي. ٻارڙو ٻوڙي، ماءُ وٽ ٿو اچي ۽ ماءُ کي هٿ لائي، پڇي ٿو وڃي. سندس ماءُ بار بار کيس کير جي بوتل آڇي رهي آهي. ٻارڙو ڪنڌ ڌوڻي، انڪار ڪري، پڇي ٿو وڃي. ائين ٿو

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

لڳي، جڻ ڪير جي بوتل سان ٻارڙي جو ڪوبہ رشتو ڪونهي ۽ پوءِ بہ ماءُ پنهنجي ٻارڙي کي ڀڳوان جو روپ سمجهي، بار بار پيار سان ڳلُ سندس پوچا بہ ڪري رهي آهي. ٻارڙو جيڪو سندس جسم جو حصو آهي، جيون جي تصوير آهي، مامتا جو چٽ ۽ ماءُ جو آدرش آهي."

سنان– پاٺيءَ ڪانپوءِ نيرن ڪري، اسان: نند ۽ مان– شيخ اياز جي ڪري هوٽل کان ٺيندا، سيتا سندو پوڻ پهتاسين. شيخ اياز اسان کان اڳ ئي رام پنجواڻي ثقافتي مرڪز ڏانهن روانو ٿي چڪو هو– نند ۽ مان ٿورڙو دير سان پهتاسون، جنهن جو خاص سبب هوٽل ۾ نہ ترسڻ ئي ٿي سگهي ٿو. اُن رات ڪانپوءِ دير مدار سان بہ مان اچي هوٽل پيڙو ٿيندو هئس. نند جوهريءَ کي ايڏو تہ چرڪ آيو جو هُن پنهنجو عارضي آسڻ ئي مٽائي ڇڏيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ورهاڱي کان پوءِ هند ۾ سنڌين جو وڏي ۾ وڏو ميڙاڪو:

'شاهه، سچل، سامي سيمينار'

سينٽر جو هال سنڌ، الهاس نگر، بمبئي، پونا، دهلي، گانڌي ڌام، آديپور، احمد آباد، جيپور، ڀوپال، جلگائون ۽ دبئي کان کهي آيل اديبن، شاعرن نقادن ۽ پارکن سان ايڏو ته ڀريل هو، جو منجهس تر ڇنڻ جي به جاءِ ڪانه رهي هئي. ڪرسين تي ويٺلن کانسواءِ هال جي پاسن ۾ پانوندن کان به ماڻهو ئي ماڻهو ٿي نظر آيا. اهڙي ماحول ۾ شري ٺاڪر چاولا سينٽر جو تعارف ڪرائي رهيو هو. خبر پئي ته ڌرتي- ڌاڻن جي ٽيتاليهن (43) سالن جي وڇوڙي کانپوءِ اهو پهريون دفعو هو جو ايڏي وڏي پيماني تي هند سنڌ جا اديب، عالم، پارکو ۽ شاهه جا عاشق اچي هڪ پليٽ فارم تي ڪٺا ٿيا هئا. زندگيءَ جي هڪ وڏي لاپ ڪارڻ ڀارت جي سنڌي قبيلن طرفان بمبئيءَ جي اُپنگر سيتا سنڌو ڀون ۾ قائم ڪيل پروفيسر رام پنجواڻي ڪلچرل ائنڊ لٽرري سينٽر جي آڊيٽوريم ۾.

هر ڪنهن جو چهرو مرڪن سان سينگاريل هو. هر مکڙي مان سج اڀري پيو هو. هر ماڻهوءَ جو من موتئي گل جيان ٽڙي پيو هو. هر چهرو صدين جو ڄاتل سڃاتل چهرو هو. هڪڙو ئي رت هو، جيڪو هر جسم جي نس، نس ۾ ڊوڙي رهيو هو. "جر ٿر تک تنوار، وڻ ٽڻ وائي هيڪڙي" ڪنهن ڪلهي تي ٿياس نه، پر ڪو ننڍڙو هيمون به نظر اچي رهيو هو. ائين ٿي لڳو، ڄڻ برلن جي ديوار اورانگهي، هڪ ئي ڌرتيءَ جي پيٽ مان جنم ورتل انسان هڪ ٻئي جو آڌر ڀاءُ ڪندي، پُورائي نٿي پيا، ۽ هاڻي هڪ ٻئي کي ڀُڏڻ لاءِ هڪ- ڪَٺا ٿي اسٽيج ڏانهن نهاري رهيا هئا.

شري ٺاڪر چاولا رام پنجواڻي سينٽر بابت ٻڌايو ته شروعات ۾ هتي هڪ ننڍڙو بنگلو ٺاهيو ويو هو، جو ناڪافي هو. پروفيسر رام پنجواڻيءَ جو مقصد هو ته هتي هڪ وڏي ساهتڪ اڪيڊمي ۽ ثقافتي مرڪز هئڻ گهرجي، جنهن ۾ ساهتڪ بيٺڪون ڪيون وڃن. هِن مرڪز کي هڪ وڏي لئبرري ۽ ريسرچ جي ڪم لاءِ هر سهولت هئڻ گهرجي. هند ۾ سنڌ جي ڳائڪن ۽ فنڪارن کي صوفياڻو ڪلام ڳائڻ جو موقعو ڏنو وڃي. چاولا صاحب ٻڌايو ته سرڪار ٻولي ۽ ثقافتي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سرگرمين تي پلي لکين ۽ ڪروڙين روپيا خرچ ڪري، پر جيستائين اسان پنهنجو
هونئو پاڻ نہ ھاريندا سين، تيستائين اتي جو اتي بيٺا هونداسين. هونءَ تہ هتي هن
هال ۾ هن کان اڳ بہ ڪيترائي مشاعرا ڪرايا ويا آهن. هڪ عاليشان رنگ برنگي
پروگرام تي چڪو آهي، جنهن ۾ روائتي جهومر پيش ڪرڻ لاءِ ڪلياڻ کان سنڌي
عورتون گهرايون ويون هيون. ناڪر چاولا ٻڌايو تہ اجان بہ ڪجهہ اڳتي وک وڌائڻ
لاءِ سوچيو ويو تہ سنڌ مان شاعرن ۽ اديبن کي گهرائي، سيمينار کي هند سنڌ جو
رنگ ڏنو وڃي. هن مقصد ۾ ڪاميابي حاصل ڪرڻ لاءِ هتان جي ڪيترن ئي ادب
شناس دوست احبابن دل کولي سهڪار جو هٿ وڌايو. هڪ مهربان تہ سندس ڪيسو
ڀري ڇڏيو ۽ چيائين تہ سندس نالي ظاهر ڪرڻ جي ڪابہ ضرورت ڪانهي. چاولا
صاحب ٻڌايو تہ اُهو سخي مرد هاڻي بہ هن محفل ۾ اسان سان گڏ ويٺل آهي.

شري چاولا اعلان ڪيو تہ اسان جوت جلائي، سيمينار جو افتتاح ڪرايون.
ان کان اڳ دبئي کان آيل سنڌيءَ جي برک شاعر موتي پرڪاش کي وينتي ڪندس
تہ هو منچ (اسٽيج) تي اچي سنڌ کان آيل مهمانن جو تعارف ڪرائي.

موتي پرڪاش مختصر لفظن ۾ مهمانن جي ڀليڪار ڪندي، سڀ کان
پهريائين شيخ اياز جو تعارف ڪرايو، جنهنجو اختصار هن ريت آهي:

"شيخ اياز جو اصل نالو شيخ مبارڪ آهي، جيڪو 1923ع ۾ شڪارپور ۾
ڄائو هو. شروعاتي دؤر ۾ شيخ صاحب ڪيٺلداس 'فاني' کان شعر جي اصلاح
ورتي. (جيئن تہ فاني صاحب تقريب ۾ موجود هو، اُن ڪري هال ۾ زوردار تاڙيون
وڄايون ويون) شيخ عبدالرزاق 'راز' ارجن شاد، هري دلگير، نارائڻ شيام، ڪيٺلداس
'فاني' ۽ شيخ اياز هڪ ئي دور جا شاعر آهن. 1962ع کانپوءِ شيخ اياز جي لکڻين
۾ تيزي آئي. اُن وقت 'ڳاءِ، انقلاب ڳاءِ' شيخ اياز جو مشهور ڪلام هو. سندس
خاموشيءَ وارو دؤر وائس چانسلريءَ وارو زمانو آهي. بيت ۽ وائيءَ کي اياز نئون
رنگ ڏنو. اياز جي نثر ۾ بہ سنڌيءَ جي سگهنڌ ايندي آهي. سنڌي قوم لاءِ اياز
ڪيترين ئي قربانيون ڏنيون آهن، جنهن لاءِ ڪيس جيل بہ ڀوڳڻو پيو ۽ پوءِ بہ اياز
پنهنجي عزم سان وفادار رهيو آهي ۽ اجان بہ نڀائيندو پيو اچي." شيخ اياز جو
تعارف ڪرائيندي، موتي پرڪاش ٻڌايو تہ هڪ تقريب ۾ اياز هڪ شعر پڙهيو
هو، جيڪو اياز جي ڪنهن بہ ڪتاب ۾ نہ ڇپيو آهي. اياز شايد پاڻ بہ اُهو شعر
وساري ڇڏيو آهي. شعر آهي:

"هاءِ خاموشيون، هاءِ اداسيون
ترسو ترسو اي چؤماسيون."

شيخ اياز کانپوءِ موتيءَ استاد فيروز گل جو تعارف ڪرايو:

"استاد فيروز گل سنڌي سنگيت جو هڪ مقبول فنڪار آهي، جنهن ويهارو کن
فلمن ۾ موسيقي ڏني آهي ۽ هزارن جي تعداد ۾ ڪئسٽون تيار ڪرايون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

1980ع ۾ جڏهن مونکي دل جي تڪليف ٿي هئي ته مان هر روز صبح جو ڪنسٽ هلائي، استاد فيروز گل جو ڳاتل ڪلام، "تنهنجي هجر فراق ۾ ماهِ لقا، نڪي غم ٿو وڃي، نڪي دم ٿو وڃي" ٻڌندو هئس. استاد فيروز گل جي تعارف ڪانپوءِ موتي پرڪاش تاجل بيوس جو تعارف هيئن ڪرايو:

'سنڌ منهنجي اِمان، سونهن تنهنجيءَ مٿان...' جو خالق، جنهن کي ڳائي، راڳ جي راڻي عابده پروين امر ڪري ڇڏيو آهي. هونءَ ته تاجل بيوس گهڻو ڪجهه لکيو آهي، پر نه به لکي ها تڏهن به 'سنڌ منهنجي امان' تاجل کي امر بڻائيءَ ڇڏي ها. شيخ اياز، تاجل بيوس جي ڪتاب 'سنڌ منهنجي امان' جو مهاڳ لکندي، ۽ پنهنجي ڪتاب 'ڪراچيءَ جا ڏينهن ۽ راتيون' ۾ تاجل کي فطرت جو منفرد شاعر (POET OF NATURE) ۽ مصور شاعر سڏيو آهي. تاجل لاءِ شيخ اياز طرفان اِهو وڏو خراج (TRIBUTE) آهي. سنڌي ٻوليءَ جي ٽن شاعرن: شيخ اياز، استاد بخاري، ۽ تاجل بيوس سنڌيءَ جي ڳُر ٺيل لفظن ۽ محاورن کي ڳولي هٿ ڪري، نئين سر جياريو آهي. تاجل جي شاعريءَ ۾ ڳوٺ جو لهجو مِلي ٿو. تاجل سچ پچ ڳوٺاڻي ٻوليءَ کي جيارڻ جو ڪم ڪيو آهي. شعر ۾ موسيقيت هئڻ ڪري تاجل جو ڪلام سنڌ توڙي هند ۾ ڪيترن ئي فنڪارن ڳاتو آهي. هن وقت تائين تاجل اسانکي پنج مجموعا ڏنا آهن، جي هي آهن: جڏهن پونءِ ٻٽي (شعر) انبن جهليو ٻور (نثري نظم) سرجيندڙ ساٿيهه جا (پنج سو بيت) سنڌ منهنجي امان (شعر) ۽ ڪاڇي مٿان ڪونج (نثري نظم). تاجل جا ٻه شعري مجموعا 'ڪنڌيءَ ڪونر ترن' ۽ 'ڪنڌيءَ اڪ ڦلاريا' ڇپائيءَ لاءِ تيار آهن. سندس پهرئين مجموعي کي پاڪستان رائٽرس گلڊ جو انعام ۽ سنڌ گريجوئيٽس ايسوسيئيشن پاران گولڊ ميڊل مليو هو."

تاجل کانپوءِ موتي پرڪاش، طارق اشرف جو تعارف ڪرايو: "طارق 'سهڻي' رسالو ڪڍي، هند- سنڌ جي اديبن ۽ شاعرن جي واقفيت ڪرائي آهي. طارق اشرف چڱا خاصا ڪتاب به لکيا آهن. طارق ڪجهه به نه لکي ها ۽ رڳو 'سهڻي' رسالو ڪڍي ها ته پوءِ به طارق، طارق هجي ها. طارق 'سهڻي' اڃان به ڪڍي پيو. طارق جيل ۾ ويو آهي. مختلف وقتن ۾ سڀ سارا اٺاويهه مهينا جيل ۾ رهيو آهي. خبر ناهي ته هن يار کي ڪهڙي ڏوهه ۾ جيل اماڻيو ويندو هو. طارق جيل جي عقوبتن باوجود به لکڻين جو معيار مٿاهون رکيو آهي. سزائون ڀوڳي وري به پنهنجو ڪم وڏيءَ همت سان جاري رکندو آيو آهي. تازو هن سهڻيءَ جو اياز نمبر ڪڍيو آهي، جنهن جي وڏي واڪاڻ ٿي آهي. طارق جون لکڻيون به خوبصورت آهن. سندس ڇپيل ڪتابن جو وچور هن ريت آهي: 'سونهن، پٿر ۽ پيار'، 'جيل گهاريم جن سان'، 'جيل ۾ 22 مهينا'، (ٻه حصا)، 'اڌ ملاقات'، 'زندگيءَ جو تنها مسافر'، 'ميرو ڏاڙيل'، 'هٿين هٿ ڪڙول،' انٽرويو ۽ درد جا ڏينهن درد جون راتيون."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سنڌ کان آيل مهمانن جي تعارف ڪانپوءِ مائيڪ وري ٻه ٺاڪر چاولا سنڀاليو. جنهن ٻڌايو تہ هي پهريون دفعو آهي جو هن سيمينار ۾ هند- سنڌ جا اديب ۽ شاعر اچي شريڪ ٿيا آهن (تاڙيون). ٻڌايائين تہ موتي پرڪاش ڪانپوءِ باقي اسانجا دبئي وارا اديب ڪن اڻ- ٽر مجبورين ڪري شريڪ نہ ٿي سگهيا آهن. مگر هنن تار موڪلي، اسان سان نيڪ تمنائن جو اظهار ڪيو آهي ۽ هيڏي وڏي پيماني تي هند- سنڌ جي اديبن ۽ شاعرن جي سيمينار ۾ شريڪ ٿيڻ تي واڌايون موڪليون اٿائون. شري ٺاڪر چاولا اعلان ڪيو تہ هاڻي سيمينار جو مهورت جوت جلائي، سنڌ کان آيل مک مهمان شيخ اياز ڪندو.

شيخ اياز شمعدان ۾ رکيل ميڻ- بتيون جلائي، سيمينار جو آغاز ڪيو. پنج ئي جلايل ميڻ- بتيون ڪجهہ وقت تائين ٻرنديون رهيون- سنڌن شعلا ٻجلي- پکن جي هوا تي گردنون جهڪائي، هند- سنڌ جي آيل مهمانن کي پرنام ڪندا رهيا. ان وچ ۾ اسٽيج تي ويٺل مهمانن: شيخ اياز ۽ ڀيڻ زرينہ اياز کي هار پارايا ويا. پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ کي سندس عقيدتمند شاگرد پروفيسر ايم- ايس آڏواڻيءَ (رام پنجواڻي ٽرسٽ جو سيڪريٽري) گلن جو هڪ ڳيتا ڪيو. جنهن ڪانپوءِ ڊاڪٽر ارجن شاد مهمانن جي پليڪار لاءِ اسٽيج تي آيو. ارجن چيو تہ هن تي هڪ خام خيال ويٺل هو تہ هن کان اڳ ڀارت ۾ جيڪي بہ ادبي سيمينار ۽ ساهتڪ ميڙاڪا مچايا ويا آهن، انهن جهڙو لاثاني ٿيو ڪو ميڙو مچائڻ مشڪل ٿيندو. پر اڄ پروفيسر رام پنجواڻي سينٽر پاران ٺاڪر چاولا جو ههڙو بندوبست ڏسي، مان دنگ رهجي ويو آهيان! هي سيمينار سچ پچ هڪ انٽر راشٽريہ سطح جو سيمينار آهي. ٺاڪر چاولا بيشڪ هڪ معجزو ڪري ڏيکاريو آهي. ارجن چيو تہ هو اليڪشن ۾ هارايل پارٽيءَ وانگر پنهنجي هار مڃي ٿو (I Concede my defeat).

هندستان جا اديب هجن، سا ڪا وڏي ڳالهہ ناهي، هتي تہ سنڌ ۽ دبئي جا اوچا اديب ۽ شاعر آيل آهن، جن جو ڪو جواب ناهي. سنڌ مان آيل اديب بين الاقوامي مڃتا (International recognition) وارا اديب آهن. هندستان جا بہ وڏا اديب ڏسي، مونکي تمام وڏي خوشي ٿي آهي. پارکو ۽ پانڪ بہ چوٽيءَ جا اچي ڪٺا ٿيا آهن. ڪين آڌر ڀاءُ ڪندي، مان فخر ٿو محسوس ڪيان. هي ماحول ڏسي، مان چئي سگهان ٿو تہ اسان پنهنجي تحريڪ جي هاڻي چوٽيءَ تي پهتا آهيون. ارجن مهمانن تان ٻلهار ويندي، چيو تہ اسانجي ادبي تحريڪ ٽيتاليهن سالن ڪانپوءِ جيڪو روپ ورتو آهي، سو لاجواب آهي، بيمثال آهي. لڏپلاڻ ڪري، اسان ايڏا تہ دکي ٿي هت پهتا هئاسون جو اسان سنڌين جي حالت ڏسي، چيو ويندو هو تہ ساهتيہ ۽ ادب تہ وڏي ڳالهہ آهي، لڏي آيل سنڌي تہ پنهنجي ٻولي بہ وڃائي ويهندا. هن ڏس ۾ اڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جو ايڏو تہ شاندار ڪردار رهيو، جو هن سڀا سنڌي ٻوليءَ کي بچائي ورتو. پروفيسر رام پنجواڻي اڪيلي سر هڪ سنسٿا هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هڪ ادارو هو. ڪم ڪرڻ جو ڪيس ڏانءُ به هو ته ڏات به. رام پنجواڻيءَ ڪري ئي اسان هن وقت اوجن تي آهيون. هي هال، هي سينٽر سندس تخليق ٿيل آهن. ناڪر چاولا پنجن سالن ۾ جيڪو ڪم ڪيو آهي، سو تحسين ۽ تعريف جوڳو آهي. ڪيس جَسُ آهي. ناڪر چاولا کي پنهنجي منفرد ادبي حيثيت آهي، ادبي پس منظر آهي. شروعاتي دؤر ۾ چاولا هڪ مخزن ڪيندو هو، جنهنجو نالو هو 'سهڻي' ۽ پوءِ سنڌ ۾ طارق اشرف به 'سهڻي' رسالو ڪڍڻ شروع ڪيو. ارجن چيو ته هُو سنڌ کي ڇڏڻ سان سنڌي زبان کي سنڌ ۾ ئي ڇڏي آيو هو. هُن چيو ته هند ۾ رهندڙ اسان جا اديب سٺو لکن ٿا، لکون ٿا. (ارجن مرڪندي چيو ته اِن ۾ هُو پاڻ به اچي وڃي ٿو) هن وقت سنڌن ادب کي هند جي صنعتڪارن، واپارين ۽ وڻجارن جي سخت ضرورت آهي.

ارجن شاد جي پُراثر آجياڻي ڪانپوءِ شيخ اياز کي صدارتي تقرير لاءِ دعوت ڏني وئي. سندس تقرير جا خاص نڪتا هئا:

"ڀارت ورش جا سنڌيو! سنڌ ديس ۽ اُن جي رهواسي ڀائرن ۽ ڀينرن جا اوهان لاءِ پيار... منهنجا اوهان لاءِ پرنام. اوهان موهن جي شاهه، سچل ۽ سامي سيمينار لاءِ گهرايو آهي، جنهن لاءِ مان اوهان جو ٿورائتو آهيان. شاهه، سچل ۽ سامي سنڌ جي صدين وانگر منهنجي ساهتڪ تاڄي پيٽي ۾ اُٿيل آهن. سامي به مون لاءِ اوترو ئي اهم آهي، جيترو شاهه ۽ سچل. ڇو ته ٽنهي جو نظريو ساڳيو آهي، جيڪو ويهين صديءَ ۾ به اوتري ئي اهميت رکي ٿو، جيتري پنهنجي دؤر لاءِ رکندو هو... اِن ۾ ڪوبه شڪ ناهي ته زندگي پٺتي (Reverse gear) نٿي وڃي سگهي ۽ تمدن ۽ ٽيڪنالاجيءَ جي ميلاپ اسان مان هر ڪنهن تي اثر ڇڏيو آهي. ٽيليويزن، ٽيليفون، ٽيليڪس، ٽيليفيڪس جي ضرورت کان آءٌ انڪاري ناهيان، پر جا ڳالهه پنيءَ جي پاڻن، سچ لئي وٿاڻن ۾ آهي، اَنڌ تي آرهڙ جي سج ۾ آهي، اهڙي ڳالهه اوهانکي جديد تهذيب جي حاصلات ۾ نه ملي سگهندي...

بئنرجي موهن جي دڙي جو فقط هڪ ته کوٽيو هو، جي موهن جي دڙي جي وڌيڪ کوٽائي ڪئي وڃي ۽ اُن مان نڪتل مُهرن تي لکيل لکت پڙهي وڃي، ته اسانجي تهذيب عراق جي تهذيب کان به وڌيڪ قديم ثابت ٿيندي ۽ اسانجي قوم دنيا جي پهرين مهذب (Most Civrilized) قوم ليکي ويندي... منهنجا ڀائرو ۽ ڀينرو! اوهان جتي به هجو، خوش هجو، اُها سپيتا، جا اوهان اسان وٽ ڇڏي، يا اوهان پاڻ سان هتي آندي آهي، اُها املهه آهي، اُن تي سنڌو ڌرتيءَ جي اٿمڻ ڇاپ آهي. اُن اهو پيار جو سنديش ڏنو آهي، جنهن جي ڳولا ۾ هيءَ ڌڪار سان ڀريل دنيا اڄ به هٿورازيون هٿي رهي آهي... آخر اسان ڪيستائين اٽيلا، هٽلر، اسٽالن ۽ خميني پيدا ڪندا رهنداسين ۽ نيٺ ته دنيا ۾ پيار جا پيغمبر پيدا ٿيندا ۽ هڪ ٻئي لاءِ ڌڪار ختم ٿي ويندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
soorhsindhiadab

شيخ اياز جي پڙهيل صدارتي تقرير ڪانپوءِ مک مهمان ناڪر چاولا جي ادارت ۾ نڪرندڙ ٽماهي رسالي 'سپون' جو مهورت ڪيو. هري موٽواڻي ۽ شويا رانچنداڻيءَ ويٺلن ۾ سپون جو آڪٽوبر، نومبر ۽ ڊسمبر 1990وارو پرچو ورهايو. اوچي پني تي ڇپيل هي رسالو سؤ سيڪڙو ادبي آهي، جنهن ۾ ادب ۽ شاعريءَ جي هر رنگ جا گل پوکيل آهن.

چانهه- بسڪٽ جي وقفي ڪانپوءِ شاهه، سچل ۽ ساميءَ تي لکيل مقالن جي بيٺڪ شروع ڪئي وئي. پهريون پيپر هري دلگير ڪي پڙهڻو هو، جنهن ڪي گانڌي ڌام (ڪڇ) کان اچڻو هو. سندس غيرحاضريءَ ڪري، سائين دلگير جو پيپر ڊاڪٽر ارجن شاد کان پڙهايو ويو.

مون جڏهن مراد هاءِ اسڪول گمبٽ مان 1959ع ۾ مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو هو، تڏهن ماهوار 'نئين زندگيءَ' ۾ هري دلگير جا شعر پڙهندا هئاسين. اُن وقت هري دلگير نه، پر هري درياني دلگير هوندو هو. سنڌوءَ تي ڇپيل سندس هڪ نظم جا چٽا پٽا چٽ، عڪس ۽ اولڙا اڄ به منهنجي ذهن جي ڪئنواس تي اُڪريل آهن. ڇا ته هِن نظم ۾ رواني ۽ اسلوب جي جادوگري هئي! منهنجي ادبي ياترا ۾ ڪيڏو نه اضافو ٿئي ها، جيڪڏهن مان ادب جي هِن سنڌي شهسوار جو به درشن ڪري اچان ها!

دلگير جي مقالي جو عنوان هو 'اڄوڪي زماني ۾ شاهه، سچل ۽ ساميءَ جي اهميت.' مقالي جي پهرين جملن مان ئي پروڙ پئجي وئي ته دلگير 'ماڻهو' ۽ 'ماڻهپي' جو قائل آهي، سڀني انسانن جي رت جو رنگ ڳاڙهو آهي ۽ پاڻ ۾ عالمي ڀائيچاري جي بنياد تي هڪ ئي وڻ جو ڦل، پن ۽ لامون آهيون. اُها الڳ ڳالهه آهي ته هند جي مهان ليکڪ موهن ڪلپنا دلگير کي خداوادي اديبن ۾ ڳڻايو آهي، جنهن جو ڪارڻ اهو به ٿي سگهي ٿو ته دلگير پنهنجي ادبي ڪيتر ۾ ڪجهه اِن قسم جي هوڻن جون اُوڏيون به هنيون آهن. شاهه جي رسالي ۽ ڀڳوت گيتا مان پورا وچوڻ (Parallels) ڪڍي، دلگير هڪ الڳ مضمون به لکيو آهي، جنهن ۾ ڏيکاريو اٿائين ته انهن ويچارن ۾ ڪيڏي نه سمانتا (هڪجهڙائي) آهي! دلگير لکي ٿو ته اڄ دنيا کي گيتا، بائيبل ۽ قرآن جي ضرورت آهي ته اسان سنڌين کي سنڌ جي ٽمورتي ڪوين جي ضرورت آهي. دلگير گيتا کي تياڳ ڏئي سگهي ٿو، پر شاهه جي ڪلام (جيڪو سندس ٻهڳتي ٻوليءَ ۾ آهي) تان هٿ نٿو کڻي سگهي.

آخر ۾ ٽنهي ڪوين جي ڀيٽ ڪندي، دلگير لکيو آهي ته ساميءَ پنهنجن سلوڪن ۾ پنهنجي وقت جا ڪي سهڻا عڪس چٽيا آهن، پر اُهي گهٽا ناهن. هُن وٽ ڀڳتي وڳيان ۽ ڌيان جي امر سمپتي (ڌن دولت) آهي، جا ڪُٺائڻ سان به ڪانه کُٽي سگهندي، پر زماني جي حالتن بابت وٽس بلڪل ٿورا سلوڪ آهن. ساميءَ جي سلوڪن جي اٿاهه ساگر ۾ اهڙا سلوڪ بوند برابر آهن، پر سچل جو ڪلام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هڪ تيز طوفان آهي. اُن ۾ ڪوڙ، ڪجڪوڙ ۽ چيتيون چوليون آهن. شاهه جو ڪلام ڳهرو ۽ ڳنڀير آهي. شور گهڻ آهي، پر اونهو ۽ عميق آهي ۽ تري ۾ بي بها موتي آهن.

هن بيٺڪ جي صدارت پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ ڪئي. هن پيپر جو مجموعي تاثر ڇا رهيو، ان بابت سيني پيپرن جي ڳڏيل وچور ۾ اڳتي هڏائينداسين. ٻيو مقالو سنڌ کان آيل اديب ۽ 'سهڻي' رسالي جي ايڊيٽر طارق اشرف پڙهيو. عنوان هو: 'شاهه ۽ ڪجهه اهم ڳالهيون.' هن مقالي ۾ طارق ڏاڍا اهم ۽ وقتائتا نُڪتا اُٿاريا، جن ۾ وقت جي حڪمران ٽولي جي چاپلوسي ڪندي، شاهه جي بيتن جي غلط تشريح ڪرڻ ۽ بيتن کي هرويرون پنهنجو رنگ ڏيڻ اچي وڃن ٿا. طارق هڏايو ته ايوب شاهيءَ ۾ هڪ شاعر پنهنجي مضمون ۾ ڄاڻايو هو ته ون يونٽ جو نظريو درحقيقت شاهه پنهنجن شعرن ۾ پيش ڪيو هو. ٻئي هنڌ طارق ڄاڻايو آهي ته ڪجهه مهينا اڳ بينظير صاحبه جي جمهوري حڪومت ۾ اسانجي هڪ بيحد محترم شاعر، شاهه تي تقرير پڙهندي، اهو تاثر ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي هئي، ته شاهه سائينءَ به پنهنجن شعرن ذريعي جمهوريت جي حمايت ڪئي آهي. ڪي شاهه کي ولي الله ۽ صوفي ٿا سڏين ته ڪي انقلابي، ڪي لکن ٿا ته شاهه اٿڙهيل هو ۽ ان کان وڌو مذاق شاهه سان ٻيو ڪهڙو ٿي سگهي ٿو!

طارق پنهنجي اُٿاريل نُڪتن جي وضاحت ڪندي، هڏايو ته سائين جي- ايم سيد پهريون عالم آهي، جنهن پيغام لطيف ۾ شاهه جي شعرن جي انقلابي ۽ قوم پرستيءَ جي لاڙن جي معنيٰ ڪئي آهي. اُن کانپوءِ رسول بخش پليجي شاهه جي تشريح انقلابي ۽ قومي سوچ رکندڙ ڏني آهي.

طارق وڌيڪ هڏايو ته ڪي عالم، شاهه جي ڪن شعرن لاءِ چوندا آهن ته اهي شاهه جا ڪونهن. جيئن سر ڪيڏارو. طارق زور ڏنو ته هن ڏس ۾ کوجنا ڪرڻ گهرجي. هُن افسوس جو اظهار ڪندي چيو ته ساميءَ کي جيڪا عزت جيڪو مرتبو سنڌ ۾ ملڻ گهرجي، اُهو نه مليو آهي. شاهه ۽ سچل جون ورسيون ته سرڪاري خرچ تي وڏي ٺٺ ٺانگر سان ملهايون وڃن ٿيون، پر ساميءَ کي نظرانداز ڪيو ٿو وڃي.

طارق اشرف کانپوءِ سنڌ کان آيل مهمان تاجل ٻيوس مقالو پڙهيو. سندس مقالي جو عنوان هيو: 'شاهه، سچل ۽ سامي سنڌ جي خوشبودار مٽيءَ جا عظيم شاعر.' تاجل چيو ته هر عظيم شاعر پاڻ سان آدرشي ۽ فڪري نڪتا کڻي ايندو آهي، جيڪو گندي ۽ غليظ تلائن ۾ صاف ۽ اجرو پاڻي داخل ڪري، مئل دلين ۽ بي حس جسمن ۾ 'دم' ڀريندو آهي ۽ سماج جي بدصورتي هڪالي، سندرتا جا پروانا ورهائيندو آهي. قومن جي بقاءَ لاءِ ادب پاڻي ۽ ڀاڻ جي مثال آهي. تاجل چيو ته عظيم شاعر هڪ گهاٽي ٻڙ جي مثال آهي، جنهن جي ڇانوَ ۾ قومون پنهنجي بقا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جا سبق دهرائي، اڳتي وڌڻ جا سانباها ڪنديون آهن. شاهه، سچل ۽ سامي هن ڌرتيءَ جا اُهي سرموڙ تلخيقڪار آهن، جن ماضي ۽ حال جي وچ ۾ هڪ مضبوط پُل جوڙي، حال کي ماضيءَ سان ڳنڍي ڇڏيو آهي ۽ اُها پُل اندلڻ وانگر ڌرتيءَ جي هڪ ڇيڙي کان ٻئي ڇيڙي تائين ڦهلي پئي آهي، جنهن هيئان تخليق جا ڪيئي اٿاهه سمنڊ ڇوليون ماري رهيا آهن ۽ ائين نظر جي نهار تائين سماجي ۽ محاڪاتي پس منظر (Scenic- back ground) پکڙيو پيو آهي، جنهن جي ذري پرزي کي هنن شاعرن ڏٺو وائٺو پرکيو ۽ پروڙيو هو.

تاجل جي مقالي جو پس منظر بمبئي مان نڪرندڙ اخبار 'هندستان' ۾ اجهو هيئن ڇپيو هو: ٽيون مقالو سنڌ مان آيل مشهور عوامي شاعر تاجل بيوس جو هو، جنهن کي سنڌي ساهت ۾ سندس لکيل گيت 'سنڌ منهنجي امان' امر ڪري ڇڏيو آهي. تاجل چيو: "انساني معاشري کي جڏهن بہ ڏاڍ ۽ ڏمر جي اڌوهيءَ ڪوڙ ۽ ڪاهلپڻي جي سُري ڪائي کوکلو ڪيو آهي، تڏهن اُن جي ردعمل ۾ سماج ۽ قومن جي سڏاري لاءِ ڪونہ ڪو وڏو شاعر پيدا ٿيو آهي. نہ رڳو ايترو پر، غلاميءَ جي زنجيرن کي ڪڙي، ڪڙيءَ کان ٽوڙي ڦٽو ڪرڻ تائين بہ شاعرن جي نئي تخليقي سگهہ ڪم پئي ڪيو آهي." هن بيٺڪ کي پروفيسر پوپٽي هيرا نندائيءَ سنڀاليو.

سيمينار جي ٽئين ڏينهن واري بيٺڪ ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي جي مقالي 'شاهہ، سچل ۽ سامي: ڀارتي ڀڳتي ڪاويہ ڌارا جي سلسلي ۾' سان شروع ٿي، ڊاڪٽر جيٽلي جو پيپر وڏي سوچ ويچار سان لکيل هڪ تحقيقاتي پيپر هو. هُن ٻڌايو تہ ساميءَ جي سلوڪن کي مندرن ۽ ٽڪاڻن ۾ رکيل پوٿين مان ڪڍي، روشنيءَ ۾ آڻڻ جو شرف ديوان ڪوڙيمل چندن مل کي آهي. هِن عالم ساميءَ جا ايڪيهہ سو سلوڪ گرمکي اکرن مان اُتارائي، عربي- سنڌي صورتخطيءَ ۾ ڇپائي ظاهر ڪيا. ڀوڄراڄ هوتچند ناگرائيءَ جو تيار ڪيل ايڊيشن گهڻي اهميت رکي ٿو. هِن ٽن ڀاڱن ۾ اُهو ڇاپو بمبئيءَ مان 1955 واري عرصي ۾ ڇپائي ظاهر ڪيو، جنهن ۾ ڪل 2327 سلوڪ ڏنل آهن. هن وقت ساميءَ جي سلوڪن جو وڏي ۾ وڏو سنگرهہ (مجموعو) ديوناگري اکرن ۾ آهي، جيڪو سيٺ پرسرام پارومل بمبئي مان ٽن ڀاڱن ۾ شايع ڪيو هو. اُن ۾ ڪل 4336 سلوڪ ڏنل آهن.

ڊاڪٽر مرليڌر ٻڌايو تہ سنڌي ساهتيہ جو وڪاس (واڌارو) پڻ گهڻي قدر ٻين هاڻوڪين ڀارتيہ آريہ ٻولين جي ساهتيہ وانگر ٿيو آهي. انهيءَ ۾ پندرهين عيسوي صديءَ تائين ويرتا ۽ پريم جي گاٿائن (ڪهاڻين) جي ڌارا مکيہ رهي آهي. سورهين عيسوي صديءَ کان وٺي 1843ع ۾ انگريزن جي حڪومت سنڌ ۾ برپا ٿيڻ تائين سنڌي ساهتيہ ۾ ڀڳتي ڪاويہ (شاعري) ڌارا جو زور رهيو آهي. اُن جون مکيہ شاخون بہ آهن: صوفي ڪاويہ ڌارا ۽ گيان مارگي ڪاويہ ڌارا (ويدن جي اثر هيٺ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

گيان ۽ ڀڳتيءَ تي زور ڏيندڙ). سنڌ ۾ انگريزن جي حڪومت قائم ٿيڻ تائين جيڪو سنڌي شعر سرجيو آهي، اُنهيءَ ۾ صوفي ڪاوِيه ڌارا مکيه آهي. قاضي قاضن (وفات 1551 ع)، شاهه عبدالڪريم (1537- 1622)، شاهه عنايت (1625- 1713)، شاهه عبداللطيف (1689- 1752)، سچل سرمست (1739- 1829) ۽ روحل فقير (1734- 1804).

گيان- مارگي ڪاويه ڌارا جا سنت ڪوي فقط ٻه روشنيءَ ۾ آيا. اُهي ڙهن سامي (1743- 1850) ۽ دليت. هن ساڳي دور ۾ ڀارت جي ٻين ٻولين جي ساهتيه ۾ پڻ ڀڳتي ڪاويه ڌارا مکيه رهي آهي. هن دؤر جا مکيه سنت ڪوي آهن: هنديءَ ۾ سنت ڪبير (1399- 1518)، تلسيداس (1523- 1623)، سورداس (1503- 1563)، ميرا ٻائي (1503- 1546)، ملڪ محمد جائسي (سورهين صدي)، دادو ديال (1544- 1603)، پنجاب ۾ گرو نانڪ (1469- 1538)، مها راشٽر ۾ گيانيشور (تيرهين صدي)، سنت نامديو (1271- 1351)، ايڪ ناٿ (1548- 1599)، تڪارام (سترهين صدي) گجرات ۾ نرسي مهتا (1415- 1481) بنگال ۾ چيتنيه مها پربهو (1485- 1533) ۽ آسام ۾ شنڪرديو (سورهين صدي).

ڊاڪٽر مرليڌر ڄيٽلي ٻڌايو ته ڪوجنا ڪرڻ سان ڪيترن ئي ڪوين جون رچنائون هٿ آيون آهن، جنهن ۾ هريانا ۾ راجستان جي دادو پنٿ جي مندرن مان هٿ آيل قاضي قادن جا ٽي سوَ ڪن سنڌي بيت به شامل آهن. ڊاڪٽر زور ڀريو ته انهيءَ ڏس ۾ کوج ڪرڻ سان آڳاٽي سنڌي ساهتيه جو ٻيو ذخيرو به روشنيءَ ۾ اچي سگهندو.

ڊاڪٽر مرليڌر پنهنجي مقالي کي جاري رکندي، ٻڌايو ته شاهه ۽ سچل، پريم- مارگي ڪاويه ڌارا جا مکيه عيوضي شاعر آهن ۽ سامي گيان مارگي ڪاويه ڌارا جو مکيه ڪوي آهي. مقالي جي آخر ۾ ڊاڪٽر صاحب کوجنا ڪري، اُهي شعر ڏنا آهن، جن ۾ هندي ۽ سنڌي مها ڪوين جي شعر ۾ هڪجهڙائي آهي:

جل ۾ بَسي ڪمودني، چندا بسي آڪاس
جو هٿ جا ڪو ڀاوتا، سو تاهي ڪي پياس
(ڪبير)

ڪنؤر پاڙون پاتار ۾، ڀؤنر ڀري آڪاس،
ٻنهي سنڌي ڳالهڙي، رازق آندي راس،
تنهن عشق کي شاباس، جنهن محبتي ميڙيا.
(شاهه)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪبيرا ونءُ ٻُلائيا، پڪڙڪي ديکي ٻانهن
ونءُ نہ ويدن جاڻئہ، ڪڙڪ ڪريجي مانهن.
(ڪبير)

انڌا اونڌا ويچ، ڪل ڪڃاڙو ڪانئين
اسان ڏکي ڏيل ۾، تون پيارئين پيچ
(شاهہ)

ڪاڍِ ڪليجا مٿن ڏرون، ري ڪوُئا! تولي جاءِ
جيانَ ديسان مارو پيوُيسي، وي ٻکئہ تُوڪاءِ
(ميرا)

ڪيڍي ڪانگا تو ڏيان، هنيو ساڻ هٿن
وڃي ڪاءُ ولائت ۾، اڳيان عجيبن
پرين مانَ چوَن، تہ هيءَ قرباني ڪير ٿي.
(شاهہ)

سب رگ تانت، رباب تن، بره بڄاوءِ نت
اور نہ ڪوئي سُڻ سڪئہ، ڪئہُ سائين، ڪئہ چتِ
(ڪبير)

رڳون ٿيون رباب، وڃن ويل سڀڪنهين،
لڇڻ ڪڇڻ نہ ٿيو جانبَ ري جٻاب.
(شاهہ)

نئنون اَنتر اَوَتوُ، نئن جهانپ توءِ ليئہُ
نا مئن ديکون اوُر ڪو نا توهہِ ديکڻ ديئہُ
(ڪبير)

اکين ۾ ٿي ويهہ، آءٌ واري ڍڪيان
توکي ڏسي نہ ڏيهہ، آءٌ نہ پسان ڪي ٻيو
(شاهہ)

پاني ڪيرا ٻُد ٻُدا، اَسن مانس ڪي جاتِ
ايڪَ دنان ڇِپَ جانهنگي، تاري جيون پرڀاتَ.
(ڪبير)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جر ۾ ڦوڪو جيئن، لهرين لڳندي اڌ ٿئي
تون پڻ آهين تيئن، دنيا ۾ ڪو ڏينهڙو.
(شاهه)

پو ٿي پڙهه پڙهه جگ مئا، پنڊت ڀيا نه ڪوءِ
ڍائي آڇر پريم ڪا، پڙهي سو، پنڊت هوءِ.
(ڪبير)

اکر پڙهه الف جو ٻيا ورق سڀ وسار
اندر ڪي اجار، پنا پڙهندين ڪيترا.
(شاهه)

بنا آتم گيان، ممت نه مٽي من جي
توڙي سڀ ساڌن ڪري، پڙهي ويد پُران
گيتا ۾ ڀڳوان، ارَجن کي ائين چيو.
(سامي)

ڊاڪٽر مرليڌر کي جس هجي جو پنهنجو نور نچوئي، اسان پڙهندڙن لاءِ شاهه، سچل، سامي ۽ هنديءَ جي ڀڳتي ڪاوِيه ۾ ملندڙ هم خيالن جا مٽي جاٿايل ۽ ڪيترا ٻيا مثال ڏئي ڪري، پنهنجو بي بها مقالو تيار ڪيو آهي. چنڊ جي ڪرڻ تي ڪوئين جو ترڻ، سج جي ايرڻ تي ڪمل گلن جو وڪاس، ڪنوڙن تي پنوڙن جو پرڻ، اهڙيون شاعرانيون روايتون آهن، جيڪي هند سنڌ جي ڪلاسيڪي ڪوتا ۾ عام آهن.

ڊاڪٽر پنهنجي مقالي ۾ اپيرنش جي هن دوهن جو به ذڪر ڪيو آهي، جن جي معنيٰ مطلب ڏسي، عيسوي ٻارهين صديءَ جي ڪوتا کي ميٺو ٿو پوي:

ڍولا ساملا، ڌڻ چمپا وڻئي
ڻائي سُوَنڻ، ريهه ڪسوٽي دِنئي

(ڍولو! يعني پريتم سانوري رنگ جو آهي ۽ سندس محبوبا چمپا گل جي رنگ جهڙي گوري آهي. پنهنجي پريتم جي ڀاڪر ۾ اُها ائين ٿي لڳي، جڻ ته ڪسوٽيءَ تي سون جي ريکا ڏنل آهي).

ڍولا مئن تُهن واريا، ماڪر ديها ماڻ
نِت ئي گمهه رتڙي، رڙ وڙ هوءِ وهاڻ

(ڍولا مون توکي واريو يعني منع ڪئي ته گهڻو ماڻو نه ڪر. چاڪاڻ ته ننڊ ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
soorihsindhiadab

راتيون گذري ويندي ۽ جھٽ پٽ صبوح ٿي ويندي، پوءِ تون پڇتائيندين تہ رات اجايا ماٺا ڪندي، وڃائي ڇڏيم.)

ڊاڪٽر مرليڌر جي پيپر ڪانپوءِ دبئي کان ڪَهي آيل ڊاڪٽر موتي پرڪاش اسٽيج تي آيو، جنھن پنھنجو مقالو ’شاھہ، سچل ۽ سامي جي شعر ۾ انساني قدرت‘ پڙھيو. موتي پرڪاش چيو تہ شاھہ، سچل ۽ سامي ٽيئي شاعر ھڪ ئي ويچار جا شاعر آھن، جي مذھب، رنگ ۽ نسل جي فرق ۽ ڀيد کان آجا ھئا. سنڌي شاعريءَ ۾ مان ۽ تون جو ڪوبہ فرق نٿو ملي. ڪين ھر جيوَ ۾ ھڪ ئي صورت نظر آئي ھئي. شاھہ ۽ سچل جيءَ ڪلام ۾ ڪرشن، رام، سيتا، ھنومان، ڏھيس، برھمڻ، گنگا، گرنار، جٽائن، جٽئي، تلڪ، ڀڀوت، مرلي ۽ ڀسم جو بيان ملي ٿو. ھن ڪن- ڪٽ، ڪاپڙين، جوڳين، بيراڳن، سامين، لاھوتين ۽ نانگن جو بہ ذڪر ڪيو آھي.

موتي پرڪاش ٻڌايو تہ پنھنجيَ ديس ۽ پنھنجي ڌرتيءَ سان لڳاءُ ھر انسان جي فطرت آھي. ھن جو جنھن ڌرتيءَ تي جنم ٿئي ٿو، جنھنجو اُپايل اَنُ کائي ٿو ۽ جنھنجي ھوا ۾ ساھہ کڻي ٿو، تنھن سان محبت، ماءُ سان محبت ڪرڻ جي برابر آھي. اِھو جذبو شاھہ ۽ سچل مارئيءَ جي ڪردار وسيلي اُڀاريو آھي. مارئي ملير- جائي آھي. مارئي ۽ مارُن جو ڪاج ڏٿ، ڏنڀرا، پلر ۽ پسيون آھن. عمر جي ڪوٽ ۾ رھندي ھوءَ زربفت ۽ ڪيمخواب، زري ۽ زيورن پھرڻ جون آڇون ٺوڪاري ٿي ڇڏي. ڪٿو ۽ لوئي کيس پيارا آھن، ڇاڪاڻ تہ اھي سنديس ٿر جا اوڇڻ آھن.
”جيئن ڳنييون منجھہ ڳنڍير، تيئن مون من ماروئڙن سين.“

بمبئي مان نڪرندڙ وڏي ۾ وڏي سنڌي اخبار ’ھندستان‘ ۾ ڇپيل ڊاڪٽر موتي پرڪاش جي پڙھيل پيپر جا ڪجھہ ويچار اجھو ھن ريت آھن: ”شاھہ، سچل ۽ ساميءَ جي شاعريءَ تي سنڌي ادب جي پارکن گھڻو تڻو سندن ئي شعر جي روحاني پھلوءَ تي روشني وڌي آھي، پر سندن شاعري جي اندرين تھن ۾ وڃي اُن جي روح ۾ جھاتي نہ پاتي آھي. ويجھڙائيءَ ۾ ڪن نقادن گڏجي، پيسيل پيچرن کي ڇڏي، سندن شاعريءَ جي ھِن لڪل پھلوئن کي اجاگر ڪيو آھي. ھر ادب ۾ ائين ٿيندو آيو آھي. ھڪ دؤر جو نقاد ھئي دور جو اھڙو نقاد نڪري ٿو، جيڪو پنھنجي سُرت ۽ سوجھيءَ سبب ويچار ۽ نظريي سبب پنھنجي ماپن ۽ ڪسوٽين تي ادب جي اُھا پرک ڪري ٿو، جو ھِن کان الڳ ٿي بيھي ٿو. ھن نشست جي صدارت مانواري ڪيرت ٻاٻاڻيءَ ڪئي.

موھن ڪلپنا موتي پرڪاش جي مقالي جي واکاڻ ڪندي، چيو تہ موتي ڏاڍي محنت ڪري حوالا ڏنا آھن. پر انساني قدر جو مفھوم ڪجھہ منجھائيندڙ آھي. قدر ڇا آھي؟ ان لاءِ شاھہ جي شاعريءَ جي حوالي سان قدر جي واضح وصف ڏيڻ گھربي ھئي. موتيءَ جي پيپر تي ڳالھائيندي، سڪايل بہ لڳ ڀڳ موھن ڪلپنا واري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڳالهه ڪئي تہ اُهو ڪهڙو انساني قدر آهي، جيڪو موتيءَ ظاهر ڪرڻ گهريو آ؟ ارجن شاد چيو تہ موتيءَ جو پيپر هڪ علامتي پيپر آهي.

موتيءَ پنهنجي پيپر جي باري ۾ چيو تہ پيپر ۾ مڪمل نہ، پر ڪن قدرن جو ذڪر ٿيل آهي. هِن قسم جي موضوعن تي ڪتاب لکي سگهجن ٿا. موتيءَ چيو تہ هتي انسان جا سڀ قدر نہ ڄاڻايا ويا آهن، پر ڪي قدر. موتيءَ ٿيل تنقيد جي روشنيءَ ۾ فراخدليءَ سان چيو تہ هيءَ هڪ مقالو آهي، جنهن کي تنقيد جي روشنيءَ ۾ سڌاري، وري نئين سر لکي سگهجي ٿو.

ڪيرت ٻاٻاڻيءَ چيو تہ انسان وڏي عظمت وارو آهي. هيٺ ڪريل کي مٺي ڪٽڻ انسان جي وڏي عظمت آهي. هيءَ ٻيٺڪ ۾ پڙهيل طارق ۽ تاجل جي مقالن تي ڳالهائيندي، ڪيرت چيو تہ اسان ٽن سؤ سالن کانپوءِ چئون ٿا تہ شاهہ، سچل ۽ ساميءَ جي اڄ جي يُگ ۾ وڏي اهميت آهي. سهڻي ڏهوڪي زماني ۾ روايتن خلاف بغاوت ڪندي، پار اُڪري وڃي ميهار سان ملي ٿي. ايڏو انقلاب! روايتن خلاف ايڏي بغاوت!! سو بہ اڄ کان ٽي سؤ سال اڳ. جڏهن تہ اڄ جي جيئري جاڳندي تصوير آهي. سهڻي پنهنجين ساهيڙين کي چوي ٿي تہ جيڪڏهن اوهان منهنجو ميهار ڏسو ها تہ توهان پنهنجن گهوٽن جا پاسا ڇڏي، ميهار پٺيان روانيون ٿيو ها. ان کان وڌيڪ ڪهڙو انقلاب ٿيندو آ؟ ڪهڙي انقلاب جي تبديلي ٿيندي آهي؟ ڪيرت وڌيڪ چيو تہ هڪ پاسي ملن ۽ مولوين جو راڄ آهي تہ ٻئي پاسي وڏيرو ۽ جاگيردار عوام تي چهبڪ ٿو وسائي ۽ ان ماحول ۾ سچل ٿو چوي: 'هندو مومن ناهيان، جو ٿي آهيان سوئي آهيان' يا 'ڪُٽ ملان جي ٺوڙهہ' يا 'ڪعبو قبلو مور نہ ڄاڻا، منهنجو شهر درازا' (لڳي پيو تہ اُهو ڪيرت نہ پر سانوڻيءَ جو درياهہ هو، جيڪو جاڏي وڃيس پيو تاڏي اُٿلي پٿلي ٻوڙ ٻوڙان لايون بيٺو هو.)

پوپٽي هيرانندانيءَ صدارتي تقرير ۾ پنهنجن خيالن جو اظهار ڪندي چيو تہ شاهہ ۾ اهڙي ڪا ڳالهہ ڪانهي، جيڪا سنڌ ۾ ناهي. شاهہ وٽ اوچي طبقي جي استري بہ آهي ۽ پورهيت طبقي جي عورت بہ. شاهہ وٽ مومل سان گڏ ڪنياڻ بہ آهي. پوپٽيءَ ادب جي گم ٿي ويل خزاني کي هٿ ڪرڻ تي ڳالهائيندي ٻڌايو تہ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ سمونڊ جي معنيٰ لاءِ ڪوجنا ڪندي، جاوا سماترا پهتو هو.

سيمينار جي ٽين ۽ آخري ٻيٺڪ جي صدارت ڊاڪٽر ستيش روهڙا ڪئي، جنهن ۾ گوورڌن ڀارتيءَ جو مقالو "شاهہ، سچل، ساميءَ جي شاعريءَ ۾ هڪ جهڙائي." سندس ناچاڪائيءَ ڪري هِي مقالو اجمير کان آيل ڪملا گوڪلانيءَ کان پڙهايو ويو، جنهنجي بحث ۾ ڪيترن ئي اديبن ۽ پارکن ڀاڱو ورتو.

پهرينءَ نشست ۾ پڙهيل دلگير جي پيپر تي ڳالهائيندي، آتم چيو تہ اسانجي ٺمورتي سنت ڪوين شاعريءَ وسيلي جيڪا هلچل هلائي هئي، اُنجو اڀياس ڪنداسين تہ معلوم ٿيندو تہ منجهن دين ۽ ڌرم جو ڪوبہ فرق يا وڌ- گهٽائي

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪانه هئي. ڪبير، ميران، تلسي، ڪاليداس، گرو نانڪ ڪانوڻي ساميءَ تائين اهو مذهبي متڀيد رڳو ڪتر مُلن، مولوين ۽ پنڊتن ڦهلايو هو. برهمڻ ۽ اُتم ذات وارن جيو ته ايشور فقط سندن ئي آهي ۽ عام ماڻهوءَ جو ناهي. اُتم چيو ته هنن ٽنهي مها ڪوين جي اجوڪي زماني ۾ اهميت هڪ جيتري آهي، جن عالمي برادري ۽ امن جو پيغام ڏنو آهي. هن ڏس ۾ اُتم چيو ته هندو ۽ مسلمان جا لفظ جيترا ساميءَ ڪتب آندا آهن، اوترا شاهه به ڪتب نه آندا آهن.

پهرين نشست جي صدارتي تقرير ۾ پروفيسر ڪلياڻ آڏواڻيءَ چيو ته سوَ سال جي عبادت کان ڪنهن درويش وٽ هڪ گهڙي گهارڻ وڌيڪ بهتر آهي. نند جويريءَ چيو ته سنڌ جي شاعرن، عالمن ۽ نقادن شاهه کي فقط مسلمانن جو شاعر ڪري پيش ڪيو آهي ۽ ائين شاهه کي ننڍو ڪري، ڏيکاريو ويو آهي، جڏهن ته شاهه پوري دنيا جو شاعر آهي، انقلاب جو شاعر آهي، تبديليءَ جو شاعر آهي. نند چيو ته سنڌ جي جن اديبن شاهه کي فقط مسلمانن جو شاعر ڪوٺيو آهي، اُهي اُتم ۽ اياز جا گهاٽا دوست آهن. هال ۾ زوردار مطالبو ڪيو ويو ته سنڌ جي اُنهن اديبن جا نالا ٻڌايا وڃن، جن شاهه کي فقط مسلمانن جو شاعر ڪوٺيو آهي.

نند جويري سيمينار ۾ شريڪ ٽيندڙن جي پُراسرار مطالبي تي نالا ٿو ٻڌائي: سائين جي- ايم سيد، عبدالقادر جوڻيجو، ظفرحسن، ظفرڪاظمي، علي احمد بروهي، تنوير عباسي ۽ خود اسٽيج تي ويٺل شيخ اياز. (نند جويريءَ هن ڏس ۾ اهڙي ڪابه لکت ۾ ثابتي يا ڪو حوالو پيش نه ڪيو. جنهن مان چئي سگهجي ها ته مٿي ذڪر ٿيل ادبي شخصيتن شاهه کي آفاقي شاعر بدران فقط مسلمانن جو شاعر سڏيو آهي.) دهليءَ کان آيل شاعر، نقاد ۽ محقق هيري ٺڪر تاجل جي مقالي کي واکاڻ سان گڏ طارق اشرف جي اُٿاريل سوالن کي ڏاڍي اهميت ڏني.

ڊاڪٽر مرليڌر جي مقالي تي ڳالهائيندي، گوبند مالهيءَ چيو ته، شاهه کي اُن زماني کان وٺي هن زماني تائين وڏي اهميت آهي، شاهه پوري ڌرتيءَ جو شاعر آهي. سندس پيپر تي ڳالهائيندي، تاجل بيوس چيو ته، اجوڪي خلائي دور (Space- life) ۾ ڊاڪٽر صاحب روحانيت جا ڪجهه نسخا به تجويز ڪيا آهن، جيڪو اديب جو غيرترقي پسند رويو (Non- progressive approach) آهي. تاجل بيوس چيو ته، اڳ ۾ مادو (Matter) آهي ۽ پوءِ روح. تاجل ڊاڪٽر مرليڌر جي مقالي جي واکاڻ ڪندي ائين به چيو ته ڊاڪٽر صاحب هڪ ڪتاب لکڻ جيڏي ڪوجنا ڪئي آهي. ننڍي ڪنڊ جي اَساسي (ڪلاسيڪي) شاعريءَ کي باريڪ بينيءَ سان اُٿلائي پٿلائي هن قسم جو مقالو لکڻ هرڪنهن محقق جي وس جي ڳالهه ناهي.

مٿي ڄاڻايل اديبن ۽ پارکن کانسواءِ ٻين به ڪيترن ئي چونڊ جي عالمن، اديبن ۽ نقادن تنقيد ۾ حصو ورتو. جن کي مان سچائي سگهيو آهيان، اُهي هن ريت آهن: ستيش روهڙا، گنو سامتاڻي، اشوڪ شيوڪاڻي، هريش واسواڻي، ارجن حاسد ۽ چندو لعل جئسنگهاڻي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

انڊو- سنڌ مشاعرو

هند ۾ ورهاڱي کانپوءِ پروفيسر رام پنجواڻي لٽريري اينڊ ڪلچرل سينٽر، بمبئيءَ طرفان سيتا سنڌو ڀون ۾ سڏايل هي پهريون سيمينار هو، جنهنکي سينٽرل هندي ڊئريڪٽوريٽ، ساهيتہ اڪيڊمي، مهاراشٽريہ اڪيڊمي، راجستان سنڌي اڪيڊمي ۽ گجرات سنڌي اڪيڊمي جي مجتا ۽ سهڪار حاصل هئي. هن سيمينار جي شامن ۾ ڪلچرل پروگرام (راڳ رنگ جون محفلون) ٿي پيش ڪيو ويو. جن ۾ سنڌ جي ٻن فنڪارن استاد فيروز گل ۽ زرينہ بلوچ سميت هند جي ارڙهن (18) فنڪارن ٻُڌل ۽ اڻ- ٻڌل ڪلام پيش ڪري محفل کي جهومائي مست ڪري ڇڏيو. هند جا فنڪار هئا: سي لڪميچند، رتنا هندوجا (پروفيسر رام پنجواڻيءَ جي نياڻي) رميش راجپال، ڀڳوان چاولا، ڏيون ڀوڄواڻي (سيتا سنڌو ڀَون جي ڪلا- گهر ۾ ڏيون ڀوڄواڻيءَ جي چترڪاري ڏسي مڃڻو پيو تہ هي ڪلا- گهر سنڌ مان ٺي ڇڪي ڪٽي سنڌو ڀون ۾ پڇايو ويو آهي، جيڪو يوناني ديو مالائي ادب وانگر ڪنهن ديو جو ئي ڪارنامو ٿي سگهي ٿو) سشي آهو جا، نارائڻداس ڪوٽڪ، پارُو چاولا (سيمينار جي ڪنوينر ۽ ٽماهي 'سپون' جي ايڊيٽر شري ٺاڪر چاولا جي رفيقِ حيات) سترام روهڙا، مدُو شهري، نيها چاولا، ببيي لتا، ڪشن جهورائي، دشنت آهُوجا، گهنشام واسواڻي ۽ ڪاجل ڪيو لراماڻي (دادا رام پنجواڻيءَ جي ڏوهٽي). هنن محفلن ۽ سيمينار سان واسطو رکندڙ اَجياڻ ۾ ڪي اهڙا موڙ بہ آيا، جن ۾ هند سنڌ جا اديب- ڪيرت ٻاٻاڻي، موتي پرڪاش، ارجن شاد، تاجل بيوس، پوپٽي هيراننداڻي، شُوڀا، زرينہ بلوچ ۽ ٻيا- مستيءَ ۾ سرشار ٿي جهومڻ لڳا هئا. مون اهڙا ڪلام ڪافيون بہ ٻڌيون، جيڪي اسان وٽان گم ٿي چڪيون آهن (پارو چاولا هن ڏس ۾ هڪ واکاڻ جوڳو ڪوجناڻي ڪم ڪيو آهي، جو هن "رڪ جهُولڻ تي" ڪتاب ترتيب ڏئي، اهڙي املهہ خزاني کي سهيڙي سموهي، وقت جي اُڏوهي، تِڏن ۽ سُرني جي کاڄڻ کان بچائي ورتو آهي) جڻ تہ لڏپلاڻ وقت هندن سان گڏ اُهي ڪلام بہ جلاوطن ٿي ويا هئا. جيئن سنڌي ٻوليءَ جا ڪيترائي لفظ هن وقت اڻ- لڀ آهن. سنڌ مان هندو تہ ويا، پر سنڌيءَ جا اڪيچار لفظ ۽ محاورا بہ جلاوطن ٿي ويا. هند جي اديب دوستن (خاص ڪري جهونڙا اديب جيڪي سنڌ ۾ ڄاوا نپنا) سان ڪچهرين دوران ڏاڍا سُرل ۽ سندر لفظ سامهون آيا. ڪجهہ لفظ

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ياد ٿا پون: اوڪ بوڪ، ڀڀُو مکي، گهوڪڙ، ڳاڻ– ڳٽيا، رڪڙي، پاڪر، پنوتري، ڀولٿهار، اَٿ– ڪائيو، بجاج، سيسا وغيره. صاف ظاهر آهي ته جلاوطنيءَ مان قومن کي ساهتي، ثقافتي ۽ سماجي نقصان ٿي رسندو آهي.

ستارام روهڙا جڏهن ساميءَ جا سلوڪ ڳاتا ته مون محسوس ڪيو ته جيڪڏهن سامي اُهي سلوڪ پاڻ ٻڌي ها ته هڪدم چئي ڏئي ها ته مُن اهي سلوڪ ستارام روهڙا جي آواز لاءِ ئي لکيا هئا. "اَنَ– پاڻيءَ جي نانوَ سان ڙي سائين، اُج بک ڪين لهي، نگر پهچي ڪونه ڪو، ڙي سائين، بنا پنڌ ڪئي." موهن ٻگٽ ۽ ڀول فقير جي ڳائڪيءَ جي اسٽائيل ۽ ستارام روهڙا جي سلوڪن واري انداز کي سامهون رکندي مان ستارام کي "جڳ– ملوڪ" فنڪار سڏڻ تي مجبور ٿيو آهيان. رنگمنچ تي ويهي، هنن محفلن جي ڪارروائي آشا چاند (اي– جي اُتم جي نينگري) هلائي، جنهنجي مڌر آواز محفل ۾ سرور ۽ سحر انگيزي ٿي پيدا ڪئي.

سيمينار جي ٽئين ڏهاڙي تي "انڊو– سنڌ مشاعرو" ڪوٺايو ويو جيڪو پورا چار ڪلاڪ هليو جنهن ۾ چوٽيهن (34) شاعرن ڪلام پيش ڪيو. مشاعري جي ڪارروائي سيبائيندڙ سليقي سان هند سنڌ جي برک ۽ بي جوڙ شاعر موتي پرڪاش هلائي. هي پهريون دفعو هو جو ڀارت جي سرزمين تي هند ۽ سنڌ جي ناميارن شاعرن هڪ اسٽيج تان هڪ ٻئي کي ٻڌي، سالن جي اُڃ ٿي اُجهائي. مشاعري جو صدر ڪيڏاس فاني ۽ خاص مهمان شيخ اياز هو. اياز جي پر ۾ ڀيڻ زرينه اياز کي به وهاريو ويو هو. جيڪو ميزباني جو هڪ سندر ۽ سيبائيندڙ مثال هو. جن شاعرن ۽ شاعرائن پنهنجون تخليقون پيش ڪيون، اُنهن جا نالا آهن: شيخ اياز، ڪيڏاس فاني، پريو وفا، ارجن شاد، ڪيرت ٻاٻاڻي، پوپٽي هيراننداڻي، زرينه بلوچ، سندري اُتمچنداڻي، واسديو نرمل، ريٽا شاهاڻي، تاجل بيوس، اندرا پونا والا، پارو چاولا، ديال آشا، ڪرشن لعل بجاج، چندر زخمي، هريش واسواڻي، لڇمڻ ڪومل، هيرو ٺڪر، گوردڻ تنواڻي، چترو ناگپال، ارجن حاسد، موتي پرڪاش، اجيت ڪشور، نندجويري، ڪمل پياسي، پريم پرڪاش، گوردڻ ناٺاڻي، شريڪانت صدف، موهن ڪلپنا، ستيش روهڙا، نامديو تارا چنداڻي، ارجن سڪايل ۽ ايم– ڪمل.

هند جي شاعرن جي ڪلام ۾ لڳ ڀڳ ساڳو سنڌ وارو ئي رنگ نظر آيو، جنهن ٻولي، ثقافت ۽ ڌرتيءَ جي رشتن سرحدي ليڪون ۽ لڪيرون ڊاهي ٿي ڇڏيون. غزل، گيت، ٽيڙو نظم، نثري نظم، قطعا، بيت، ڪافي ۽ وائي. فرق رڳو اهو محسوس ٿيو ته هند جي شعر ۾ مزاحمتي شاعري (Poetry of resistance) اٽي ۾ لوڻ برابر آهي، جنهنجو خاص سبب آهي هند ۾ سنڌين کي بنيادي حق حاصل هجڻ. ڪن شاعرن جي ٻولي ڪئي ڪئي ڪچ– ٿُهي لڳي، جنهنجو خاص

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سبب آهي هند جو گهڻ- ٻولين وارو ماحول ۽ سنڌين جو ٽڙيل پکڙيل هجڻ.

اندو- سنڌ مشاعري جي واڪاڻ جوڳي خوبي هيءَ هئي جو هن مشاعري ۾ نئين ٽهيءَ کي بہ جوڳي نمائندگي ڏني وئي هئي. جن جدت پسند شاعرن ڪلام پيش ڪيو، اُنهن جا منهنجي ڄاڻ مطابق نالا آهن: اندرا پونا والا (شايد هاڻي اندرا "شبنم") نامديو تارا چنداڻي، گوردن تنواڻي، شريڪانت صدف، پريم پرڪاش ۽ هريش واسواڻي. اها ٻي ڳالهہ آهي تہ مهيش نيڻواڻي، ڪيمن مُولاڻي (جنهنجو شعري مجموعو "تارين جهليا ٻور" مونکي جيوت گوگيا 'جوت' سوکڙيءَ طور ڏنو هو) واسديو موهي ۽ گوپ ڪمل. (جيڪو عابده پروين جي اردو ڪلام ڳائڻ وقت محفل مان اُٿي ويندو آهي، جيڪا ڳالهہ گوپ جي خوبين ۾ شامل ڪرڻ کپي) سان مڪا ميلو نہ ٿي سگهيو. جنهنجو اجان سوڌو ويچار آهي.

لڇمڻ ڪومل ٻڌايو هو تہ مهيش نيڻواڻي نئين ٽهيءَ جو اُهو شاعر آهي، جنهنجي شاعريءَ ۾ سنڌ اُڀري آئي آهي، جڏهن جو هو ڄائو بہ ڀارت ۾ آهي! گلاب ۽ رابيل (وڏڙن جا ماڳ مڪان) نہ ٿي سهي، مهيش کي ڪيڪٽس (ننون ديس) ۾ بہ خوبصورتي ٿي نظر اچي. نئين ٽهيءَ جي انهن سڄاڻ شاعرن ۽ شاعرائن کي ٿورو گهڻو مان بہ پڙهندو رهندو آهيان. مهيش نيڻواڻيءَ کي پڙهو:

"اسان گلاب جا قلم هئاسين
جنهن بہ پاڻيءَ تي پياسين
نيون پاڙون پيدا ڪنداسين."

اندرا 'شبنم' جو 'مرڪ' بابت لکيل هڪ نظم پڙهيو هئم. جيڪا مرڪ شاعر جو غزل، مسافر جي منزل ۽ ٻارڙي جي ممتا آهي. نظم پڙهي، منهنجي قلم ڪيس پرنام ڪيو هو. شريڪانت صدف کي ڄاڃو:

"مان ڪيئن چوان تہ راه ۾ ڀٽڪڻ سان ڇا مليو؟
مونکي تہ ذات پنهنجيءَ ۾ ئي خدا مليو."

چانهہ- پاڻيءَ جي وقفي دوران اجمير کان آيل ڪملا گوڪلاڻيءَ رام پنجواڻي سينٽر کان ٻاهر ناريلن جي وڏي کوڙ تي هلي بيهاريو. چيائين: تاجل! توکي ناريل جو پاڻي بہ ٿي پياريان تہ ناريل جي مَلائي بہ کارايان ٿي. مون ناريل جي ملائي پهريون دفعو کاڌي، جيڪا ٻنڪاڪ ۾ بہ کانہ کاڌي هئم. ڳالهين ئي ڳالهين ۾ ڪملا ٻڌايو تہ سندس ڪهاڻين جا ٻہ مجموعا حادثي ڪانپور ۽ فيصلو ٿيڻ تائين، راجستان جي ساهتيہ جو جائزو، تاثرات (ڪوجناتڪ مضمون) ۽ هڪ هندي ڪهاڻين جو مجموعو ڇپجي چڪا آهن. هن ننڍڙي ملاقات ۾ ڪنهن خاص ۽ اهم ڪوجنائي ڪم ڪرڻ جي ڪملا گوڪلاڻيءَ ۾ مونکي وڏي آرزو ۽ آس نظر آئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هئي.

سيمينار ۽ مشاعري دوران جن سنڌي سڄڻ سان ملڪڙيون ملڪڙيون روح رچنديون ٿيون اُهي هئا: منوهر نهالاڻي، ڪنيالال جي ڪنواڻي، آل- انڊيا سنڌي ڊيولپمينٽ سميتيءَ جو صدر آسنداس پيرواڻي، هندستان ۽ هندواسي اخبارن جو اسپيشل ايگزيڪيوٽو آر- ايچ آڏواڻي، باندرا لائن ڪلب جو صدر، سنڌ سڌار سڀا، لوڪ سر ۽ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ائنڊ ساهت سڀا جو ڪارڪن چندرو پنجابي، رميش آهوجا، سدا ٻهڪندڙ ۽ ملنسار اسانجو هولارام هسيجا هنس، ڪنوريءَ جي ڪاڻ ۽ سڄاڻ جون سمرتيون جي ليکڪا ريتا شهاڻي، زندگيءَ جا عڪس ۽ ٻال- ساهتيہ جو وڪاس جو ليکڪ ، گلستان، ڦلواڙي ۽ ٻال منچ جو ايڊيٽر هوندراج بلواڻي.

سيمينار، مشاعري ۽ نجي محفلن جو جائزو وٺڻ سان معلوم ٿيو تہ جيئن اسانوٽ ڪي اديب هندي، اردو ۽ فارسي لفظن ڪي تخليقن ۾ ٽنبيندا آهن، تيئن هند جا بہ ڪي اديب هنديءَ ڪي استعمال ٿا ڪن. مجوٺتا تہ هند جا اديب هندي ماحول ۾ ٿا رهن، جتي سندن ٻارن ڪي هنديءَ ۾ چٽاپيٽيءَ جي بنياد تي امتحان پاس ڪري پنهنجو مستقبل ٺاهڻو ٿو پوي. ڪنهن ڪهاڻي، آلوچنا (تنقيد) يا شعر ۾ هنديءَ جا ايڪڙ ٻيڪڙ لفظ تہ قبول ڪري سگهجن ٿا، پر هڪ صفحي تي هندي لفظن جي ڀرمار بدهاضمو ڪيو وجهي. هن قسم جي ملاوٽ (Adulteration) ٻن ٻولين جي ڪوجهائي ڪم ۾ تہ ڪري سگهجي ٿي، باقي تخليق ڏيندڙ ادب ۾ مونکي ڪٽڪ ۾ ٻٽڪ مثال لڳندي آهي. چوڻيءَ جا اديب بہ کير ۾ پاڻي ٿا ملائين وينا . ائين لڳندو آهي، جڻ گلاب جي ڪوڏين ۾ ڪنهن ٻير جون ڏنگهريون ٽنبي ڇڏيون آهن. هند جي ٻن ٻرک اديبن، پارکن ۽ محققن جون لکڻيون پڙهي، مون چئي ڏنو هو تہ هي دوست ساڻن ٽن ڪروڙ سنڌين لاءِ نہ، پر پنجاهہ لک سنڌين لاءِ پيا لکن. منهنجي هن قسم جي گستاخي ڪي هند جا اديب معاف ڪري ڇڏين، چو تہ ادب ۾ هن قسم جي گستاخي معافي جوڳي ئي تہ آهي. مان اها ڳالهہ بہ مڃان ٿو تہ هندي ٻوليءَ ڪي اهڙي تہ جمالياتي سونهن (Aesthetic- beauty) آهي، جو سنڌيءَ جي ادبي ڪيتر ۾ هنديءَ جا لفظ گلاب وانگر ٽڙي ٿا پون، پر اهڙن لفظن جوڳمي، استعمال ڪجي، ۽ نہ عام جام- ڪوملتا- سندرتا، ان- جل، ان- داتا، امرت، آڪاش، آشا، ڪوتا، ڪونپل، گجرا، چندرما، چانڊني، ديپ- مالا، درشن، پريمڪا، رين- بسيرا، مجهدار، سنديش ۽ مدرتا جهڙن هندي لفظن ۾ ڪيڏي تہ سونهن سمايل آهي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

هند جا سنڌي ۽ سنڌ جي ڀڳتي ٻولي

ٻولي، ثقافت ۽ ڌرتيءَ جو رشتو ڌرمي رشتن کان مٿاهون هجي ٿو. جيڪو هزرادو ڪيڏيل ليکن، لکيرن، دائرن ۽ سرحدن کي قبول ڪرڻ بدران ڪين ڊاهڻ واري عمل ۾ يقين رکي ٿو. ٻوليءَ جي بنياد تي قومن کي هڪ ئي زميني پٽي (Earthen belt) تي آباد ڪرڻ ۾ ملڪي اتحاد توڙي ثقافتي رشتا مضبوط ۽ اٽوٽ ثابت ٿين ٿا. قديم لاطيني رهواسي هڪ ئي پٽي تي يا ڌرتيءَ جي ساڳي ٻڳهي- ويڪري خطي پرسان رهندا هئا. عربي توڙي فارسي زبان ڳالهائيندڙ قومن کي ڏٺو ويندو تہ اُهي قومون صدين کان هڪ ٻئي جي ويجهڙائيءَ ۾ ئي رهن ٿيون. سنڌ کانپوءِ سنڌين جي اڪثريت ڀارت ۾ آهي. سنڌ ۾ اٽڪل ٽي ڪروڙ ۽ ڀارت ۾ پنجاهہ لک کن سنڌي رهن ٿا. ٻوليءَ جي ڦهلاءَ، ادب ۽ سماجي ڳانڍاپن کي ڪنهن ٻئي ملڪ جي ساڳي ٻولي ڳالهائيندڙن سان ڀيٽڻ کان پوءِ ئي ڪو لاڀائتو نتيجو ڪڍي سگهجي ٿو. ورهاڱي کانپوءِ سنڌ ۾ تخليق ٿيندڙ ادب ڪٿي پهتو آهي ۽ هند ڏي لڏي ويل سنڌين ڪٿان کان شروعات ڪئي ۽ هن وقت ارتقائي منزلون طئي ڪري اُتان جو سنڌي ادب ڪهڙين بلندين (HEIGHTS) کي ڇهي ٿو؟ اهو سڀ ڪجهہ اسانکي تڏهن معلوم ٿي سگهندو جڏهن اُتان جي ادب کي هِتان جي ادب سان ڀيٽينداسون. اسان پنهنجي تاريخ تي نظر وجهنداسون تہ اسانکي پنهنجا قومي هيرا، شاعر، سورما، شارح ۽ تاريخدان ساڳا ئي ملندا، جيڪي مذهب جي قيد بند کان مٿيرا ۽ ٻوليءَ جي رشتن سان واڳيل آهن. جنهن ۾ نہ مسلماني درڪار آهي ۽ نہ جڻيو پائي رام رام ڪندڙ هندو هئڻ ضروري آهي. شاهہ، سچل، سامي، بلاول، هيمون، شاهہ عنايت، ڪنور رام، قاضي قادن، شاهہ ڪريم، نانڪ، چندر، دلپت، نارائڻ شيام ۽ شيخ اياز جهڙن شخصيتن کي اسان زميني ورهاڱي وانگر تقسيم نٿا ڪري سگهون، ڇاڪاڻ تہ ٻولي ۽ ثقافتي رشتي ڪري اِهي شخصيتون اسانجو ڪڏيل ورثو آهن. اسان (سنڌ ۽ هند جا سنڌي) هڪ ئي وڻ جو ٻُورُ، ٻُنگ، پن، گل- ٻاٽيون ۽ ميوو آهيون. اسان کان ڪو زمين تہ کسي سگهي ٿو، پر دلين جا ورهاڱا نٿو ڪري سگهي. بمبئي ۽ بکر جو سنڌي هڪ ئي وڻ جي لام تي ٻہ گل آهن. ٻوليءَ جو رشتو عظيم رشتو آهي. ٻولي ڪنهن لاوارث جو لاش ناهي، جنهن کي ڪڏ ڪٿي پوري ڇڏجي. ٻولي ريگستان جو وڻ ناهي، جنهن کي واءُ اکوڙي واريءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جي ڍير ۾ پوري ڇڏي.

سنڌ جا هندو پنهنجن ابن ڏاڏن جي ماڳن ۽ مڪانن مان وڻ وانگي اکوڙجي جڏهن هند پهتا ته هند جون اکيچار ٻوليون ۽ ثقافتون ڏسي، ڏک درسي (PESSIMIST) ٿي پيا. ڪيترن پاڻ کي وڻ ۾ اُبتي لٽڪندڙ طوطي وانگر محسوس ڪيو. گهاٽيءَ وڻڪار ۾ هڪ پن يا گل- ٻاٽيءَ جي ڪهڙي حيثيت! ڪين ساڳي ئي ٻڙ جي ڪنهن شاخ تي بسيرو اڏيو هو. ڪهڙي خبر ته وشال سمونڊ ۾ ڪو اهڙو جيو به آهي، جيڪو ننڍن ٻانهون ڪنراڻي ڇتين ڇولين سان مٿو ٽڪرائي رهيو آهي! هڪ بي وطن ماڻهو، ڪوڪلو ماڻهو. اندران ئي اندران ڪاڏل، ٻڳل ٽٽل، ڀُريل ۽ هيسايل ماڻهو. جيڪو وجود هوندي بي وجود پيو سڏجي: The man was never (اهو ماڻهو جنهن جو وجود ڪين هو) پر ڪي اهڙا به سچيت هئا، جيڪي پنهنجي حال کان مايوس هئڻ جي باوجود به پنهنجي آئيندي کان پُراميد هئا. ڪي اهڙيون مائرون به هيون، جن جي ڇاتيءَ جو کير سُڪتو ڪين هو. ڌرتيءَ کان بي وطن ڪيل ٻچڙن جا اُهي پيءُ- ماءُ ٻوليءَ جي وکريل، ڀڳل ٽٽل موتين کي سميٽڻ ۾ لڳي ويا. موج متي مهراڻ ۾ طوفان ٻيڙيءَ کي پرزا پرزا ته ڪري ڇڏيو هو پر پوءِ به ڪاريءَ رات ۾ ڇڪڻ جي ڇوهول ۾ ڪُنن سان مقابلو ڪري، هٿوراڙيون هڻي ڀڳل ٽٽل ونجهه، وڻا، سُڪاڻ، اَڏون، مُونا، سڙهه، ٻانبڙيون، رَس، ڪَرس ۽ ٻچهه هٿ ڪرڻ ۾ لڳي ويا.

ملڪ جي ورهاڱي سنڌين کي ڪاپاري ڌڪ هڻي به اڌ ڪري ڇڏيو. اهڙيءَ حالت ۾ ڀارت جهڙي گهڻ- ٻولين (MULTI- LINGUAL) واري ديس ۾ اجنبي ٻڻجي وڃڻ ڪانپوءِ ابي- ڏاڏي جي ٻولي بچائڻ ڪا ٻاراڻي راند ڪانه هئي. هي ورهاڱو فقط سياسي ورهاڱو ڪين هو پر ڪرشن کنواڻيءَ جي ويچارن مطابق من ورهاڱي ۾ ٻيا به انيڪ ورهاڱا سمايل هئا.

ٻني جي ماڙي ڏسي، پنهنجي ڀونگي ڍاهي ڇڏڻ بدران ڪارو ڪچ ڪُڏي، هر ڪو جلاوطن ڪيل سنڌي پنهنجي ڪکائين اُجهي اَڏڻ ۾ لڳي ويو. پيٽ به ڀرڻو هو ۽ ٻوليءَ کي به بچائڻو هو. ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جي چواڻيءَ: 'جنهن کي جيئڻ جو ڏانءُ هوندو آهي، سو هر طوفاني دؤر مان جهاڳي وڃي مٿي چڙهندو آهي.' ڀارت جا سنڌي به جيئڻ سکيا هئا، پوءِ ڇو نه ڀڳڙن لپ ڪائي، پاڻيءَ جو وٽو پي اوگراڻي ڏئي، جياپي جي جنگ لڙڻي پوي. ڀارت جي هندن سمنڊ جهڙي اونهي ۽ ويڪري ڀارت ملڪ ۾ جيڪي ڏک ڏٺا، سي بيان ڪرڻ کان ٻاهر آهن. هيري ٺڪر ۽ لڇمڻ ڪومل جي زبانيءَ اِهي قصا ۽ ڪهاڻيون ٻڌي منهنجي دل ڀاڻيءَ جي ڦوٽي وانگي ڦِسي پئي هئي. هيري ٺڪر ٻڌايو ته قومون پنهنجي ماضيءَ کي نه لِڪائينديون آهن. ماضي ڀلي لنگهڻ ڪاٽيندي گذريو هجي، پر اُن ماضيءَ کي وسارڻ، ڌرتيءَ سان غداري آهي. اکئين اَب آٿيندي، هيري ٻڌايو ته الهاس نگر ۾ هُو ڪلفيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

وڪڻندو هو، جنهن ۾ سندس مدد سندس پيڻ ديوي بہ ڪندي هئي. هِن غربت ۾ گذاريو، پر ڪنهن جي اڳيان هٿ نہ ٽنگيائين. لڇمڻ ٻڌايو تہ ڪلياڻ جون مائرون چولا، پڪوڙا، مڱڻ جي دال، وڙو، لائي، ٽافيون ٺاهي پنهنجي معصوم ٻارڙن کي ڏينديون هيون، جيڪي ريل گاڏين ۾ بسين ۾ وڪڻي، شام ويلي گهر ورندا هئا. ڪيترن ٻارڙن هلندي ريل ۾ چڙهندي، لهندي، ٽنگون ٻانهون ڪٽرايون. لڇمڻ اورڻون اوريندي ٻڌايو تہ سندس امڙيءَ پندرهن روپين ۾ چوڙيون وڪڻي، گذر سفر ڪيو هو. لڇمڻ ۾ سندس ننڍو ڀاءُ فلمن جا پوسٽر لڳائيندا هئا. جتان ڪيس هڪ رپيو ۾ سندس ننڍي ڀاءُ کي اڌ آنا ملندا هئا.

گذر سفر جي اهڙين حالتن ۾ بہ جلا وطن سنڌين ڪنهن موڙ تي ٻيهي، هيڏي هوڏي واجهائڻ بدران پنهنجي زندگيءَ جو ڪٺن سفر جاري رکيو. ڊاڪٽر ارجن شاد ٻڌايو تہ اهو سنڌين جذبو هو، اَس هئي تہ سنڌي ٻوليءَ جي حيثيت مڃرائي، پنهنجو تشخص (ENTITY) قائم رکي، پنهنجي ماءُ سنڌ- ماتا جي پيتل کير ملهائڻ ۾ ڪابہ ڪسر نہ ڇڏيندا. لڇمڻ ڪومل ٻڌايو تہ هي اُهو وقت هو جڏهن اسڪولن ۾ ڪاليجن جي ونڪيشن ملڻ تي هر غيرسنڌي مرهٽو، مدراسي، بهاري، خالصو ۾ گورکو شاگرد چوندو هو تہ هُو پنهنجي اباڻي ڳوٺ پنهنجي گهر ٿو وڃي. سنڌين جا ٻار ڪنڌ جهڪائي، خاموش ٿِيا ويندا هئا. هُو تہ پنهنجا گهر ۾ ڳهاڻ سنڌ ڇڏي آيا هئا! سنڌي جتي ڪٿي هئا، پر پوءِ بہ ڪٿي ڪين هئا.

جڏهن گانڌي ڌام تي ٻڌو تہ ٻي گهر ٽيل سنڌين کي نانگ وڇون بہ مارڻا پيا هئا. نانگ مارڻ جو هڪ رپيو يا وڌ ۾ وڌ ٻہ رپيا ۾ وڇونءَ مارڻ جا اڌ آنا يا هڪ رپيو ملندو هو. اهڙي ماحول ۾ ساهت، سنگيت، چترڪاري، اداڪاري ۾ صحافت جي ڪلا جون مڪڙيون مهڪيون، جهوميون ۾ جهُوليون ۾ پوءِ اُها مهڪار احمد آباد کان آڏيپور ۾ اجمير کان الهاس نگر تائين ڦهلي ۾ محسوس ڪئي وئي. اِهوئي سبب آهي جو سنڌي ٻولي ائين شيڊول ۾ اچڻ ڪانپوءِ ڀارت جي 15 ٻولين منجهان هڪ ڀهڳتي قومي ٻولي آهي. صوبائي سطح تي ڀارت سرڪار طرفان راجستان، گجرات، مهاراشٽر ۾ مڌيہ پرديش ۾ قائم ڪيل ساهتيہ اڪيڊميون ڀارت جي ٻين ٻولين سان گڏ سنڌي ٻوليءَ ۾ ادب جي واڌاري لاءِ پڻ تحسين جوڳو ڪم ڪري رهيون آهن. پروفيسر رام پنجواڻي ٽرسٽ جي ميمبر، ٽماهي مخزن ’سپون‘ جي ايڊيٽر ۾ شاهہ، سچل، سامي سيمينار جي ڪنوينر شري ٺاڪر چاولا ٻڌايو تہ اِهي اڪيڊميون ڪتابن جي اشاعت سان گڏ سنڌي زبان ۾ تخليق ٿيندڙ ادب کي فروغ ڏيڻ لاءِ سيمينار پڻ ڪوٺائينديون رهن ٿيون. سنڌي ڀارت جي انهن ويهن ٻولين ۾ شامل آهي، جن جي واڌاري لاءِ ساهتيہ اڪيڊمي جهڙو خودمختيار ادارو ٻاڻ پتوڙي رهيو آهي. ڀارت جي ساهتڪارن کي همٿائڻ لاءِ هي ادارو هر سال بهترين ڪتاب تي پنجويهن هزارن رپين جو انعام ڏيندو آهي، جنهن ۾ سنڌي ادب بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

شامل آهي.

مون کي هٿ آيو ويو تہ هند جي ڏهن اديبن ارجن شاد، چندو لال جئسنگهاڻي، نارائڻ ڀارتي، موتي پرڪاش، موتي لعل جوتواڻي، سنت داس جهانگياڻي، موهن لعل شرما، مرليڌر جيٽلي، پرسو گدواڻي ۽ شيلا موٽواڻي، سنڌيءَ ۾ پي- ايچ- ڊي ڪئي آهي. اِن ڪانسواءِ ديال آشا، ستيش روهڙا، مرلي ڀاوناڻي، سندري پرچاڻيءَ سنڌيءَ جي مختلف تحقيقي مقالن تي ڊاڪٽريٽ ڪئي آهي.

هِن ٻهڳتي ٻوليءَ کي مالا مال ڪرڻ لاءِ مرڪزي سرڪار جي تعليم کاتي پاران هندي- سنڌي ڊڪشنري ڇپرائي وئي آهي، جيڪا ڊاڪٽر جيٽلي ۽ ڊاڪٽر روهڙا واريءَ ٽن زبانن- هندي، سنڌي ۽ انگريزي لغت کان هڪ ڏار لغت آهي. اسان ڏسون ٿا تہ هِن قسم جون تحقيقي ۽ تخليقي سرگرميون ڀارت ۾ ڳالهائيندڙ سنڌي ٻوليءَ جي کيت ۾ نون مکڙين ۽ گلن جو اضافو ڪنديون رهن ٿيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ادب جي ٽن گلن

موٽئي (گوبند) مکري (اُتم) ۽ گلاب (ڪيرت) جو شهر، بمبئي.

ساڳي ڏکڻاري بمبئي، جنهن ڪان موٽ، ڪلا جو ٽٽي رام پنجواڻي ۽ ڪلا جي ديوي ڀڳونتي ناواڻي ڪسي ورتي هئي. اُها ساڳي بمبئي، جنهن ٽيتاليهن سالن جي وڇوڙي ڪانپوءِ ٻهريون دفعو هند- سنڌ جي تخليقڪارن ۽ ڪلاڪارن کي سيتا سنڌو ڀون جهڙي جڳمڳائيندڙ اُڃنگر ۾ هڪ ٻئي سان ڳل لڳي ڳراٽڙيون پائيندي ڏٺو.

منهنجي سامهون وِشال سمونڊ هو، جيڪو اپ جو حصو ٿي لڳو، جنهن کي ڪينچيءَ سان ڪاٽي، ڄڻ ڪنهن ڌرتيءَ سان ٽاڪي ڇڏيو هو. سچَ غواص وانگر سمنڊ ۾ غوطو هڻي، ڪُر ٿي چڪو هو. بلبن ۽ رابن جي جهڳمڳ بمبئي کي ڪنوار وارا سورنهن ئي سينگار ڪرايا هئا. اسان گيٽ وي آف انڊيا وٽان گذري، ڪملا نهرو پارڪ ڪان مهاراڻيءَ جي چندن هار (Queen's Necklace) جي درشن لاءِ چوپاٽي ڏانهن نظرون ڦيرايون، جتي جل- ديوي ستارن جو هار پايون بيٺي هئي، جنهن کي چنڊ ٽڪ ٻڌي مٽان ڏسي رهيو هو. ميرين ڊرائيو ۽ چوپاٽيءَ جي سامونڊي روشنيءَ سان اکيون جرڪائيندا، اسان هلندا رهياسين. بمبئي شهر ۾ جپان جي ٽوڪيو، هانگ ڪانگ جي ڪولون، فرانس جي پئرس، انگلستان جي لنڊن ۽ سنڌ جي ڪراچيءَ وانگر سامونڊي ڪناري تي آباد آهي، جيڪو ٽن پاسن کان سمنڊ سان گهيريل آهي. سندس غريبن ۽ اميرن جي بستين ۾ سانتاڪروز، ڪولابا، چوپاٽي، ميرين ڊرائيو، جوهو ڪار، باندرا، سيتا سنڌو ڀون، ماهيم وغيره اچي وڃن ٿيون. منهنجيءَ ڏيٺ ويٺ مان لڳو هو تہ سنڌي گهڻو ڪري ڪار، ماهيم ۽ باندرا ۾ رهن ٿا. پروفيسر رام پنجواڻي ڪلچرل اينڊ لٽريري سينٽر سيتا سنڌو ڀون ۾ واقع آهي، جيڪو سرڳواسي رام پنجواڻيءَ جي پرت ۽ پورهئي جو ڦل آهي. هن مرڪز کي هڪ عاليشان 'ڪلا- گهر' جو درجو حاصل آهي. پنهنجي تشخص، حيثيت ۽ ڪارنامن جي روشنيءَ ۾ هي اُهو ڪلا- گهر آهي، جنهن تي نئين وقت جو نئون 'ناٽيہ شاستر' لکي سگهجي ٿو. چيني چنڊ کي 'سنڌيت جو ڏينهن' ڪري ملهائڻ جو سهرو پروفيسر رام پنجواڻيءَ جي سِر ٿو سونهين. ڪيس 'سنڌين جو سفير' هئڻ جو شرف حاصل آهي. 'آيو لعل، جهولي لال' جو نعرو ڏيندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

۽ رام پنجواڻي آهي، جنهن کي هند جي اعليٰ سرجڻهار موهن ڪلپنا خداوادي ليکڪن- هوند راج دکايل، هري دلگير، پرسرام ضياءَ، پريو وفا ۽ ديال آشا واري لڙهيءَ ۾ پوئي چڙهيو آهي. مان تہ ائين چوندس تہ هن وقت اهو نعرو ڀارت ۾ وسندڙ هر سنڌيءَ جو نعرو بڻجي چڪو آهي، جنهن ۾ ترقي پسند، رومان پسند، جدت پسند توڙي انهن ٽنهي دوڙن مان جنم وٺندڙ لوڪ پسند ليکڪ ۽ ليکڪائون بہ اچي وڃن ٿا. پلا جيڪڏهن اِن نعري سان سنڌي مڙي چوندجي هڪ پليٽ فارم تي اچي ڪٺا ٿين، سنڌ ۾ وچايل تشخص جي ٿوري گهڻي تلافي ٿئي تہ پوءِ اهو نعرو هڪ دفعي بدران ڏهہ دفعا هڻڻ سان ڪهڙو نقصان ٿيندو؟ اسان سنڌ ۾ مينهن وسندي پيچ پٽائي ۽ جهولي لعل جهڙا نعرا هڻي سڪر سٽائيءَ کي آجيان ڪندا آهيون.

'اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا' هند جي سنڌين جي اُها سڀا آهي، جنهن 'سنڌيت جي ڏينهن' ملهائڻ کي ڀارت جي ڪنڊ ڪڙڇ تائين پهچايو. هن سڀا سميت پندرهن سنستائن گڏجي 2 نومبر 1990ع تي شام جو ڪار ۾ واقع ديا ونتي ٽيڪمداس هال ۾ اسان سنڌ وارن جو ڀيڪيدار سواگت (آدر ڀاءُ) ڪيو، جنهن ۾ سنڌ کان آيل اديبن جي تعارف سان گڏ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جي عهديدارن ۽ هند جي برک اديبن ڪيرت ٻاٻاڻي، گوبند مالهي، ۽ ٻين اسانجو ملهائڻ لفظن سان آدر ڀاءُ ڪيو. اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا ڪانسواءِ هن آجياڻي ۾ ورلڊ سنڌي ڪانگريس، فرينڊس آف انٽرنيشنل سنڌين، جيئي سنڌ، لوڪ سر ۽ الهاس نگر مينو فيڪچررس ايسوسيئشن جو بہ سهڪار شامل هو. هن آجياڻي ۾ اسانکي گلن جا هار، موتين مالهائون، جهوليلال ميڊل، سنڌي پريم منڊل ميڊل ۽ پاڪرون پهرايون ويون هيون. رات جي ماني- پاڻيءَ جي دعوت هند جي پبلشر، سياسي ۽ سماجي شخصيت شري گوبند پنجابيءَ وٽ هئي.

سيمينار ۽ مشاعري ختم ٿيڻ ڪانپوءِ سڀ کان پهريون آجياڻو هوٽل سمراٽ ۾ فرينڊس آف انٽرنيشنل سنڌيز طرفان ڏنو ويو، جنهن ۾ گلن جا هار، موتين- مالهائون ۽ پاڪرون پيش ڪيون ويون. مون پهريون دفعو پنهنجن ڪلهن تي اچون پاڪرون ڏٺيون. ٻڌندا هئاسون تہ ورهاڱي کان اڳ هندن جي زماني ۾ پاڪرون پهرايون ويندديون هيون. لاڏاڻي ۽ لاڏاڻي کان اڳ، مان جيئڻ تہ ننڍڙو هئس، اُن ڪري پاڪر پهرائڻ جي ڪا تقريب نہ ڏسي سگهيو هئس. فرينڊس آف انٽرنيشنل سنڌيز جو روح روان چيئرمين شري نرسنگ گولاڻي ۽ هن سڀا جا ساٿياري مقامي توڙي ٻاهران آيل سنڌين کي جيءَ ۾ جايون ڏيئي، عزت بخشندا آهن.

لوڪ سر (LOK SUR) ڀاران هوٽل نٽراج وارو آدر ڀاءُ تاريخي حيثيت رکندڙ آجياڻو هو. جنهن ۾ لوڪ سر جي صدر، شري ٻي- ايل رتنپال ۽ سيڪريٽري هيري چاولا اسانکي سونهائيندڙ لفظن ۾ ڀليڪار چئي. جپان، هانگ ڪانگ ۽ ٿائيلينڊ ۾ سنڌين جا رچايل جيڪي بہ مون ثقافتي شو ۽ آجياڻا ڏٺا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آهن، اُهي لوڪ سر جي هِن آجياڻي جي مقابلي ۾ تڇ برابر هئا. هن آجياڻي ۾ ڀڳت ۽ پلؤ پائڻ ورهاڱي کانپوءِ مون پهريون دفعو ڏٺا ۽ ٻڌا. ڀڳوان چاولا جي ناچ، چير جي چمڪي، راڳي جي آلاپن ۽ ساٿس هيرو چاولا جي سنگت مونکي ته مستيءَ جا جام ٿي پيارِيا. مونيشا چاولا جڏهن "باغن منجهه بهار، موٽ مئا منٺار، ڍولڻ! مورو ويڻي ڏيان" ڳاتو هو ته مون ڪجلي رت ۾ بسنت جي گلن جي ورکا محسوس ڪئي هئي. ڀڳوان چاولا جي ڀڳت ۽ پلؤ پائڻ اسانکي ماضيءَ جا درشن ٿي ڪرايا. اُهو ماضي، جڏهن شادين مرادين، ميلن ملاکڙن، ڏرمي ڏڻن ۽ ڇيٽي چنڊ جي موقعن تي چوڻڪي پيش ڪئي ويندي هئي، جنهن ۾ ڪافيون ڪلام ڳاتا ويندا هئا. پلؤ پائڻ جا ٻول هئا: "ويٺڙي آهيان باغ ۾، باغ گهمڻ ايندو، ڪٿا انب لال سائين، مٺا ڪري ڏيندو." مائيڪ تي ڳائڻ وارا هئا ڀڳوان چاولا ۽ هوندلداس سيناڻي. هند جي هاٿوڪين چوڻڪين ۾ ڪافين سان گڏ لاڏا، اوراڻا، لوليون ۽ وايون بہ ڳاتيون ٿيون وڃن. هند ۾ چوڻڪيون پيش ڪري، رام پنجواڻيءَ ورهاڱي جي سٽايلن ۽ ٽڪويل دلين تي نہ رڳو چنڊا وڌا، پر ايشوُ جاگيردار، سندر سامتاڻي، ٻيبي نرملا، رام اختري، ايسر ۽ ڀڳونتي ناواڻيءَ جهڙي سندر ڳائڻي بہ پيدا ڪئي. پوءِ تہ اڳتي هلي ڪلا هزاري، مايا ايسراڻي، ڪرڏر ميراڻي ۽ ڪملا ڪيسواڻيءَ ميدان مُرڪايو ۽ اهڙيءَ طرح جئپور ۾ گوردن پارتي، دهليءَ ۾ موتيهار برادران ۽ بمبئيءَ ۾ رام پنجواڻيءَ جي آستانن تي سنڌي سنگيت گونجڻ لڳو.

جُويل آف انڊيا (JEWEL OF INDIA) ۽ هوٽل سن اينڊ سئنڊ (SUN- N- SAND) جي ست- رچي طعامن ۽ سوم رس جي ڍڪڻن اسانجي جسم ۾ ضرور رت- ڦڙا پيدا ڪيا هوندا. جويل آف انڊيا هوٽل ۾ مانواري آر- جي آڏواڻيءَ اسانجي رات جي ماني موڪلائي هئي، جنهن ۾ سنڌس گهر جا ڀاتي ۽ اسان شريڪ ٿيا هئاسون.

آر- جي آڏواڻي ڪراچيءَ جو رهواسي هو. ڪراچيءَ ۾ ٽاور ۽ ڪي- پي- ٽيءَ وچ تي جيڪو قمر هائوس آهي سو سندن اڏايل آهي. وڻج واپار جي لحاظ کان آڏواڻي صاحب وڏو تُجار ۽ ڏن دولت جو مالڪ آهي. جنهن جون هند ۽ آمريڪا ۾ واپار جون ڪوٺيون آهن. آڏواڻي صاحب مون کي هڪ الهراسي ۽ الهلوڪ شخص لڳو. پاڻ هن وقت پروفيسر رام پنجواڻي ٽرسٽ جو چيئرمين آهي.

هري موٽواڻي، جيوت چاولا، هيري ٺڪر، اُتم، سندري، نارائڻ پارتي، منوهر بيدي، جگديش لچاڻي، نند جويري، ڪيرت ٻاٻاڻي، ارجن شاد، ٺاڪر چاولا، پارو چاولا، واسديو نرمل، موتيرام ايس- راموالڻيءَ جون رهاڻيون نصيب نہ ٿين ها تہ هوند هي سفرنامو مونکي اڌورو لڳي ها. ڀيڻ ڪملا چاولا ۽ ڪڪي پونم جون خدمتون، شويارام رائچنداڻي جي شيوا ۽ آشا چاند جي رچايل رهاڻ جيڪا پنهنجائپ واري سوغات عطا ڪئي، اُن دل تي 'وساريان نہ وسرن' واري تحرير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

اُڪيري ڇڏي آهي. هري موٽواڻي، جيوت چاولا ۽ هيرو ٺڪر ته مون سان هٿ هٿ ۾، قدم قدم ۾ ملائي ٻه هليا. جيوت چاولا قرب ۾ اهڙو ته ڪڙي ڇڏيو، جو پروگرامن مان فارغ ٿيڻ ڪانپوءِ جيڪڏهن مون وٽ گاڏي نه ٻه هوندي هئي ته ساڻس ڪچهري ڪرڻ لاءِ ٽيڪسي ڪري ڪارِ پهچندو هئس. شيخ اياز کي منهنجن ٽيڪسين جي ڪراين ڀرڻ تي مونسان ڏاڍي همدردي هوندي هئي. ڀاڄائي ڪملا چاولا ۽ ڪڪي پونم جي موجودگي مونکي پنهنجي ڀيڻ بصر خاتون ۽ ڏيءَ سنڌوءَ جي موجودگيءَ جو احساس ڏياريندي هئي. بيبي پونم رابيل جي ٽاريءَ جيان مهڪي، سڄي گهر کي واسيندي رهندي هئي ۽ ائين اسان کي خبر ئي ڪانه پوندي هئي جو اسانجي ميز تي رنگبرنگي رڪيبن جي قطار لڳي ويندي هئي. پونم ڪاليج ۾ جيوت چاولا، موتيرام، ۽ نرمل کي هڪ ميز تي ڏسي مون چيو هو ته هن ٽيلهڙ ڀيڻ ڪملا جي آستاني کي معنيٰ بخشي آهي.

جيوت چاولا، ٺاڪر چاولا جو ننڍو ڀاءُ آهي، جيڪي منهنجا ڳوٺائي، يعني راڻيپور جا رهواسي هئا. مان ذڪر ڪري آيو آهيان ته سندن گهر ۾ هن وقت سچل سرمست ڪاليج آهي.

سيتا سنڌو ٻون مان واندو ٿي، مان جيوت چاولا سان گڏجي هري راما هري ڪرشنا مندر گهمڻ ويس. هي مندر جوهوءَ ۾ واقع آهي. ٻاهريون دروازو ٽپي، ڏاڪڻ چڙهي، ڪتابن واري دڪان ڪان ٿيندا جيئن ئي اسان مندر جي اندرئين حصي ۾ پهتاسون ته منهنجي نظر هال جي پاسي ۾ ويٺل هڪ ٻائي تي وڃي پئي، جيڪو پلٿي ماري مونڊاٺهن ٻه ڏسي رهيو هو ۽ ٽلين جي مڌر موسيقي تي پڇن ٻه ٻڌي رهيو هو. ائين ٿي لڳو، ڄڻ رمزن ئي رمزن ۾ مونکي ويجهو اچڻ لاءِ چئي رهيو هجي. سندس نرڙ تي سندور جو ٽڪو لڳل هو، جيڪو چنڊ جي ٻن ٽڪرن وچم ٽيپهريءَ جو سج ٿي لڳو. هن ٻائي مون مان نظر ئي نٿي ڪڍي. ويجهو وڃي ڏٺم ته هو هڪ مجسمو هو. مونکي ته بلڪل جيئرو جاڳندو ٻائو ٿي لڳو. جيئن ته اهڙا مجسما ڏور اوپر ملڪن، خاص ڪري ٿائيلينڊ ۾ مان اڳ ٻه ڏسي چڪو هئس، ان ڪري ويجهو ٿيڻ ڪانپوءِ مان جلدي سمجهي ويس ته هو جيئرو جاڳندو ماڻهو نه، پر هڪ مجسمو هو. ڪنڌ ورائي پٺتي ڏٺم ته مون وارو يار جيوت چاولا مُرڪي رهيو هو.

مان وري ٻه اکيون کُپائي، اُن بُتَ کي ڏسڻ ۾ لڳي ويس. منهنجو ڌيان اڪ- چني ۾ اٽلي ۾ موجود مائيڪل انجلو جي تراشيل حضرت موسيٰ واري مجسمي ڏانهن هليو ويو، جيڪو ڇيٽيءَ ۽ مترڪن جي مدد سان جوڙيل انساني هٿن جو عظيم شهپارو آهي. هن بوتي ۾ حضرت موسيٰ کي پنهنجي قوم تي غصو ڪندي ڏيکاريو ويو آهي، جڏهن ڪيس هدايو ويو هو ته سندس قوم وري ڳئونءَ جي پوڄا شروع ڪري ڏني آهي. هن بت ۾ ايڏي ته پورڻتا (PERFECTION) آهي، جو ڇيٽيءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

آخري ڏڪ ڪانپوءِ مائيڪل انئجلي مجسمي کي مخاطب ٿي چيو هو:

"هاڻي ڳالهاءِ نہ، ڳالهائين ڇو نہ ٿو؟" مون پوڄارين ۽ مندر جي سيوا ڪندڙ گيرو- رتن کي بہ ڏٺو ۽ جاچيو. ڪين ساڳيو ئي لباس پاتل هو. جيڪو ٽروڪاڊيرو هوٽل ۾ بئنڪاڪ جي پڪشن ۾ پانڊن کي اوڊيل ڏٺو هئم. هال جي وچ ۾ عورتون ڀڄن ۽ پوڄا جا گيت ڳائي رهيون هيون. ٿلين جو سرتال ۽ نسواني آواز جي مڌرتا هڪ اهڙي دنيا ۾ وٺي ٿي وئي، جتي امن، آشتي ۽ انساني سونهن اسان تي ڳن جي ورکا ٿي ڪئي. شوڪيس ۾ رکيل بت بہ ايندي، ويندي جي دلچسپيءَ جو مرڪز بڻيل هئا. هر مورتيءَ جي ٻاهران تعارفي جملا لکيل هئا. ويدن جي ڌرميءَ ۽ ڏند ڪٿائي قصن ڪهاڻين سان گڏ ڀڳوان ۽ سندس اوتارن جي روپن جون علامتي مورتيون اهڙي تہ فنڪاريءَ سان جوڙيل ۽ سجايل هيون جو دل ٿي چيو تہ رات جا چار پهر مندر ۾ گذاري، مجسمي سازن جي جميل شاعريءَ (Dormant Poetry) کي لفظن جو ويس پهرائي، پوءِ ڪيڏانهن اُٿجي.

مندر ڇڏيندي، مون مندر جي بوڪ اسٽال تان سوامي پربهو پدا جو سنسڪرت زبان ۾ لکيل اصل گيتا جو انگريزيءَ ۾ ترجمو ٿيل ڪتاب خريد ڪيو.

اميتاڀ بچن جي گهر کان ٿيندي، بنا اطلاع جي اسان 'سنڌ ۽ اسانجو ورثو' جي ليکڪ موتيرام ايس- راموانيءَ سان ملڻ لاءِ پيادل ئي پيادل جوهوءَ هليا وياسون. موتيرام ستراماداس راموانيءَ جو گهر راما ڪرشن سوسائٽيءَ ۾ واقع آهي. اسانجا ڀاڳ ڀلا جو موتيرام گهر ۾ موجود هو. موتيرام سان سندس اسٽڊي روم ۾ ڪچهري ڪري، چانهہ پي، جيوت جي گهر پهچي وري بہ اچي ڀاڄائي ڪملا جا بسڪوٽ کاڌاسون.

موتيرام جي ڪتابن پڙهڻ سان سندس اسلوب (Diction) جي ڊيگهہ- پکيڙ ۽ لفظن جو خزانو (Wealth of words) پڙهي، مونکي تہ ڏندين آڱريون اچي ويون. مڃٿو پيو تہ ورهاڱي ڪري نہ رڳو هتان جي سنڌي قبيلن کي جلاوطن ٿيڻو پيو هو، پر اُن سان گڏ نئين سنڌيءَ جا بيشمار لفظ ۽ محاورا بہ لڏپلاڻ جي ضد ۾ آيا هئا. هندو ويا تہ ڪيترا لفظ، چوڻيون ۽ محاورا بہ پاڻ سان کڻيو ويا، جيڪي هن وقت اسان وٽان گم ٿيل آهن.

بمبئيءَ ۾ آباد سنڌين جي سماجي توڙي تجارتي وهنوار جي جائزي وٺڻ سان مونکي تہ اُتان جي سنڌين تي شهري ڪٺورتا جو ڪو نالي ماتر بہ اثر نظر نہ آيو. ٿي سگهي ٿو تہ اِها منهنجي خام خيالي هجي. ڳالهہ ٻولهہ ۾ سياويڪ، ورائي سرائي ٻانهن جي ٻيڪڙ ۾ آٽڻ جا سخي، منجهن نياز، نمرتا ۽ سادگي ساڳي ئي ملندي، جيڪا ڪنهن زماني ۾ منجهن سنڌ ۾ پاتي ويندي هئي. ڀٽائيءَ سچ چيو آهي: "اِيءَ نہ مارن ريت، جيئن سيڻ مٽائين سون تي." ٻن يا ٽن ڪمرن واري فليٽ ۾ قالين وڇائڻ بدران فرش کي صاف ڪري، چلڪائي خوشبودار ماحول ۾ رهڻ،

soorhisindhiadeb

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

فرنيچر سادو استعمال ڪرڻ، پنهنجي ديس جون ٻهيل ۽ ثقافتي شيون وايرائڻ ۾ ڪين سک ۽ آنند ملندو آهي. مون ڪنهن به سنڌي سيٺ يا مالدار اديب وٽ ايمبسيڊر، فيٽ ۽ پرنس ڪانسواءِ ڪا ٻاهرين ڪار نه ڏٺي.

بمبئيءَ ۾ بس جي سواري ڏاڍي سستي ۽ آٿت ڀري آهي. ڊرائيور کي مجال آهي جو اسٽاپ ڪانسواءِ ڪٿي بس بيهاري! ٻلي کو ٽسينگ جو پٽ هجي، لهڻو چڙهڻو ڪيس اسٽاپ تان ئي پوندو. ٻارنهن (12) ڏينهن ۾ مون ڪٿي به نه ڏٺو جو مسافر ڊوڙندو ڊوڙندو ڪنهن غلط هنڌ تان بس ۾ چڙهيو هجي، يا ڪنهن ڊرائيور سرڪشيءَ جو مظاهرو ڪندي، پنهنجي دوست احباب کي بس بيهاري رستي تان کنيو هجي. نه ڪي ٽرئفڪ جام ٿيندي ڏٺي وئي ۽ نه وري ٻن ڊرائيورن ۽ ڪنڊڪٽرن کي وڙهندي ڏٺو ويو. هتي اسان وٽ خاص ڪري سنڌي غيراڪثريتي بستين ۾ ته قانون کي تيلي ڏني، بسون روڪي ياريون باشيون ملهايون وينديون آهن. پرائي ڌرتيءَ تي اجنبي مخلوق جا اينگا رويا ڏسي، مونکي ته سنڌ جا اصل والي وارث ياد اچي ويندا آهن.

هتي بمبئيءَ ۾ بس ۽ ريل گاڏيءَ جي سواري ايڏي ته سستي ۽ آٿت ڀري آهي، جو ڪار کي ڪنهن حفاظت ڀري جاءِ تي پارڪ ڪري، ڪي ماڻهو بس يا ٽرين ۾ چڙهي، ڪم ڪار لاهي وري اچي پنهنجي ڪار ڪڍندا. شهري قاعدن قانونن جو احترام ڏسڻ ۾ آيو. هرڪو پنهنجي گاڏي (ڪار، ٽرڪ، سوزوڪي ۽ موٽر سائيڪل) سڌي لڪير ۾ هلائڻ سکيو آهي. ٽيڪسي ڊرائيورن کي مسافرن جي مرضيءَ جو احترام ڪندي ڏٺو ويو. هتي ڪراچي (مائي ڪلاچيءَ جي ڦهلايل ڳوٺڙي) ۾ گهڻو ڪري پٺاڻ پنجابي ۽ بهاري ڊرائيورن جي مرضيءَ تي هلڻ ۾ ئي عافيت آهي.

هڪ رات بيگاهه وقت مون ٽيڪسيءَ واري کي اردوءَ ۾ چيو ته بابُو روزوبڊ هوٽل هلندين؟ ڊرائيور اردوءَ ۾ ئي جواب ڏنو: "صاحب! حڪم ڪريو. جاڏي به وٺي هلو، اسان توهانجي خدمت لاءِ ئي ته ويٺا آهيون." مون ڪٿي به ڪنهن ٽيڪسيءَ واري کي ميٽر کان وڌيڪ پئسن جي تقاضا ڪندي نه ڏٺو.

بمبئيءَ ۾ قانوني اجازت آهي ته عورتون ۽ مرد هڪ سيٽ تي ويهي سفر ڪري سگهن ٿيون. مان ۽ طارق اشرف، مري موٽواٽيءَ سان گڏجي ڪيرت ٻاٻاڻيءَ سان ملڻ سندس گهر آدرش- نگر وڃي رهيا هئاسون. بس ۾ رش گهٽ هئڻ ڪري، اسان: مان ۽ طارق بس جي دريءَ کان ڏار ڏار سيٽن تي ويهي، نئين ماحول کي ڏسڻ ۾ لڳي وياسون. هڪ ٻن اسٽاپن ڪانپوءِ هڪ نوجوان دوشيزه، هوبهو پتائيءَ جي ڪاڪ محل واري مومل، هرٽيءَ وارا چال ڏيندي، گوڏو گوڏي ۾ ملائي، اچي منهنجي ڀر ۾ ويٺي. مان ڪينهونءَ وانگي سُسي ويس، ڪڙڪي جاءِ نه ڏني نه ته ٻاهر وڃي ڦهڪو ڪيان ها. دل ڌڙي، ٿوررڙو پاڻ کي ڦهلائي، مون اک- ٽيٽ سان جهنگل جي اُن هرٽيءَ ڏانهن ڏسي ورتو. جنهن جون اکيون ڪير جا ڀريل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪنوراءِ گل، ڪنگا ۽ گلاب جي پاڻيءَ ۾ ڳوٺل پارٽ وزش جي مٽيءَ مان ٺهيل ٿي لڳا. هونءَ به هڪ ته سرڪاري دفتر ۾ ڪم ڪندي، منهنجو جپان، هانگ ڪانگ ۽ ٿائيلنڊ وڃڻ پڻ ٿيو آهي، هيو وري پنهنجو ڳوٺ سنڌوءَ جي ڪناري تي هئڻ ڪري مونکي مڇين ڦاسائڻ جي اٽڪل به آهي، اُن ڪري مان به ٻالم تي ڳوڙهو ڳوڙهي سان ملائي ويهي رهيس. اها جل- پري (MERMAID) مون تي ڳلن جي ورڪا ڪندي، اسانجي اسٽاپ کان هڪ اسٽاپ اڳ لهي وئي. طارق پٺتي مُنهن ورائي راز ني راز ۾ مونکان پڇيو: "ڇهنڊڙي ڪانءَ ڦاٽئيس؟"

بمبئيءَ ۾ اسڪوٽر ۽ موٽر سائيڪل هلائڻ جي مردن وانگي عورتن کي به قانوني اجازت آهي. اسان بمبئيءَ جي مصروف شاهراهه تي پيادل گهمي رهيا هئاسون، جو رنگ برنگي ساڙهيءَ ۾ ليپٽيل هڪ پدمڻي اسڪوٽر هلائيندي، سنگنل بند ٿيڻ تي گهڪو ڏيئي، منهنجي پرسان بيهي رهي. هڪ ته عورت جنهن جي مُنهن مان جوين ٿي ڇٽيو، ٻيو ڳلن سان جنجهيل ٽاريءَ جهڙي، ٽيون وري اسڪوٽر تي ويٺل. بس مان ته سونهن کان وڌيڪ عورت جي آزاديءَ واري جذبي ڪري صبوح جي گلاب وانگر ٽڙي پيس. مان ته سورج- گل وانگر پوريءَ دنيا کان بي نياز ٿي قدرت جي اُن حسين شاهڪار ڏانهن ڏسڻ لڳس. سگنل جي ڳاڙهي بتيءَ کي پٺي ڏئي، زمين تي آيل اُن چوڏهينءَ جي چنڊ پرسان پٺر بڻجي بيهي رهيس. هريءَ چيو: "چوٿو آڱريون چٽين؟" مون هريءَ کي، هريءَ واري ئي انداز ۾ چيو: "ڪئميرا ۾ قيد ڪيانس." هريءَ ورائيو: "اهڙين موقعن ۾ مهلن تي اهي دوشيزائون سئنڊل کي فقط هڪ دفعو استعمال ڪنديون آهن، باقي خدمت اسان مرد ماڻهو ڪندا آهيون."

هڪ هنڌ روڊ تي مهاراشٽر جون عورتون بيٺيون هيون. هڪڙين کي هٿن ۾ ٻُهارا هئا ته ٻين کي گند جون ٽوڪريون. هنن عورتن کي ساڙهيءَ جي پلاند جي لانگ نڪتل هئي، جيئن ورهاڱي کان اڳ هندو سيٺين کي پٺيان ڌوتيءَ جو پلاند ٽنبيل ڏسندا هئاسون. بن مانس مهانڊن واري هڪ عورت کي هٿ ۾ ٻهارو ۽ سندس ٿلهين پنين تي ڪٽر واريءَ گپ جو ليپ لڳل هو ۽ سنديس مهانڊا به مانگر مڇيءَ سان ملندڙ جلندڙ هئا. اُن عورت ڏانهن اشارو ڪندي، هري موٽوانيءَ کان پڇيم: "هري! اِها مانگر- مُنهين تنهنجي ڇا ٿئيءَ؟" هريءَ جواب ڏنو: "اها شب- رنگي اسانجي هڪ اديب جي محبوبا آهي، جنهن جي ناسن ۾ ڳوهه جهڙيءَ ڪل مان اُتساهه وٺي، اسانجو دوست لکندو رهندو آهي."

سوچيو هيم ته اڄ ته هريءَ مان اهڙي موڊ ۾ آهيون جو ننڍي هوندي پڙهيل سبق "پنگي به اسان جهڙو انسان آهي." کي به وساري ويٺا آهيون! اسانجا ته گوري ۽ ڪاري جي برابري وارا پول ئي پڌرا ٿي پيا آهن! اسان هئي: هريءَ مان لالن جي جوڙي ۽ جذبات جا بادشاهه آهيون!!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

پَنَ- چِـڻَ پچاڻان

ورهاڱي جي غيرفطري ڪاري اَنڌاريءَ ڪري وڻن وڏن وٽن جا ڌار ڦهڪو ڪري اچي پٽ پيا. هنجن ۽ مورن جي سڙيل آکيرن جي خاڪ هوا جي تيز ڪهن تي الائي تہ ڪيڏانهن اُڏامي وئي! مينهن ۾ ڳڙي واري طوفان ڪٿو ڪٽي ڪان ڌار ڪري ڇڏيو. نون چاول ٻارڙن جو ناڙو بہ ڪونہ سُڪو هو، جو ڏکيءَ ماءُ جا رت هاڻا ڪپڙا بيل ڳاڏيءَ ۾ وجهي نئين گهر جي تلاش ۾ ابن ڏاڏن جا ماڳ، مڪان ڇڏڻا پيا. پنڌيءَ مان ٻڳل گرهہ اجان وات تائين ئي نہ پهتو هو، جو لڏپلاڻ جهڙو منحوس لفظ ڪنن ۾ ٻرڻ لڳو هو. دانگيءَ تي وڏل ماني اجان اُٿلائي ئي نہ وئي هئي، جو ڳوٺ واري مُکي دروازي تي قافلن اُسهڻ جا سانباها ڪيا هئا. ڪوهن ۾ وڏل گهڙا اجان پڳن تي بہ ڪين پهتا هئا، پينرون، گهوٽن جي هٿن تي اجان ميندي لائي رهيون هيون، معصوم ٻارڙا ٻُبا چڳڙي رهيا هئا، جو کهٽيءَ ڳام لڏپلاڻ جا سڏ پڙاڏا گونجڻ لڳا هئا.

اندر مان ڪوري جي جيڻ وانگر نڪرندڙ هجر فراق جي ڪتا اجان پوري ئي ڪانہ ٿي هئي جو بمبئيءَ جي هڪ اُپنگر ۾ وٺ هيٺان منهنجي اکين جا بند ڀڄي پيا هئا. منهنجو ڳالهائڻ رُڪجي ويو هو. مان جذبات جي اونهي ساگر ۾ غوطا کائڻ لڳو هئس ۽ پوءِ سڏڪن جون شهنايون وڄائي، مونکي ڇاتيءَ لاتو ويو هو. فلسطينين، آمريڪا جي اصلي باشندن، تبت جي رهواسين، ڪُردن، ويتنامين، هنگري، نڪاراگا، نائجيريا ۽ ايٿوپيا جي ماڻهن جي عارضي ۽ دائمي جلاوطنيءَ جا واقعا ٻڌائي، منهنجي دل ونڊرائڻ جي ٻهاني سان ٻرندڙ باهہ تي تيل هاريو ويو هو. ڪي گهڙيون مونکي ننڊ وني وئي هئي. مان اڄ بہ منهنجن ڪلهن تي رکيل اُنهن هٿن ۽ وارن کي سيرُون ڏيندڙ اُنهن آڱرين کي نہ سڃاڻي سگهيو آهيان، تہ ليار جي ٽارين جهڙا اُهي هٿ منهنجي ماءُ جا هئا، ڀيڻ جا هئا يا اُن مومل جا هئا، جنهن جي سيج تي نشانيءَ طور ڇڏي ويل راڻي جو لڪڻ نانگ ٿي پيو هو.

هري موٽواڻي، جيوت چاولا، موتيرام، ڪيرت، لڇمڻ ڪومل، هيري ٺڪر ۽ شريڪانت صدف سان خيالن جي ڏي وٺ ڪانپوءِ مون محسوس ڪيو هو تہ بکيو ماڻهو بہ پنهنجي ديس ۾ سئو لڳندو آهي. پر، اِجهو مَن خواب کي ساڀيا ۾ ڪير مٽائي؟ جڏهن ڪو چوي: "منهنجو اُهو ديس آهي، جتي ڪوبہ ڌاريءَ جي زبان ۾ نہ ڳالهائيندو آهي، ۽ منهنجو اُهو ديس آهي، جتي آوارا ڪتن کي بہ روٽي ملندي آهي!" ڪن جاين تي تہ ڀارت ۾ رهندڙ مٽين ڏرتي- جاين کي مون خواب واريءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪيفيت ۾ جھونا ڪائيندي محسوس ڪيو ھو، جيڪي ھڪ نئي آواز ۾ چئي رھيا ھئا: "اسانجو اُھو ديس آھي، جتي اسان پنھنجن گھرن مان نڪري صبوح جو سامھون وھندڙ واھيءَ مان مُنھن تي پاڻيءَ جون ٻه لپون وجھي، مُنھن ڌوئيندا آھيون. شام ويلي گھرن ۾ ڏيا ٻاري گھر روشن ڪندا آھيون. اُن وقت ھر ڏيئي جي لاٽ اسانکي ھالار ڪان به اوچي لڳندي آھي ۽ ائين اُن ڏيئي جي لاٽ مان سج اڀري پوندو آھي."

ڪيرت جا ھي لفظ: "وطن، وطن ھوندو آھي، پکي به پنھنجو آکيرو جوڙي، پوءِ وڻ کي دائمي بسيرو بڻائيندو آھي. پر وڻ ئي نه ھوندو، وڻ جا ڏار ئي نه ھوندا ته پوءِ بسيرو ڇا جو؟"

ھيري نڪر اوڙون اوريندي ٻڌايو ته ھند ۾ سنڌي پھتا ته جانورن وانگر ڪيترن کي ڪلياڻ ڪئمپن ۾ وڃي واڙيائون. شڪر ٿيو، جو ڪجھ قبيلا سنڌ مان ھنر (Technology) کڻي آيا ھئا ۽ پرسان ڪين بمبئيءَ جھڙو مارڪيٽ به ملي ويو. ھِتان ھُتان پئي سٽي، ڳھه- ڳٺا ڳاري، ھندن ڪلياڻ ڪئمپن ۾ ھوزري، بسڪوٽن، ڪٽمنڙن، ٽانون ٽين، رانديڪن، اٽي پيھڻ جون مشينون، ڪتابن جي ڇپائي، زراعت جي اوزارن ۽ ڪپڙي ۽ گھريلو سامان جا ننڍا وڏا ڪارخانا ۽ فيڪٽريون قائم ڪيون. ائين به نه ھو ته ڪو ڪراچي ۽ حيدرآباد ۾ آباد ٿيندڙ مھاجرن وانگر سنڌ جا ھندو ڪوڙا سوڙا ڪليم ڪٽي ھند پھتا ھئا. يا ڀارت سرڪار اڏو جھول جھلي ڪا غيبي امداد حاصل ڪيائون ھئي ۽ ائين ويا ھئا ڏاڪي ڀئيان ڏاڪا چڙھندا. ڀارت ڪان آيل مھاجرن نه رڳو ھندن جي خالي ٿيل رھائشگاھن، ڪارخانن، دڪانن ۽ زمينن تي اچي قبضو ڄمايو ھو، پر ھُن ته ھندن وٽ گروي ٿيل مال ملڪيت به پنھنجي سمجھي سرڪار بھادر ڪان پروانا حاصل ڪري ورتا ھئا. ايتري قدر جو جيڪڏھن ٻه ماٺھو بيان ڏيندا ھئا ته "فلاڻي جگرآباديءَ کي ھند ۾ ھيتري زمين ۽ ھيتريون جايون ھيون ته، اُنھن کي به سڀ ڪجھ ڏنو ويو ھو. لڇمڻ ڪومل ڏاڍي ڪلائيندڙ ڳالھ ٻڌائي، ٻڌايائين ته ايوب شاھيءَ جي زماني ۾ ھڪ مھاجر ڪليم داخل ڪيو ته ھُو دھليءَ جي لال قلعي جو مالڪ آھي، اُن ڪري بدلي ۾ کيس لاھور قلعو ڏنو وڃي. فيلڊ مارشل جي سرڪار کي قدر ششدر ٿي. جنرل ايوب سفارتخاني معرفت اُن مھاجر جي ملڪيت جا تفصيل گھرايا. خبر پئي ته ڀارت ۾ سندس ٻن ڪمرن وارو ڪچو مڪان ھو، جنھن جي دروازي تي ڪُنڍن ڦاٽل ڀالُ ٽنگيل ھو. ھن ڏس ۾ ھن ملڪ جي پھرئين مھاجر وزيراعظم سنڌ ۾ آباد ٿيندڙ مھاجرن جي وڏ ۾ وڏ مدد ڪئي ھئي، جنھن سنڌ ۽ ھند ۾ سنڌي رھواسين جي تھذيب کي ڪُڌھن ۽ گھوڙن جي تھذيب سڏيو ھو.

الھاس نگر جي ريلوي پليٽ فارم تي پسار ڪندي، ھيري نڪر ٻڌايو ته ھندن رت- ڀگھر جو پورھيو ڪري نه رڳو ڪلياڻ ڪئمپن کي ھڪ شھر جو درجو ڏياريو، پر سندن ڪارخانن مان ٺاھيل شيون بمبئيءَ جي مارڪيٽن ۾ به وڪامڻ لڳيون. ڪلياڻ ڪئمپن ۾، نئين اڏيل شھر جو نالو رکيو ويو ھو سنڌو نگر، پر اُتان جي

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سرڪار جڏهن هن ناليءَ جي اجازت نه ڏني ته پوءِ ڪيس الهاس نگر نالو ڏنو ويو. گوگيا 'جوت' ٻڌايو ته هتان جي سنڌين ته يُو- ايس- اي (USA) رجسٽر ڪرائڻ جا جتن به ڪيا هئا. عالمي حوالي سان يُو- ايس- اي کي United States of America جي نالي سان ڄاتو سڃاتو ٿو وڃي. پر الهاس نگر جي سنڌين يُو- ايس- اي کي Ulhasnagar Sindhis Association سان مشهور ڪرائڻ ٿي گهريو.

نانگن، بلائن، وڇن ۽ ٻين زهريلن جيتن جڻين جو خاتمو آڻي، گانڌي ڌام (ڪڇ) اڏيو ويو. ڪوٽ ۾ وينڊز اسڪولن ۽ ڪاليجن جون مالي مشڪلاتون حل ڪرڻ لاءِ هندو سيٺين هر ممڪن سهڪار ڪيو. پڙهيل ڳڙهيل استادن، ليڪچرارن، ڊاڪٽرن ۽ انجنيئرن ڪاليجن جي حالت سڌارڻ لاءِ پنهنجون خدمتون آڇيون. ملڪي سياست ۾ به هندن پير رکيو ۽ ريڊيو ۽ ٽي- ويءَ جهڙن ادارن ۾ به گُهتون هٽي هند جي سنڌين پاڻ لاءِ گنجائش پيدا ڪري ورتي. هن وقت ڪيترن ئي هنڌن تي اُتان جا سنڌي پارت جي اصلوڪن ڪارخانيدارن جي صنعت ۽ حرفت ۾ رهنمائي ڪري رهيا آهن. ڪاٻه نئين شيءِ بمبئي جي مارڪيٽ ۾ ايندي شرط اُن شيءِ جو نقل الهاس نگر جي بازارن ۾ پهچڻ شروع ٿي ويندو. نتيجو اهو نڪتو آهي جو هاڻي اُتان جا سنڌي ورهاڱي کان اڳ وانگر خيراتي ڪمن ڪارين ۾ به پاڻ ملهائي رهيا آهن. ڇمڻ ڪومل ٻڌايو ته بمبئيءَ جي سنڌين بمبئيءَ ۾ غريب سنڌين لاءِ اسپتال اڏائڻ جي رٿا تيار ڪئي. سينيئر اديبن پَهُ ڪيو ته اڄ بمبئيءَ جي هڪ سيٺ لوڪُو مل اُتمچندائي کان گهٽ ۾ گهٽ پنجن لکن جو چندو ٿا وٺي اچون. سيٺ صاحب اديبن کي ڏسي اُٿي بيٺو ۽ سندن اچڻ تي حد کان وڌيڪ خوشيءَ جو اظهار ڪيائين. جڏهن سيٺ کي ٻڌايو ويو ته جسلوڪ اسپتال لاءِ ڪائنس چندو وٺڻ آيا آهن ته اجان به وڌيڪ خوش ٿيو. منشيءَ کي چيڪ بوڪ آڻڻ لاءِ حڪم ڪيائين. اديبن چندي بابت اجان وات مان ڪو لفظ به نه ڪڇيو جو سيٺ هٿ وڏائي هڪ اديب جي هٿ تي ناچيز تحفي وارو چيڪ رکي چيو: 'هيو حڪم؟ اک ٽيٽ سان اُن اديب جڏهن چيڪ تي لکيل چندي واري رقم پڙهي ته چيڪ تي لکيل هو: 'هڪ ڪروڙ رپيا.' اُن اديب عينڪ جا شيشا صاف ڪري وري چيڪ کي پڙهيو، ۽ وري به ڪيس 'هڪ ڪروڙ رپيا' پڙهڻ ۾ آيا!

الهاس نگر ۾ مونکي ٻڌايو ويو ته هڪ لڳا الهاس نگر جي هڪ سيٺ کان پڇيو ويو ته سندس بئنڪ بيلنس ڪيترو هوندو. وراڻيائين ته سندس سپ منشي ۽ اڪائونٽنٽ گڏ ڪري جيڪڏهن ٻن مهينن تائين حساب ڪتاب ڪرائبو ته پوءِ به صحيح انگ اکر مشڪل سان معلوم ٿي سگهندا.

ڇمڻ ڪومل ٻڌايو ته دهليءَ ۾ سندس هڪ دوست سيٺ جگتراءِ آهي، جيڪو هر روز بار ۾ پيئڻ کائڻ جو ڏهه پندرهن هزار رپيا بل ادا ڪري پوءِ اُٿندو هو، جنهن ۾ هر آئي وئي ۽ دوستن احبابن جو بل ادا ڪندي کيس خوشي محسوس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ٿيندي هئي. لڇمڻ اُن سيٺ کي ڪڏهن به ڪو خاص ٺنڊو ڏاڙي ڪندي ڪين ڏٺو هو. ڪيس شڪ جاڳيو ته ايڏا پئسا اچن ڪٿان ٿا! پنهنجي سيٺ دوست کان ڪيئي بار پڇيائين ته آخر اُهو خزانو آهي ڪٿي جو کُٽي ئي نٿو. هڪ شام جو تنگ ٿي اُن گمنام سيٺ کيس صبوح جو گهر گهرايو. لڇمڻ کي هڪ پلي ڪار ۾ وبهاري سندس دوست هڪ جڳهه تي وٺي آيو. ٿوري جهڙ ڪانپوءِ هڪ نوڪر آيو جنهن ٻاهر ويٺل ماڻهن (گراهڪن) کي هڪ هڪ ڪري اندر موڪلڻ جي اجازت ڏني. هرڪو ماڻهو ايندو ويو ۽ قميص جي آڳي ۾ هٿ لڪائي واڪ شروع ٿي ويو. سيٺ چيو: هيترا پُورا- گراهڪ چيو ته انهن مان هڪ ڪاٽي ڇڏيو. سيٺ وراڻيو اڌ ٿا ختم ڪيونس ۽ ائين سودو طئي ٿيو. هرڪو ايندو ويو. جڏهن سڀ گراهڪ اِن قسم جي مرحلي مان گذريا ته پوءِ به لڇمڻ کي ڪا ڳالهه سمجهه ۾ نه آئي. سيٺ منشيءَ کي حڪم ڪيو ته ٻڌاءِ ته صافي نفعو ڪيترو ٿيو. منشيءَ حساب ڪري ٻڌايو ته مدراس، بمبئي وغير جو سمورو خرچ ڪاٽي، صافي نفعو ڇهه لک رپيا نڪتو آهي.

سيٺ، لڇمڻ کي ٻڌايو ته هُو ڪيلن (Bananas) جو ٻڌو واپاري آهي. مختلف هنڌن کان ڪيلن جون مال گاڏيون (Goods Trains) ڀري ڪيس اُماٿيون وينديون آهن. هي ٻُڌي لڇمڻ ڪومل پنهنجي سيٺ دوست کي چيو ته بار جو بل پنڌرهن هزار ڇا، پنجاهه هزار به ادا ڪجي ته ڪو فرق ڪونه پوندو. هي سيٺ اڳتي هلي Banana King سان مشهور ٿيو.

هند جا سنڌي ادب تخليق ڪرڻ ۾ به پٺ ۾ پلوڙ رهيا آهن. ورهاڱي ڪانپوءِ هند جي سرزمين تي نارائڻ شيام ۽ موهن ڪلپنا جهڙا اعليٰ تخليقڪار اُڀري سامهون آيا. گنو سامتاڻي، ڪيرت ٻاٻاڻي، اي- جي اُتم، سُندري، گوبند مالهي، پوپٽي هيراننداڻي، موتي پرڪاش، ڪلا پرڪاش، هري دلگير، ارجن شاد، هريش واسواڻي، لعل پشپ ۽ ڪيترا ٻيا هند جي ادب ۾ وڏا نالا آهن. هريش واسواڻي، آنند کيماڻي، واسديو موهي، ايشور چندر، شيام جئسنگهاڻي، هيرو شيوڪاڻي، گوردن تنواڻي، پريم پرڪاش، هري تنواڻي نماڻو، نند ڇڳاڻي، نامديو، کيمن مولاڻي، شريڪانت صدف، اندرا شبنم ۽ مهيش نيٿواڻي منهنجي سوجهه ٻوجهه مطابق جديد ادب جا مهندار سرجڻهار آهن.

قاضي قادن جي 112 بيتن کي روشنيءَ ۾ آڻڻ وارو رام شاستري ۽ هيري ٺڪر جو کوجنائي پورهيو هِن صديءَ جو وڏي ۾ وڏو ادبي ڪارنامو آهي.

ادب ۽ ڌن دولت ۾ مالا مال هئڻ باوجود به ڪيرت ٻاٻاڻيءَ جا ويچار هئا ته پنهنجي جنم ڀوميءَ تي ڪمايل به رپيا جلاوطنيءَ جي هزار رپين کان به مٺي آهن. اهڙي مايا کي ڇا ڪبو جيڪا اُن وقت ڪمائي وڃي جڏهن ماڻهوءَ جا پير پنهنجي ڌرتيءَ کي ڇهڻ بدران هوا ۾ لٽڪيا رهن! آرام جي ننڊ ته ماڻهو پنهنجن ماڻن ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

مڪانن ۾ نه ڪري سگهندو آهي.

تصوير جو ٻيو رخ ڏسبو ته خبر پوندي ته هتي سنڌ ۾ اٽڪل ٽن ڪروڙ سنڌين جي پيرن هيٺان پنهنجي زمين ته آهي، پر سنڌن حق کسيا ويا آهن. ڪيرت ٻاٻاڻيءَ پنهنجي گهر ۾ ڪچهري ڪندي، مونکي ۽ طارق اشرف کي ٻڌايو ته هند ۾ سنڌين جا پير پنهنجيءَ ڌرتي کي نٿا ڇهن، پر کين سمورا بنيادي حق حاصل آهن. سنڌ ۾ سنڌين جي پيرن هيٺان پنهنجي زمين آهي، پر سنڌن بنيادي حق کسيا ويا آهن. هو پنهنجيءَ زمين تي زبان هوندي به 'بي زبانا' آهن. سڄي سنڌ ڄڻ ته ٻلاول جو گهاڻو آهي. هند جا سنڌي مدراسين، مهاراشٽرين، گورکن، ۽ خالصن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ٽندو ڏاڙهي ڪري سگهن ٿا.

اوٻائي جي پٽ مورڙي ڪلاچيءَ جو مانگر مڇ ته ماريو هو، پر سنڌس اولاد کي نه ماري سگهيو هو، جن هن وقت سون- مياڻيءَ جي ملاحن کي گهيري ۾ وٺي ڇڏيو آهي. هند جا سنڌي پنهنجو پيٽ ڀري، هاڻي زندگيءَ جي آسائشن ڏانهن وڌي رهيا آهن. لطيف جي نگريءَ جا رهواسي اڄ به ڏٽ ۽ ڏونئرن تي گذارو پيا ڪن. غربت جا هاڃا ته ڏسو جو اڄ به سنڌ جي ماڻهن جي پيرن ۾ لڱل ڪنڊن ۽ ڪانئن جا نشان ڏسي، سنڌن پيرن جي ترين ۾ پروڻ وارا ٽنگ ڪٽي، ماڻهوءَ جي عمر جو ڪاٽو لڳايو ٿو وڃي! هري موٽواڻيءَ سنڌ جي سفر دوران جيپ مان لهي، رستي تان وڍيل وڻ هٽايا هئا. اسان سنڌ وارا ورهاڱي ٽيڻ سان نه وڻ پوئيندا ٿا اچون. اسانجي ڪلهن تي اُهي نه هڙون لٽڪي رهيون آهن، جيڪي ابن ڏاڏن جي به ڪلهن تي لٽڪنديون ڏٺيون ويٺيون هيون. سنڌين جي ڳچين ۾ غلاميءَ جا طوق نئين سج نوان پيا پون. هاڻي ته سنڌوءَ جي پاڻيءَ جو آواندو به وڏي پاءُ لوڙهي ڇڏيو آهي. چون ٿا ته سنڌ جا ڪنير جيڪي منيءَ پوڻ بدران سنڌوءَ جي پيٽ مان اُڏامندڙ واريءَ جا ٻورا پوئيندا، جنهن لاءِ کين گڏهه ۽ ٻورا به خريدڻا آهن. ڪن اوڏن جون زبانون ۽ هٿ پير وڍيل هوندا، جي گونگا ٻڌجي ڪارونجهر، هالار ۽ ڪيرٿر جبلن کي ياجوج ماجوج جي لشڪر جيان چٽي، ڪشتيءَ جي پهلوانن ۽ ڪرڪيٽ جي رانديگرن لاءِ سنڌ جي زمين هموار ڪندا نظر ايندا. اِهوئي سبب آهي جو اڄ جي ماڏوهي، مارئيءَ جي ڏاج لاءِ پنهنجي نٿ ۽ بولو گروي رکڻ لاءِ در در ڀٽڪي رهي آهي. اَڄ جي مومل ڪاڪ جي ٽتل رک تي راڻي جي واٽ ۾ اکيون وڇائي ڇڏيون آهن. موتي پرڪاش تڏهن ته چيو آهي:

مومل مومل، راڻو راڻو،
مڪڙي ڳتي، ٻيو ڳاراڻو
ڪاڪ جي ماڙي، خالي کنڊهر
مومل راڻ، پڙاڏو راڻو.

سنڌي زبان جي شاعر ۽ مزاح نگار قمر شهباز جي گهرِ اُستاد منظور علي خان جي ڀائيجي وحيد عليءَ ڪان جڏهن هي ڪلام ٻڌو هوسون ته اسان: مان ۽ هدايت بلوچ جوڳين ۽ سامين وارا ٻه هٿ ڏيکاريا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

گل- ٻـاڻـيءَ کان ڦر جڻ تائين

سنڌوءَ جي پاڻيءَ تي ڇهه ساوا ٿيل هوندا پنهنجي ڌرتيءَ تان پاڙئون پٽي، سيما (BORDER) جي هُن پار اُڇليا ته ويا، پر جيئن ته ساري ڌرتي هر انسان، خاص ڪري ذات- ڌڻين جو ديس هجي ٿي، اُن ڪري ڌرتيءَ- ماتا اُنهن سڪل سڙيل هوندڻ کي ڀارت جي . ٻرزمين تي اُپرڻ لاءِ ڇاتيءَ لاتو. ائين جيئن مائرون ٻارڙن کي ڇاتيءَ لائيندين آهن. اهي هوندا ساونڻ جا جهولا ۽ جهڪون سهندا وڌي وڻ ٿيا. گنگا ۽ جمنا سندن پاڙن تائين پاڻي پهچايو ۽ اڄ اُهي هوندا گلن سان جنجهيل ۽ ڦرَ ٻر تندريل نظر اچن ٿا. اُن ڪاري آنڌاريءَ ڪن وڻن کي پاڙئون اُکيڙي سرحد پار اُڇلايو هو. ائين جڻ سنڌوءَ جي پائيندڙ ٻهرن ۽ ٻاهڻن کي وڪڙ چاڙهي، موج متي مهراڻ ٻر لوڙهي لهارو ڪندي آهي. اُهي وڻ ٻه اڄ ڏار ڦهلايو، ايندي ويندي کي ڇانو ٿا آڇين. منهنجو اشارو اُتم، ڪيرت، گوبند، موتي، شاد، هري، ڪلياڻ، دلگير، هيري، جڳديش، موتيرام، جيوت، نرمل ۽ ٿاڪر ڏانهن آهي، ۽ ها، مان ته ميندي، چمپا، چنبيلي، نرگس جا گل ٻه ڏسي آيو آهيان. منهنجو مطلب پوپٽي، ڪلا ۽ سندري آهي، جن ٻر هڪ ڪونديءَ مان اُسريل ٻه رابيل جون ٽاريون ٻه اچي وڃن ٿيون. يعني سنگيت جي نندڙي حور ڪاجل ڪيولراماڻي ۽ اسٽيج جي شهزادي آشا چاند. سنڌ- ماتا جي چوٽيءَ- ڦُل جا ٻه گل، جي اُڏامي وڃي ڪاجل ۽ آشا جي مائرن جي جهوليءَ ٻر پيا هئا.

هند جي طوفاني ليکڪا پوپٽي هيراننداڻيءَ جي ڪلڪ مان نڪتل لفظ پڙهو:

"Literature grows in the battlefield of life and not in ivory towers who-soever those who belive in aesthetics may say."

سياسي ورهاڱي سان گڏ سنڌي قوم، ٻولي، ساهت ۽ ثقافت جي ورهاڱي جا ڏک ۽ درد ساڻ ڪري، ڀارت لڏي ويل سنڌي ساهتڪارن پاڻ کي اُن وڻ وانگر محسوس ڪيو، جنهنجي آڪيرن سوڌا ڏار ٽڙ کان ڪاٽيا ويا هجن. جنهن تي ٻلجي ٻه ڪو تاڙو ڪا ڪويل لات لنوڻ نه ايندي آهي. جن کان اُتساهڻ جا سب وسيلا ڦُري، ٽرڙ ٻٽائي، ڪين جلاوطن ڪيو ويو هو. جيئن ماءُ کي مامتا کان ۽ پيءُ کي سندس شفقت کان ڪوٻه ڏار نٿو ڪري سگهي، تيئن ڀارت جي زمين اهڙن ڌرتي- ڌڪاڻل انسانن کي ڇاتيءَ لاتو. ڇيهون ٿيل جذبن، احساسن ۽ خيالن کي گڏ ڪري، پيوند (GRAFTING) لڳايا. زخمي هٿن سان نٽل دلين جي مسيحائي ڪئي. فن ۽ سخن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
soorihsindhiadab

جي ديويءَ کي ريجهائي، پنهنجو ڪرڻ لاءِ جتن ڪيا ويا ۽ ائين وري سرسوتيءَ جي هٿ ۾ ستار ۽ ڪرشن جي مکَ تي مرلي ڏسجڻ ۾ آئي. غزل، گيت، نظم، آزاد نظم، رباعيءَ کان هڪ وک اڳتي پراڻا گهاڙيتا: دوهو، سورٺو، بيت، وائي ۽ ڪافي سرجڻ لڳيون. سانيٽ ۽ ترائيل کان ٻي وک اڳيرو هائيڪو، نثري نظم ۽ پنجڪڙا گهڙجڻ لڳا ۽ ائين ڪي پنهنجا گهاڙيٽا گهڙيا ويا ته ڪي ٻاهرين دنيا جا گهاڙيٽا سنڌي رنگ ۽ ڍنگ سان جنم وٺڻ لڳا. هڪ طرف کان ڪيرت، گوبند ۽ اُتم ادبي کيتر ۾ ٻڙ جي وڻ وانگر پنهنجا ڏار ڦهلائڻ لڳا ته ٻئي پاسي کان جدت پسنديءَ جا گل ٽڙڻ لڳن ٿا. يعني هريش واسواڻي، آنند کيماڻي، واسديو موهي، ايشور چندر، شيام جئسنگهاڻي، هيرو شيوڪاڻي، گوردڻ تنواڻي، هري تنواڻي نماڻو، پريم پرڪاش مهيش نيٺواڻي ۽ اندرا شبنم جي قلم مان.

بمبئيءَ جي سدا بهار ادبي روح رهاڻين مان خبر پئي ته هند ۾ ادب هر تحريڪ جا سرجڻهار پيدا ڪيا آهن. ڪن جو تعلق ترقي پسند ادب (سماج وگيان) سان آهي ته ٻين جو رومانوادي (من وگيان) ادب سان. ڪو جدت پسند (اُلٽ وگيان) آهي ته ڪنهن کي ٻن ٻيڙين تي بيٺل، يعني خداوادي سڏيو ٿو وڃي، وِيندي هند ۾ تازي جنم ورتل لوڪ پسند ادب (لوڪ وگيان) تائين. هند ۾ ڪي گهاڙيٽا اهڙا به ٻُڌاسين، جي سنڌ ۾ سرجڻ بند ٿي چڪا آهن. هند وارا اُجا سوڌو اهڙين صنفن سان نڀائيندا پيا اچن، نڀائڻ جا، پنهنجو نالو روشن ڪندا پيا اچن. نارائڻ شيام کي هند جي تخليقڪارن ۾ هڪ سرواڻ يا سرموڙ جي حيثيت حاصل آهي. رام پنجواڻي سنڌين جو سفير هو، جذبات ۾ اچي ڪي ته ڪيس 'سنڌين جو ابو' به چوندا هئا. اُتم ادبي حاصلات ۽ خدمتن لاءِ پنهنجي پڪي پختي نوڪري قربان ڪري ڇڏي، پر بمبئي نه ڇڏيائين. گوبند مالهيءَ کي سنڌي ساهت سنگت جي پهرين ادبي تحريڪ جي باني هئڻ ۽ پهرئين ترقي پسند رسالي 'نئين دنيا' جي ايڊيٽر جو شرف حاصل ٿيو. ارجن حاسد جي سِر تي غزل جي دستار ٿي نظر اچي، ته ايم- ڪمل جيڪڏهن هِن نئي صنف جو شهنشاهه ناهي ته وڏو وزير ضرور هجي ٿو. نئين ڪوتا جي ميدان ۾ هريش واسواڻي وَرَ ڪُنجي، ٻوڙ پائي گهڻو اڳتي نڪري ٿو وڃي. شاعراڻي احساس سان ڪردارن جو ڏک محسوس ڪندڙ ڪرشن کٽواڻي سُندرتا جو پُوڄاري ٻڄي ريل گاڏيءَ جي کڙڪي کولي سٺين صديءَ جي مهان ڪوي هري پرتريءَ جي ٻن وٺن 'عُورت جي جوڀن،' ۽ 'قطرت جي نظارن' ۾ گم ٿي ٿو وڃي. اَسڪروائلڊ تڏهن ته چيو هو: "جڏهن فنڪار کي محبت ۾ سرشار ڏسو ته پوءِ ائين سمجهو ته سندس ذات ۾ حسن جو شعور گهر ڪري ويو آهي."

جگديش لـڇاڻي ۽ منوهر بيدي ٻڌڻ- ڏسڻ (Audio- visual) تي ٽيلي اسڪرپٽ سيريل جا ڪتابن تي ڪتاب لکي، اسانجي سدا حيات سورمن، ڪلاڪارن، ۽ اديبن کي هر دؤر ۾ زنده رکڻ لاءِ نور نچوڻ ۾ ڪا به ڪسر نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڇڏي آهي. ڀڳوان چاولا ۽ هيرو چاولا، ڪنور رام جي ڀڳت کي زنده رکيو آهي ۽ مونيشا چاولا سنگيت جي دوشالي تي رنگبرنگي گل ٽاڪيا آهن. ڪير ۾ ڪنڊ ملائي آهي، سرسوتي لاءِ گجرا ٺاهيا آهن. معيار جي لحاظ کان جڳت آڏواڻي سنڌي ترجمن ۾ امتيازي حيثيت جو حقدار آهي. پرک ۽ تنقيد جي لحاظ کان گنو سامتاڻي، ڪيرت ٻاٻاڻي، لعل پُشپ، هريش واسواڻي ۽ ارجن شاد تي هند ۽ سنڌ کي فخر آهي. ڪوجنا ئي ڪم ۾ هريانا جي راٺيلا ڳوٺ مان قاضي قادن جا 112 بيت هٿ ڪرڻ، هنديءَ جي ليکڪ راجا رام شاستري ۽ سنڌيءَ جي برک شاعر، پارکو ۽ محقق هيري ٺڪر جو هن صديءَ جو وڏي ۾ وڏو کوجنائي ڪارنامو آهي.

هيرو ٺڪر، جنهن جي آواز جا شامر ويلي آل- انديا ريڊيو تان سڌ ۽ پڙاڏا ٻٽندڙ سنڌ جا ڳوٺاڻا سنڌ جي نقشي کي حيدرآباد کان دهليءَ تائين ڦهلائي ڇڏيندا آهن. ان ڪانسواءِ سنڌي ٻوليءَ کي هر سال سنڌوءَ جي پاڻيءَ ۾ گلاب جو پاڻي ملائي، سنان ڪرائي، تازو توانو ڪرڻ جو سهرو ڀارت جي شفڌين جي سر ئو سونهين، جنهن لاءِ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا ڪيرُون لهڻي ٿي.

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

الهاس نگر ۾ هڪ رات

هوٽل روز ووڊ (Rose wood) ۾ ٺي هيس، جو هري موٽواڻيءَ فون ڪري ٻڌايو تہ مان هوٽل مان لڏو پئي، ونس پهچان، جتان نارائڻ پارتي مونکي الهاس نگر وٺي وڃڻ لاءِ اپاٽڪو آهي. هريءَ ٻڌايو تہ ونس نند جويري ۽ نند چگاڻي بہ پهچڻ وارا آهن. جُويل آف انديا ۾ نتراج هوٽلن جي اَجياڻن جو تصويري آلبم ۾ ڪجھ سوڪڙيون موڪلڻ لاءِ مٽان شري آر- جي اَڏواڻي صاحب (پروفيسر رام پنجواڻي ٽرسٽ جو چيئرمين) جو بہ فون آيو. سندس ٽورا مجيندي، اَڏواڻي صاحب ڪي چيم تہ جيئن تہ مان هوٽل ڇڏي رهيو آهيان، اُن ڪري تصويرون مونکي هري موٽواڻيءَ جي گھر موڪليون وڃن. (تصويرن جو هي اُهو مونکي اڄ تائين ڪونہ مليو. جيڪو مون لاءِ ڏاڍو قيمتي هو.)

سامان سڙو هريءَ جي گھر ٽانيڪو ڪري، اسان هيٺ لٿاسون. هري پهريائين پنهنجي دڪان تي وٺي آيو. جتان نارائڻ پارتيءَ سان گڏجي مان الهاس نگر روانو ٿيس. اسان وڪٽوريا ٽرمينل ريلوي اسٽيشن تي آياسون. جتان جو ڇهچٽو، ڦُرتيءَ سان ريلن مان لهڻ- چڙهڻ. ٽڪيٽ وٺڻ جو طريقو. پليٽ فارم تي گهماگهمي، مسافرن جي رهنمائيءَ جا بورڊ، نرخناما، لائوڊ اسپيڪرن وسيلي هر ٽرين جي اچڻ ۽ روانگيءَ جا تفصيل ٻڌي ۽ ڏسي مونکي جپان جي ٽوڪيو جون ٽيشنون ياد اچي ويون. ٽوڪيو ۽ وڪٽوريا ۾ فرق اِهو هو جو هڪ تہ هتي ٽڪيٽن وٺڻ جو خودڪار طريقو ڪين هو، ٻيو تہ هِن اسٽيشن جا مسافر گهڻو ڪري غريباڻي لباس وارا نظر ٿي آيا ۽ بس. مونکي هوند توڙي اٿهوند واري (Have & Have nots) ۾ قانون جو احترام هڪ جهڙو نظر آيو. ڪو نظام (System) ڪا رٿا (Planning) ڪا حڪمت عملي (STRATEGY) هئي، جنهن شهري جيوت (Civic- life) جي ضمانت ٿي ڏني، جنهن سان هڪ پارتواسيءَ ٻئي پارتواسيءَ جو احترام ٿي ڪيو. فرسٽ ڪلاس ۾ چڙهڻ سان ٺي اسانکي وهڻ جي جاءِ ملي وئي.

الهاس نگر پهچڻ ۾ اسانکي ڪلاڪ ڪن لڳي ويو. واٽ تي هڪ اسٽيشن تان اسان واري گاڏيءَ ۾ بہ جوانڙيون چڙهي راڊ ۾ لٽڪندڙ گول ڇلن (RINGS) ۾ هٿ ڦهائي، اسانجي مٿان اچي بيٺيون. مون نارائڻ کي چيو تہ "يار! عورتون بيٺيون هجن ۽ اسان چڱا مڙس ٿيا ويٺا هجون، مونکي بُرو ٿو لڳي." چيائين: "اخلاقي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪم ۾ دير ڇو!" اسان اُٺي ڪڙا ٽياسي ۽ هنئي جوانڙين اسانکي ٽورائتين نگاهن سان مالا مال ڪندي، سيٽن تي ويهي رهيون. مون ڏٺو ته بيٺل توڙي ويٺل سڀ مسافر اکين ئي اکين ۾ اسانجا ٽورا مڃڻ لڳا هئا، خاص ڪري مون وديشيءَ جا.

الهاس نگر ريلوي اسٽيشن تي لهي، بازار مان گهمتارين ڏياري، نارائڻ لڪشمي مارڪيٽ ۾ واقع پنهنجي آفيس سنڌي ٽائيمس پبليڪيشنس ۾ وٺي آيو، جتي نارائڻ ڪتابن ڇپائڻ جو ڪاروبار هلائيندو آهي. ڪهڙن ۾ هند ۽ سنڌ ۾ ڇپيل ڪجهه سنڌي ڪتاب سجايل هئا. نارائڻ موهن ڪلپنا کي فون ڪيو، جنهن چيو ته سندس آفيس ۾ غيرملڪي وفد آيل آهي، اسانوٽ رات جو ڏهين وڳي ڌاران پُهچندو. چانهه پياري نارائڻ وري به گهتيون گهمائيندو. (مونکي قمر ڀٽيءَ جا ڪتاب (1) هند ۾ جلاوطن سنڌي ۽ (2) سُڀاش چندر بوس ياد اچڻ لڳا.) مونکي منوهر متلاڻيءَ جي فوٽو شاپ (FILM CITY) تي وٺي آيو، جتي هيري ٺڪر به اچي دريءَ مان ديدار ڪرايو. اسٽوڊيو ۾ ڀاءُ بلديو متلاڻيءَ اسانجا چڱا خاصا فوٽو ڪڍيا ۽ پوءِ الهاس نگر جي شاهي بازار (Main bazaar) ۾ سنڌين جا دڪان ڏسندا، گڊ گڊ ٿيندا، جگديش لڇاڻيءَ جي گهر آياسين. جگديش ڪاليج ۾ پروفيسر آهي ۽ وينا پبليڪيشن ۾ آنرري ايڊيٽر طور به ڪم ڪندو آهي. هن گهر ۾ ايڏي ته پنهنجائپ هئي، جو جگديش جي گهر واري، منهنجي ڀاڄائيءَ مونکي پنهنجن هٿن سان پاڻ ٺي پاپڙ- پاڻي پيش ڪيو. مون اڄان تائين جگديش لڇاڻيءَ جي چپڙن تي ٻوڙندڙ مُرڪن کي دل جي هڪ خاني ۾ سنڀالي رکيو آهي، هيري ٺڪر ۽ جگديش جو ساٿ ۽ پيرن هيٺان الهاس نگر جي زمين مونکي سنڌ پهچائي ڇڏيو. مونکي جڏهن به مايوسي ويڙهي ويندي آهي ته مان اک- ڇنڀ ۾ ڪلپنا جا پَرَ پائي، پاڻ کي الهاس نگر پهچائي ڇڏيندو آهيان.

جگديش جي گهران پيٽ ۾ پاپڙ- پاڻي داخل ڪري، اسان پريمچند وارن جي گهر آياسين. پريمچند، بلديو ۽ منوهر ٽيئي ڀائر آهن. بلديو جي هند ڪاليج، بمبئي جي سنڌي ڊپارٽمينٽ جو سربراهه (HEAD) آهي. متلاڻي برادران ڪچهريءَ جا ڪوڏيا ۽ زندگيءَ جي ڪاڏي پنهنجن هٿن سان هلائڻ سکيا آهن. سندن قرب ۽ گهر ۾ حسن اخلاق ڏسي، مونکي هي ٽيئي ڀائر هڪ ئي ٽاريءَ تي ٽڙيل ٽي گل نظر آيا هئا.

خوب رهاڻيون ٿيون. ساڳوئي پنهنجي گهر وارو ۽ جيوت چاولا جي گهر وارو ماحول، جڻ ته سيني قسم ڪٽي ڇڏيو هو ته اڄ رات سمهڻو ڪنهن کي به ناهي. اُن رات ڪراچيءَ ڳالهائڻ جي سرتوڙ ڪوشش ڪئي سون. سڀ دوست ٽڪجي پيا، پر فون جا گهربل نمبر نه مليا. رات جو پوين پهر سمهي، صبح جو سوير اٿياسين. چانهه- پاڻيءَ کان پوءِ اسان هرداس ماڪيجا وٽ پهتاسين، جتي اسان جي ناشتي جو انتظا ٿيل هو. هرداس الهاس نگر جي واٽر سپلاءِ اينڊ ڊرئنيج ڪاميٽيءَ جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

چيئرمين، الهاس نگر سنڌي ڪاميٽيءَ جو سيڪريٽري ۽ پوليس ڪاميٽيءَ جو ميمبر آهي، جيڪو الهاس نگر ۾ وڏي عزت ماڻيندڙ شخصيت جو مالڪ آهي. ادب شناس ۽ ادب نواز هئڻ ڪري، سندس دوستيءَ جو حلقو اديبن ۽ شاعرن تائين ڦهليل آهي.

نيرن- پاڻي ڪري، اسان جيوت گوگيا 'جوت' سان ملڻ سندس آفيس وياسون، جتي هن جهونڙي ڪلمڪ ۽ هردلعزيز اديب نه رڳو چانهه بسڪوٽ ڪارايا، پر اُن سان گڏ ڪنگارام سمراڻ جو لکيل ڪتاب 'هندستان' ۽ ڪهاڻين جو ڪتابڙو 'شينهن ۽ ٻڪري' به سوکڙيءَ طور ڏنا.

گوگيا 'جوت' سان ڪجهه گهڙيون گهاري، جوت مان جوت جلائي، ڪرشن لال بجاج پنهنجي گهر وٺي آيو ۽ منهنجي تقاضا تي هندي- سنڌي لغت پنهنجي صحيح سان ڏنائين. ان ڪانپوءِ ماڪيجا صاحب اسانکي پنهنجي گهر وٺي ويو جتي پيٽ پرڻ ڪانپوءِ غزل جي قداور شخصيت ايم- ڪمل سان ملڻ ۽ سنڌس گهر وياسون.

سج به- چار ڪانا چڙهي چڪو هو. وڻن واهيرن ۽ گلن- ڦلن تان ماڪ خشڪ ٿي چڪي هئي. الهاس جون محل- ماڙيون سج جي روشنيءَ ۾ وهنجي سهنجي مونکي نمسڪار چئي رهيون هيون. ايندڙ ويندڙ ۽ ملندڙ مان سنڌ جي مٽيءَ جي مهڪ محسوس ڪري رهيو هئس. جنهن سان به ڳالهائجي پيو، جڻ پن- چڻ پچاٽا دل بهار جي سڳنڌ سان واسجيو پئي وئي. هر مک مان سنڌيت ٽپڪي رهي هئي، جيئن انگوڇي ۾ وڌل ماکيءَ جي ڦر کي مُٺِ جي زور ڏيڻ سان ماکيءَ لارون ڪري وهندي آهي.

ايم- ڪمل ڪان اسان غزل ۽ وايون ٻڌيون. سندس غزل نه رڳو تخليقي عمل ۾ رچي راس ٿيل هئا، پر منجهن آفاقي پيغام به هئا. توڙي جو غزلن جو تاجي- پيٽو علم عروض جي پابندين سان اُٿيل هو. اهو به پڙهيو هئم ته ايم- ڪمل غزل ته واهه جو ٺو لکي، پر ردم ۾ ڪڏهن ڪڏهن مار کائي ٿو وڃي. ايم- ڪمل کان مون جو به غزل ٻڌو اُن ۾ علم عروض واري ئي رواني هئي. مونکي ته ڪوبه عيب نظر نه آيو هو. سندس پتو آهي: بلاڪ سي- 54، اُلهاس نگر 421004 ڀارت.

سنڌ جا احوال اوريندي، مان جذباتي ٿي ويس. اکين جا بند ڀڃي، ڳوڙها ڏڙهه ڏڙهه ڪري، قميص پسائڻ لڳا. ڳالهائڻ بيهي ويو. هرڪو شش پنج ۾ پئجي ويو. هن قسم جي 'شوٽنگ' ختم ڪرائڻ لاءِ هيرو نُڪر مونکي ڀهرين منزل تي وٺي، وڃي منهن ڌورايو. ڀهريائين ته هيري نُڪر پنهنجي رومال سان منهنجا ڳوڙها ۽ پوءِ پنهنجي اکين جا ڳوڙها اُگهيا. (هيري لکيو آهي ته اُهو رومال سنڀالي رکيو اٿائين) مُنهن تي پاڻي جون به لپون هڻي، فرنو ٿي وري اچي ڪچهريءَ ۾ ويٺس. اکين جي آلاڻ ۽ جذبات ڪري، بس مان ايم- ڪمل جا غزل ئي ٻڌندو رهيس. ڪيڪ پيسٽريون کائي، ايم- ڪمل سان ڀاڪر پائي، اسان الهاس نگر جي ريلوي اسٽيشن پهتاسون. ريلوي جي بوڪ اسٽال تان مون ڪجهه اخبارون ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

مخزنون خريد ڪيون. هيري نُڪر جي تعارف ڪرائڻ ڪري، اُن سنڌي بوڪ سيلر مونکان پئسا نه ورتا. جيسين گاڏي اچي، اسان پليٽ فارم تي ٽهلندا رهياسون. اُهو پليٽ فارم، جنهن پليٽ فارم تي اسان کان وچڙي ويل هم وطن سنڌين جا معصوم ٻارڙا ڪتمنڙا، پاپڙ، پڪوڙا ۽ لائي وڪڻندي، ريل جي ڦيٿن ۾ پنهنجون ٽنگون ۽ ٻانهون ڪٽائي ويندا هئا ۽ ڪڏهن ته زندگيءَ مان به هٿ ڌوئي ويندا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner
soorihsindhiadab

ڀارت جي سنڌين جا جَسَ جوڳا ڪارناما

سنڌ جا هندو پنهنجي ساٿيهه مان ڏکجي ڏار ٿي جڏهن ڀارت جي سرزمين تي پهتا ۽ مٿي ڍڪڻ لاءِ اَجها اڏيائون، درن تي ڪوٺين ۽ پال ٽنگي جيئڻ لاءِ جتن ڪيائون ته اُن وقت هنن پنهنجي ٻوليءَ کي ڪَتا ۽ اُڪرا ٻير سمجهي، اُڇلي ڇڏڻ بدران ڪيس اکئين لائڻ ۾ ڪابه ڪسر نه ڇڏي. مائرون ۽ ڀينرون سنڌ ۾ خالي پينگها ته ڇڏي آيون، پر ٻچڙن ۽ ٻائرن کي سنڌيءَ ۾ لولي ڏيڻ نه وساريائون. پنهنجن ٻچڙن کي ٺري مائرن وانگي ڪپڙي جي ٽڪر ۾ سمهاري، ڪٺ جي ٻانهڻ سان ٻڌي سنڌيءَ ۾ لوليون ڏيئي زخمي مامتا تي آسرن ۽ اُميدن جا ڦها رکيائون. اڄ سمورا سنڌي ڀارت ۾ خوشحال آهن. ٻيو نه ته هن به پيٽ ڀرڻ لاءِ داڻو- پاڻي هر سنڌيءَ وٽ ججهو آهي. سنڌن ٻولي ڀارت جي پندرنهن زبانن وانگر قومي ٻوليءَ جو درجو ٿي رکي، يعني 1967ع ۾ ڀارت جي آئيني ائين شيڊول مطابق سنڌيءَ سميت ڀارت جي پندرنهن ٻولين کي قومي ٻوليءَ جي حيثيت ڏني وئي، جيڪو ڀارت جي سنڌين جو، خاص ڪري جهونڙن اديبن، شاعرن، پارکن، گهڻ- گهرن جو وڏو ڪارنامو آهي، جنهن سنڌ جي اديبن جي دلين ۾ ڀارتواسي سنڌين لاءِ احترام پيدا ڪيو آهي. اهو ڪارنامو اُنهن سنڌين نه ڏيکاري سگهيو آهي، جنجي پيرن هيٺان پنهنجي زمين آهي، جيڪي نه رڳو صدين کان سنڌ ۾ رهندا پيا اچن، پر سنڌن سڀيتا دنيا جي ٽن وڏين، مهذب ۽ قديم تهذيبن جي حوالي سان ڄاتي سڃاتي ٿي وڃي. 1972ع کانپوءِ ته هتان جي سرڪار سنڌ کي 'ٻه- زبانو' صوبو ظاهر ڪري، سنڌي ٻوليءَ کي ٽيهٽيءَ ۾ بند ڪري، متائنس ڪارو نانگ وِهاري ڇڏيو آهي. ڏيهي پنهنجي ڏيهه ۾ پرڏيهين وانگي پيا گذارين. هُتي سنڌي ٻولي انهن ويهين (20) ٻولين ۾ شامل ڪرائي وئي آهي، جن جي واڌاري لاءِ مرڪزي سطح تي ڀارت ساهتيه اڪيڊمي ڪم ڪري رهي آهي. هري موٽواڻي ٻڌايو ته ساهتيه اڪيڊميءَ طرفان هر سال سنڌيءَ جي بهترين ڪتاب تي ليکڪ کي 25000 رپين جو انعام ڏنو ٿو وڃي.

لڇمڻ ڪومل ٻڌايو ته هڪ دفعي هُو سنڌيءَ جي هڪ مشهور اديب دوست وٽ مهمان ٿي ترسيل هو. جڏهن کيس خبر پئي ته اُن اديب جي زال اردو خاندان مان آهي ۽ سندس ٻار پيءُ سان به اردوءَ ۾ ئي ڳالهائين ته لڇمڻ سنڌن مانيءَ کائڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪان انڪار ڪري ڇڏيو هو. تصوير جو ٻيو رخ ڏسبو ته هتي اسان وٽ سنڌ ۾ ڪيترن ئي پلوڙ ۽ ترقي پسند اديبن جي گهرن ۾ مهاجر زالون آهن، جتي ابي- امڙ واري ٻولي ٻوين پسائن ۾ آهي. اسانجي سنڌي آفيسرن کي ڪراچيءَ ۽ اسلام آباد نوڪري ملڻ وقت ڪين آرڊر ۾ اهو به لکيل نظر ايندو آهي ته شادي ڪرڻي آهي ته غيرسنڌين مان ئي ڪرڻي آهي ۽ ائين شاهه. سچل ۽ ساميءَ جي چپن تي ڏنپ ڏيندا رهن ٿا. سنڌي ٻوليءَ جي جسم تان ٽڪُن ۽ ڳلڙن وارو لباس لاهي، ڪيس تيلي ڏئي ساڙي رک ڪري ڇڏڻ ۾ ئي ڪين فخر محسوس ٿو ٿئي.

هري موٽواڻيءَ جي سفرنامي ’جڙيل جن سان جند‘ ۾ پڙهيو هئم ته ظفرحسن سنڌي ليکڪا نورالهديٰ شاهه کي چيو ته اردوءَ ۾ ٿي- وي ڊرامن لکڻ تي ڪيس پلي انعامن اڪرامن سان نوازيو وڃي، پر پوءِ به هُو سنڌس بائڪاٽ جاري رکندو. ساڳي ئي غصي جو اظهار سائين ظفرحسن حميد سنڌيءَ تي ڪيو آهي، جنهن لاءِ هريءَ لکيو آهي ته حميد سنڌيءَ جنرل ضياءَ جي قاتل هٿن مان ’ويرين‘ ڪتاب تي انعام ورتو هو.

هند جي ٻي جوڙ شاعر موتي پرڪاش جي **سفرنامي** ’سپي سپ سانديم ساه سين‘ ۾ پڙهيو هيم ته دبئيءَ ۾ جڏهن به راڳ جي **راتي** عابده پروين اردو غزل ڳائڻ لڳندي آهي ته موهن ڪيهاڻي محفل مان ئي اُٿي ويندو آهي. ساڳي ئي ڪيفيت مون سيتا سنڌو پون ۾ هند جي سنڌين ۾ ڏٺي، جڏهن سنڌ مان آيل مهمان فنڪار استاد فيروز گل اُن وقت اردو غزل ڳائڻ شروع ڪيو جڏهن هند ۾ سنڌ وارا سنڌي راڳ جي وجداني ڪيفت ۾ جهومي رهيا هئا. بس پوءِ ته پنڊال مان هڪ هڪ ٿي سنڌي اٿڻ لڳا هئا. چي: ”43 سالن جي وڇوڙي ڪانپوءِ مس مس هند ۽ سنڌ جي سنڌين کي گڏجي امان سائنڻ واريءَ زبان ۾ سنڌي ڪلامن ۽ ڪافين ٻڌڻ جو موقعو نصيب ٿيو آهي ۽ پوءِ به سنڌي ماحول کي خراب ٿو ڪيو وڃي.“

ترُ تڪڙ ۾ اردو غزل کي ختم ڪري، **آشا چاند** جڏهن ڪاجل ڪان تاجل جا به ڪلام ڳارايا تڏهن اُهي ٽڙيل پکڙيل سنڌي وري پنهنجن جاين تي ويهڻ لڳا هئا.

سچي پارت ورش ۾ هر سال ڏامر ڏومر سان ’سنڌيت جو ڏينهن‘ ملهايو ٿو وڃي. چيٽي چنڊ کي سنڌين جو ڏينهن وارو نالو ڏيڻ اڪل پارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سپا جو ڪارنامو آهي. ورهاڱي کان اڳ سنڌ ۾ چيٽي چنڊ جا ميلا درياءَ ڪناري لڳايا ويندا هئا. وقت جي ستم ظريفي يا سنڌ جي سنڌين جي ڪمزوري سڏجي، جو سنڌ وارا پنهنجي اباڻي ملڪ ۾ به ’سنڌيت جو ڏينهن‘ نٿا ملهائي سگهن. هتي ته سنڌ، ڪارونجهر، هالار، ڪير- ٿر، منڇر، ڪينجهر، موهن، مڪلي ۽ سنڌوءَ جهڙا لفظ به سنڌي تخليقن ۾ ڪتب آڻڻ ڪبيرو گناهه سمجهيو ويندو آهي! ڪنهن سنڌيءَ کي جرئت ناهي جو پٽڪي جو وَرُ ڏئي، سنڌي ٽوپي پائي يا اجرڪ ڪلهن تي رکي، مائي ڪلاچيءَ جي شهر ۾ پسار ڪري سگهي، سنڌيت جي ڏينهن ملهائڻ

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

لاءِ هند جي سنڌين کي جس هجي. هو تہ ’ديا‘ ۽ ’دان‘ واريون روايتون بہ دائم قائم رکي، سنڌ جي جهولي کي سائو ڪندا ٿا اچن.

بمبئيءَ جي سنڌين مڙسي ڪري، جسلوڪ هاسپيٽل اڏائي ورتي آهي، جنهن ۾ غريب طبقي جي سنڌين جو علاج معالج مفت ۾ ڪيو ويندو آهي. هي اُها اسپتال آهي، جنهن جي اڏاوت لاءِ سيٺ لوڪُو مل اُتمچنداڻي (حال رهندڙ بمبئي) بمبئيءَ جي ادين کي هڪ ڪروڙ رپيا نقد عطيو ڏنو هو. جيڪا حقيقت ظاهر ٿي ڪري تہ خيراتي رٿائن ۾ هڙئن وڙئون سهڪار ڪري هند جا ڪي سيٺيون ڏاتارن- سخي سپڙ ۽ جادم جکري وارو رتبو ٿا رکن. هن لاءِ مون اڳ ۾ بہ لکيو آهي تہ سنڌ جي هندن ’ديا‘ ۽ ’دان‘ واري روايت هند ۾ بہ دائم قائم رکي، سنڌ جي جهوليءَ کي سائو ڪندا ٿا اچن ۽ ائين سنڌيت کي مانائتي بڻائڻ ۾ اڳ کان بہ اڳرا ٿا لڳن. هتي اسانکي چوڻو ٿو پوي تہ سنڌ جو امير طبقو رڳو پنهنجا ڍڍ ڀرڻ سکيو آهي.

الهاس نگر ۾ رات جي محفل ۾ هيري ٺڪر ۽ جگديش لڄاڻيءَ ٻڌايو تہ رت- پگهر جو پورهيو ڪري، الهاس نگر ۾ گانڌي ڌام جهڙا شهر اڏائڻ بہ سنڌ کان ويل هندن جي حاصلات ۾ شامل آهي. لڇمڻ ڪومل ٻڌايو تہ پرتاب سيٺ ڀارت جي ڪنهن سنڌي بستيءَ ۾ ڪراچيءَ جهڙو شاهي بندر تعمير ڪرائڻ ٿي گهريو، جنهن لاءِ هُن گانڌي ڌام جو انتخاب ڪيو هو. هن ڪم لاءِ پرتاب سيٺ هند جي مهان ليڊر گانڌي جي جي آشيرواد سان نانگن ۽ پَٽن سان ڇانيل برپٽ کي بوستان بڻايو هو. لڇمڻ ٻڌايو تہ پرتاب سيٺ دراصل ڀارت ۾ پهرئين فري ٽريڊ زون بڻائڻ جا سپتل سپنا ڏٺا هئا. هن وقت لکمي ڪلاڻي گانڌي ڌام ۾ سنڌي ليکڪن جي ڪالوني تعمير ڪرائڻ ۾ پاڻ ملهائي رهيو آهي. سنڌ کي ڇڏڻ واري روحاني ۽ فطري نقصان جي تلافيءَ لاءِ دکايل ۽ دلگير گانڌي ڌام کي جنم ڀومي (HOMELAND) جي درجي ڏيارڻ جي جاکوڙ ڪري رهيا آهن. پنهنجي ڏيهہ ۾ پرڏيهي ۽ پرائي ڏيهہ ۾ ڏيهي سنڌي گهراڻن جي چوٽيتاليهہ سالن جو سياسي، سماجي، لساني ۽ اقتصادي جائزو وٺبو تہ چوڻو پوندو تہ اسان سنڌ وارا سنڌ کي ڌاهيون پيا ۽ سرحد پار سنڌي پنهنجن نُون ماڳن مڪانن کي ٺاهين پيا. جڏهن جو سنڌن پيرن هيٺان سنڌن ابن ڏاڏن واري زمين بہ ناهي.

ڪلياڻ ڪئمپ ۾ جانورن وانگر واڙيل سنڌياڻيون پنهنجا زيور گروي رکي بہ گذارو ڪري سگهيون هيون. اڄ اُن بستيءَ جا نگرواسي هروڙ ۽ ورجيس جا وڻجارا آهن. لوڻ مرچ کان موٽرڪار تائين ڪين هرڪا شيءِ پنهنجي آهي. هڪ سيٺ کان سندس بئنڪ بئلنس بابت پڇيو ويو تہ چيائين: ”سندس سڀ اڪائونٽنٽ گڏ ڪري بہ مهينن تائين حساب ڪتاب ڪرائڻ ڪانپوءِ بہ ڪنهن انگ تي پهچڻ مشڪل ٿيندو.“ هيري ٺڪر ٻڌايو تہ اِهو الهاس نگر جي ڪاريگرن جي هٿ ۽ ذهن جو ئي ڪمال آهي جو بمبئيءَ جي مارڪيٽ ۾ جڏهن ڪابہ نئين شيءِ نظر اچڻ لڳندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

آهي تہ هنئي ڏينهن تي اُن شيءِ جو نقل (Replica) الهاس نگر جي بازارين ۾ نظر ايندو آهي، جيڪو اصل کي بہ مات ڏئي ڇڏيندو آهي.

رام پنجواڻيءَ جي تخليق: رام پنجواڻي سينٽر، ڀارت جي سنڌين لاءِ ادبي ۽ ثقافتي ڪَٺجاڻين ۽ ميڙاڪن جو هڪ عاليشان مرڪز آهي، جتي اُتان جا سنڌي اتحاد، پيار ۽ ڀائيچاري جو وڻج وکر ورهائي، هڪ ٻئي جا جهول ڀري ڀوءِ وڻائن ڏانهن ورندا آهن. هتي سال ۾ ڪيئي هند جا قلمڪار ۽ ڪلاڪار گڏ ڪري ميڙا مچايا ٿا وڃن. هيءُ مرڪز هڪڙن لاءِ ادبي پليٽ فارم آهي، تہ ٻين لاءِ ڌرمي تيرٿ گاهہ، جتي ننڍا، وڏا، جوان، پوڙها، عورتون ۽ مرد اچي ٿا گڏجن ۽ هڪ ڏاڪي ۾ پوئجي پنهنجي ثقافتي وحدت قائم رکڻ جا جتن ٿا ڪن. زيرزمين طبقي کان مٿينءَ منزل تائين انسان پير پائي، روحاني آنند ۽ آشيرواد ٿو حاصل ڪري. ٺاڪر چاولا ۽ سندس گهر جي ڀاتين- ڀارُو شوڀا ۽ نيها جي سيوا هن تڪئي کي معنيٰ بخشي آهي. شاهہ، سچل، سامي سيمينار ۽ اُنڊو- سنڌ مشاعري تہ هند جي سنڌين واري ادبي تاريخ ۾ هڪ اهم ۽ مڪمل بُاب جو اضافو ڪيو آهي. هن قسم جون انتر راشٽريہ محفلون ۽ ميڙاڪا مچائي ٺاڪر چاولا جڻ تہ سيما (سرحد) جي خاردار (Thorny) تارُن مٿان هڪ پُل تيار ڪرائي ڇڏي آهي، جنهن تان صبح شام هند- سنڌ جا تخليقڪار لنگهندي نظر ٿا اچن.

قاضي قادن جي جملي ستن بيتن واري ذخيري جي مقابلي ۾ ڀارت جي لوڪ منچ سنسٿا کي راڻيلا ڳوٺ جي هڪ مَٺ مان قاضي قادن جا سڄا سارا 112 بيت هٿ آيا آهن، جن کي هندي زبان جي مقامي ليکڪ راجا رام شاستري ۽ سنڌيءَ جي برک شاعر ۽ نقاد هيري ٺڪر روشنيءَ ۾ آندو آهي. هن بيتن ۾ ستن بيتن واري ذخيري وارا ڇہ بيت بہ شامل آهن، جيڪا هڪ پڪي پختي ٺوس ثابتي آهي تہ اهي سڀ جا سڀ بيت قاضي قادن جا بيت آهن. اهو هند جي سنڌين جو هڪ وڏو ڪارنامو آهي. سنت هريداس (جيڪو گرنٿ ۾ آيل 69 شاعرن مان هڪ آهي) پاران تيار ڪرايل 750 صفحن تي ٻڌل هن گرنٿ ۾ قاضي محمود ۽ بابا نانڪ جو ڪلام بہ آهي. ٽي سگهي ٿو تہ قاضي محمود، قاضي قادن جي گهراڻي جو ڪو فرد هجي، جيڪڏهن سندس ڪلام سنڌيءَ ۾ آهي تہ. بابا نانڪ بہ مونکي نانڪ يوسف ٿو لڳي. ڪيترائي شاعر آهن. جيڪي نالن مان سنڌي ٿا لڳن. جيئن تہ: غريبداس، ڏنو ڀڳت، هريداس وغيره. راجسٿان جي مهان ڪوي دادو ديال سنڌيءَ ۾ بہ شعر چيو آهي، جيڪو هن گرنٿ ۾ شامل آهي. هن گرنٿ تي اڃان بہ هڪ وڏي کوجنا جي ضرورت آهي. هن ڪتاب کي پڙهڻ ۽ پرجهڻ سان ڪيترائي ننڍا وڏا راز کُلي سگهن ٿا ۽ اهو سنڌي ڪلام اسانجي شاعريءَ کي وڌيڪ مالامال ڪري سگهي ٿو.

مان سمجهان ٿو تہ کوجنائي ڪارگذاريءَ ۾ بہ هند جا سنڌي اسان کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ماريون بيٺا آهن، خاص ڪري هيري ٺڪر واري مٽيئن ڪوجنا ڪان پوءِ.

ورهاڱي ڪان اڳ سنڌي ناٽڪ – منڊلين جي واهت هندو ئي ڪندا هئا. هِن ناٽڪ ڪلا کي اوڄ تائين نہ ئي سهي، پر ڪامياب موڙ تائين وٺي وڃڻ جو سهرو بہ هند ۾ رهندڙ سنڌين جي سِر ٿو سونهي. ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي جي چوڻ موجب هن وقت هند ۾ ويهارو کن ناٽڪ – منڊليون آهن، جيڪي سنڌي بستين ۾ وجود رکن ٿيون، جيئن تہ دهلي، بمبئي، احمد آباد، ناگپور ۽ گجرات ۾. دهليءَ ۾ تہ هند سرڪار ڊرامن جي سکيا جو هڪ اسڪول بہ قائم ڪيو آهي، جتان سنڌي ڇوڪرا ۽ ڇوڪريون بہ سکيا وٺن ٿيون. الهاس نگر جي رهواسي شاعر، ليکڪ ۽ گائڪ هري تنواڻي 'نماڻو' جي ڏنل انگن اکرن مطابق هند ۾ ٽي درجن کن سنڌي ناٽڪ منڊليون قائم ٿي چڪيون آهن. اسٽيج ناٽڪ ڏسڻ نوجوان طبقي کي هند ۾ جنون جي حد تائين وٺي ٿو وڃي. پرهہ جي پلن جهڙي هڪ سهڻيءَ رهاڻ ۾ لڇمڻ ڪومل ٻڌايو تہ هڪ دفعي هڪ ڇوڪريءَ درزيءَ کي ڪپڙا ڏيندي، ڪيس تاڪيد ڪري رهي هئي تہ اهي ڪپڙا ڪيس سنڌيءَ جي هڪ نئين ناٽڪ ۾ پائڻا آهن، اُن ڪري پُرهيڻ شام جو هر حالت ۾ تيار هجڻ کپن. لڇمڻ ٻڌايو تہ اهي لفظ هُن پنهنجن ڪنن سان ٻڌا هئا.

اڄوڪو زمانو ٻڌڻ– ڏسڻ (AUDIO- VISUAL) جو زمانو آهي. هِن ڏس ۾ رچناڪار منوهر بيدي ۽ جگديش لڇاڻي وڊيو فلم اسڪرپٽ لکي، ڪتاب ڇپرائي، جس جوڳو ڪم ڪيو آهي. اسانجي ڪڏيل ورٿي جي سورمن، ڪلاڪارن ۽ سرجڻهارن کي هر دؤر ۾ زنده رکڻ لاءِ هنن يارڻَن ادب ۾ هڪ نئين نڪور صنف جو اضافو ڪيو آهي، جن تي هاڻي نہ تہ ايندڙ نسل دستاويزي فلم (Documentary) تہ ڇا، مڪمل فلمون جوڙيندا. الهاس نگر ۽ بمبئيءَ ۾ هِن قسم جا مونکي ڪتاب ڏنا ويا، جنهن لاءِ مان هند جي سرجڻهارن ۽ اديب دوستن جو ٿورائتو آهيان. پروفيسر رام پنجواڻي، اڏيري لعل، سنت ڪنور، شهيد هيمون، ڪماري پوپٽي، هيراننداڻي، ڪماري ڀڳونتي ناواڻي، پرسرام ضيا ۽ ماستر چندر تي ٽيلي اسڪرپٽ لکيا ويا آهن، جيڪي سڀ جا سڀ منوهر بيدي ۽ جگديش لڇاڻيءَ جا لکيل آهن. اُن ساڳي پارٽنرشپ جي جذبي هيٺ، جيڪو اسان وٽ تاج جوئي، اياز گل ۽ ادل سومري ۾ پاتو ويندو آهي. اسانکي اُميد آهي تہ تخليق، تاليف ۽ تحقيق جا هِي ٻئي يارڙا شاهہ، سچل، سامي، ساڌو واسواڻي، نارائڻ شيام، موهن ڪلپنا، شيخ اياز ۽ ٻين وڏن نالن تي بہ نور نچوئي، هڪ ٻيو قدم بہ اڳتي وڌائيندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هند جي سنڌين جو وڪڻهارا
پروفيسر رام پنجواڻي

ڏهاڪو سال اڳ الطاف شيخ وانگر دنيا جي گولي کي نوڙيءَ سان ڪڇيندڙ، سنڌ جي سيلاني محمد خان سيال پروفيسر رام پنجواڻيءَ جو رڪارڊ ڪيل انٽرويو ٻڌايو هو. سنڌ ۽ سنڌيت بابت سنڌس ويچار ۽ ڳالهيون ٻڌي، اکين ۾ ڳوڙها تري آيا هئا. ذهن جي افق تي سهڻي لطيف اِجهو هن طرح تصوير جوڙي ڇڏي هئي. ”وڍيل ٿي وايون ڪري، ڪٺل ڪوڪاري.“ ڪنگڻ ۽ هنجڻ جي اٿٻڻت واري واقعي هٿي وجي هنڌ ڪيو. ”لُڏيا روهه وڃن، ڪنهن هيٺائيءَ کان هنجڙا.“

آئي وئي واتان اُن ڏاتار جا قصا ڪهاڻيون ٻڌي، اندر ۾ آس پيدا ٿي ته ڪڏهن رام جي راڄڌانيءَ ۾ پير پائي، اُن ٻهن ۽ ٻهڻ جي ٽڪين واري ٻونءِ (لاڙڪاڻو) تي جنم ورتل اوشاڪي پوشاڪيءَ کي ڀيٽي ڏسجي. سنڌ جي پاڻي ۽ مٽيءَ مان جڙيل اُهو مها پرش، جنهن سُر ۽ سنگيت جو جادو جڳائي هند ۾ ٽڙيل پکڙيل سنڌين کي اوپري زمين تي گلن ۽ غنچن وانگر هڪ ئي مالها ۾ پوئي ڇڏڻ جا هيلا هلايا. مان هيرن ۽ موتين وانگر هار ۾ پوتل هند جي انهن سنڌين کي وڃي ڏسندس، جنهن هار جي پٽڻ مان هڪ پُٽلو ’رام پنجواڻي‘ هوندو.

سيمينار جي روح روان شري ٺاڪر چاولا جي گهر بار بار وڃڻ مان مونکي رام پنجواڻيءَ جي ڳُڻن ڀرين ڳالهين جا داستان ملي ويا. پروفيسر رام پنجواڻي لاڙڪاڻي مان پنهنجو کهول ساڻ ڪري، بحري جهاز رستي ڀارت پهتو هو. هي ڏاهو ڏات- ڌڻي اُنهن قلمڪارن ۽ فنڪارن منجهان هڪ هو، جن سنڌ ڇڏيندي، ڇاتيءَ کان ڇڄڻ محسوس ڪيو هو. جن جي دلين ۾ هير جون ڀنگهريون وڄرائي، اُنهن ڀنگهرين کي ٻنهي هٿن سان ٻُوهيو ويو هو. رام پنجواڻي ڳنڍ- ٽوپي جي اُنهن ڪاريگرن ۽ رفوگرن ۾ شامل هو، جن ڀارت جي گهڻ- ٻولين واري ملڪ ۾ پهچي، نااُميديءَ جي سمونڊ ۾ غوطن کائڻ بدران ٻوليءَ ۽ ادب جي ڦاٽل ڪنجري کي وڃهي چتيون هڻيون هيون. هن مهاپرشن کي لڏ پلاڻ واري طوفان اُکيڙي نه سگهيو هو. هو ته اُن ڪاري آنڌاريءَ ۾ ٻڙ جي وڻ وانگر سڏا ۽ سنوان رهيا هئا. سنڌن جلاوطنيءَ وارو هڪ اهڙو غيرفطري عمل هو، جهڙو ننڍهڻ اس ۾ صحرا جي سيني تي هيرڻ جون ڪڪڙيون ڇڏي، وڃهي سنڌن انگورجڻ جو انتظار ڪجي! اُها ئي ڳالهه آهي ته ڀارت جي سنڌين اُن ريتائين زمين ۾ اهڙو ته ڀاڻ ۽ زرخيزي بخشيندڙ مٽي ملائي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جو ڪيتن جي نڪور شادابي ۽ زرخيزيءَ تي ابن ڏاڏن کان رهندڙ ڀارتواسي به حيران آهن!

رام پنجواڻي جي سرير جو سرجڻ لاڙڪاڻي جي ڀومِيءَ مان ٿيو. جيڪا ڪرشن راهي، هوندراج دکايل، هولارام هسيجا، هوندراج بلواڻي ۽ هري موٽواڻيءَ جي به جنم ڀومي آهي. لاڙڪاڻي جو وينل وچي بمبئيءَ ۾ آباد ٿيندڙ رام پنجواڻي پنهنجي پر ۾ هڪ مڪمل سنسٿا (ادارو) هو. جيڪو لطيف فن (FINE ARTS) جي هر ميدان جو شهسوار هو. ائين ڪٿي چنجي ته فن جي ديويءَ سندس سر تي 'هرفن مولا' جو ڇٽ جهولايو هو ۽ پوءِ سندس سرير مان ذات مينديءَ جي بوٽن جيان ڦٽي نڪتي هئي. رام اسان وٽ سنگيتڪار، گائڪ، نرتڪ، اداڪار، ليکڪ، سگهڙ ۽ شاعر جي روپ ۾ هڪ مهاپرش بڻجي آيو. سندس قلم توڙي ڪلا مان سرل ۽ سلوڻي سنڌي ڇيٽ جي گلن جي ورڪا ڪندي هئي، جيڪا محفل کي مهڪائي ڇڏيندي هئي. سنڌ ۾ مٺا خان ۽ هند ۾ رام پنجواڻيءَ مٽڪي جو مان وڌايو. هونءَ ته ڪو به فنڪار يا ساز وڄائيندڙ ڪنهن خاص ساز ڪري ئي مشهوري حاصل ڪندو آهي، پر هتي اسان فخر سان چئي ٿا سگهون ته مٽڪي يا گهڙي کي مٺا خان ۽ رام پنجواڻي ڪري ئي مشهوري ملي، جنهن ۾ مٽڪي جو ڪمال گهٽ، پر فنڪار جي هٿن جو هنر ۽ ڪاريگري وڌيڪ شامل آهن. "هٿندڙ سندا هٿڙا، ماٺهن ليکي ساز". هند ۾ شهنائيءَ کي جيئن استاد بسم الله جي حوالي سان ڄاتو سڃاتو ٿو وڃي، تيئن ساڳي ئي سرزمين تي مٽڪي کي به رام پنجواڻيءَ ڪري مان مليو آهي. هندو مت ۾ ڳائڻ وڄائڻ پوڄا ۾ شامل آهي. اسان جڏهن نارد جي آڱرين کي وڻا ڇهندي ڏسون ٿا. سرسوتيءَ جي هٿن ۾ ستار، شو جي ڪلهي تي دنبورو ۽ ڪرشن جي مُک تي مرلي ٿا ڏسون ته هاڻي هن ڪانپوءِ اسانکي رام (رام پنجواڻي) جا هٿ به مٽڪي تي رقص ڪندي نظر ايندا.

شاهه، سچل، سامي سيمينار جي موقعي تي مون ڏٺو ته هر ڀارتواسيءَ رام پنجواڻيءَ جو نالو ادب سان پئي ورتو. اُها ٻي ڳالهه آهي ته ڀارت جي ڪن اديبن رام پنجواڻيءَ جي ڪردار جو منفي پاسو به پيش ڪيو آهي، پر پوءِ به رام جي هنڌين ماڳين هاڪ آهي، جيڪو سنڌين سان ڳنڍير جي ڳنڍين جيان ڳنڍيل آهي:

راڳ- ديوي ۽ رام پنجواڻيءَ جي اوتاري جي فقير- تن فنڪاره پارو چاولا زبانيءَ رام جون ڪن ڀريون ڳالهيون ٻڌي، چوڻو پيو ته رام پنجواڻي بيشڪ ڪلا جو صاحب ۽ سنڌي جاتيءَ لاءِ درد رکندڙ مهان شخصيت هئي، جنهن زندگيءَ جي پڇاڙيءَ وارن پهرن ۾ ناچاڪ هئڻ باوجود به چيٽي چنڊ جي موقعي تي ساڌٻيلي، ڪار، ڪوپريج ۽ باندرا ۾ ڦيرڙيون پائي پنهنجن سنڌين کي خوش ڪرڻ سندس مهانتا جا مثال آهن. رام پنجواڻي هند جي سنڌين جو وڪٽر هارا هو- وڪٽر هارا (چليءَ جو ڳائڻو شاعر) به گهٽين ۽ بازارين ۾ ميڙاڪا مچائي قومي گيت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ڳائيندو هو، جنهن سان اُتان جي ساڳي ٻولي ڳالهائيندڙ ماڻهن ۾ ايڪتا ۽ قومي جذبو اڀاڳر ٿيندو هو. وڪٽر هارا کي پارٽيو فوجين گولي هڻي ماري ڇڏيو هو.

ٺاڪر چاولا، پارو چاولا، شاهه، سچل، سامي سيمينار ۽ ٻجي محفلن ۾ ٻُڌل حقيقتن کي سامهون رکي، رام جي باري ۾ بس اسان هيٺ ئي چئي سگهون ٿا:

(1) چيني چند جي سنگيت محفلن، سيتا سندوڻي جي ڪلا- گهر جي اڏاوت ۾ مِن مرڪز ۾ مچايل ميڙاڪن وسيلي رام پنجواڻي هند جي ٽڙيل پکڙيل سنڌين کي هڪ هنڌ ڪٺ ڪيو، جنهن سنڌي ڪاز کي پارت ۾ وڏو ٻل بخشيو.

(2) اڏيري لال جي قائم ڪرڻ جو ڌرمي توڙي ادبي ڪارڻ هڪ ئي آهي، يعني سنڌيت جو وچايل ڪارج هٿ ڪرڻ ۽ اوپري زمين تي سنڌيت جي ڦهلاءَ کي تيز ڪرڻ، جنهنجو سهرو رام پنجواڻيءَ ۽ سندس ساٿيارين جي سر ٿو سونهي.

(3) اڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا چيني چند کي 'سنڌيت جو ڏينهن' سڏي، هند جي سنڌين ۾ مقبول بڻائڻ وارو جذبو رام پنجواڻيءَ جي شعوري عمل دخل جو نتيجو هو.

(4) "آيو لال، جهولي لال" واري نعري هيٺ سان هند جا سنڌي ڪا گهڙي جڻ تہ سنڌ پهچيو ٿا وڃن. هن آدرشي آسيس (SPIRITUAL CONSOLATION) جو خالق رام پنجواڻي هو.

(5) ورهاڱي جي ضد ۾ ڀارت جي سنڌين ۾ سنڌي چوٺڪي ۽ ڀڳت کي نئين سر جيارڻ وارو بہ رام هو، جنهنجي اثر ڪري ڀڳوان چاولا جهڙو ڀڳت ۽ نيم ڪلاسيڪي موسيقيءَ ۾ ڀڳونتي ناواڻي جهڙي ڳائڪا پيدا ٿي ۽ هاڻي ان ساڳي ئي خاندان مان ڪاجل ڪيولراماڻي پيدا ٿي آهي، جنهنکي گُجرات جي گجر، تہ ڪوئيو ٿو وڃي، پر مان کيس ننڍڙي عابده پروين بہ سڏيان ٿو. اهڙيءَ طرح هن مهاپرش جي جتن ۽ جاکوڙ ڪري سُر ۽ سنگيت جو سمنڊ اڄ بہ اجمير کان الهاس نگر تائين ڇوليون ماريندو نظر ٿو اچي.

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ٽِ لڙهي موتين مالها

پوپٽي، ڪلا ۽ سندري مونکي فن- ديويءَ جي ڳلي ۾ پيل ٽـ لڙهي موتين مالها لڳندي آهي، جن تي فخر ڪرڻ سان دل جهومڻ لڳندي آهي. بمبئيءَ ۾ سيمينار ۽ مشاعري ۾ بهرو وٺندي، ادب جي هن ٽن ليکڪائن کي نـ رڳو يار بار ڏسڻ جو موقعو مليو، پر ڪتابن ۾ جهاتيون پائي سندن ادبي ڪيٽ ۾ هر هلائيندي، اٽڪل ٽيهارو سال ٿيا آهن، تڏهن وڃي هن ٽيلهڙ سان مڪاميلو ٿيو. اسان جي ڀينرن کي اسانکان ڏور رکڻ جي اِها ڪيڏي نـ دل ڏکائيندڙ سازش آهي! ڪاش، ڪين اڳ ڏسي سگهان ها، جيئن سندن اُتساهيندڙ تخليقون ٽندريل ٻير جيان منهنجو بـ ڪنڙن منٽن ٻيرن سان جهول ڀري ڇڏين ها.

ڪتابن ۾ پڙهڻ سان ڳڏ ٻڌو بـ هئم تـ پوپٽي هڪ طوفاني ليکڪا آهي، جنهن ادب جي هر پهلوءَ تي ڪلڪراني ڪئي آهي. ڪهاڻي هجي يا ڪوتا، ناول هجي يا مضمون نويسي، پوپٽيءَ ادب جي هر شاخ ۾ پاڻ ميرايو آهي. لاڏن، ڪيچن ۽ اوراڻن ڪان ٿيندي، هاڻي تـ شعر جي گهاڙيٽن ۾ بـ شهسواريءَ جا وزنائتا ڪرتب ڏيکاري رهي آهي 'اُپيسارڪا' جهڙا نثري نظم خليل جبران جون سڪون لاهيندا آهن. 'اها ئي منهنجي جنم ڀومي آهي' هڪ اُها بي جوڙ تخليق آهي، جيڪا سنڌ مان جلاوطن ٿيل سنڌين سان ڳڏ ڏکڻ آفريڪا، آئرلينڊ، فلسطين ۽ آمريڪا جي اصلوڪن رهاڪن(Red-indians) جي بـ نظم آهي.

پوپٽي هيرانندائيءَ کي هر محفل ۾ مون چانيل پاتو، جيڪا طوفاني ليکڪا سان ڳڏ حاضر جوابيءَ ۾ بـ پنهنجو مٽ پاڻ آهي. سيمينار جي هڪ بيٺڪ جي جي صدارت ڪندي، ڪيرت ٻاٻاڻيءَ پوپٽيءَ کي صدر صاحب چئي مخاطب ٿيو، جنهن تي پوپٽيءَ ٺهه پهه وراڻيو تـ صدر صاحبہ! هال ۾ ٽهڪڙو مچي ويو.

لوڪ سر پاران هوٽل نٽراج واريءَ تقريب ۾ ڀڳوان چاولا جي ڀڳت ۾ پوپٽي هيرانندائي جيڪي ڦيرڙيون پاتيون هيون، اُنهن ڦيرڙين ۾ مونکي سندس جوڀن واري جهلڪ ۽ جوالا نظر آئي هئي. هن آجياڻي ۾ ڪجهه لفظ چوڻ لاءِ مائيڪ منهنجي آڏو رکيو ويو تـ پوپٽيءَ هوشيار ڪندي مونکي چيو هو تـ: "تاجل! اڄ ڪو شاعريءَ جو ڌماڪو ٿي وڃي." مونکي لوڪ سر ۽ آجياڻي بابت چند جملا ڳالهائڻا هئا، پوءِ بـ ٿورو ههڪندي، هن ريت تقرير شروع ڪئي هيم:

پنجواڻيءَ جو پير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

منهنجي اڃڻ ڪان اڳي
ڊاهي ويو ڪير؟

*

پنجواڻيءَ جي ڪاڻ
آندي ٿم آسيس مان
سنڌوءَ جي سرهاڻ.

جهمر، ڇيڄ، ڇيڻي ڇنڊ، ڀهراڻي ۾ ڀڳت ٻاري ۾ پوپٽيءَ ننڍڙا ليڪ لکيا آهن. اهي هلڪڙا ليک ڪتاب جي ورقن تي ڄڻ چانديءَ جا ورق چنبڙائي ڇڏيا اٿائين.

طارق اشرف پاران موهن ڪلپنا جي ڇپايل ڪهاڻين واري ڪتاب 'اُها شام' ۾ پڙهيو هيم ته پوپٽي هيرا ننداڻيءَ کي ترقي پسند، رومانوي توڙي جديد ادب جي دؤرن ۾ ننڍو ڦاسائي سگهجي. ڪوڙ پهچي تصديق ڪيم ته اهڙن قلمڪارن ۾ موهن ڪلپنا، منگهارام ملڪاڻي، نارائڻ شيام، ڪرشن کٽواڻي، گوورڌن ڀارتي ۽ لکمي کلاڻيءَ کي به شامل ڪيو ويو آهي. اهڙيءَ طرح رام پنجواڻي، هوندراج دکايل، هري دلگير، پرسرام ضيا، پريو وفا ۽ ديال آشا کي خداوادين جي قطار ۾ ويهاريو ويو آهي. خبر ناهي ته اِها تقسيم الائي ڪهڙي دؤر جي آهي! مونکي ته اها ورهاست ڪافي پراڻي ٿي لڳي. هن وقت ادب جي بساط جي رونق کي قدر بدليل آهي. موهن ڪلپنا نظرثاني ڪندو ته شايد ڪي ڳوٺون متاثيون پونس، يعني خانا تبديل ڪرڻا پوندا.

اسان وٽ هتي سنڌ ۾ ڪي اهڙا به اديب آهن، جيڪي ظاهري طور هن ڌرتيءَ تي آدجڳاد واري وٽ سورڻيندا آهن. ڇي: جيڪي آهي، سو هتي آهي. هُتي (ٻي دنيا) ڇا هوندو! هن دنيا جي نعمتن کانپوءِ ٻي دنيا (Life after death) جي عيش آرام تي منتيئرو ڦيري ڇڏيندا آهن ۽ پوءِ به گهر جو دروازو بند ڪري، لوڪان لڪي، سجدا ڏيندا آهن. پوپٽي پلي "اوم، اوم، شانتي، شانتي" ڪندي رهي، پر پوءِ به هوءَ ڌرتيءَ جي ڳالهين ڦلن، وڻن واهيرن، هن ڌرتيءَ جي صبح توڙي شام سان اٿين واڪيل آهي، جيئڻ مارڻي ٿر جي ڪڪوريل ڪرڻن ۽ ڏڌ ولوڙڻ واري واڳيءَ سان واڪيل هئي. اهو ئي سبب آهي، جو پوپٽي هيراننداڻيءَ جون لکيون سنڌ جي پني خوشبوءِ ۾ وهنتل هونديون آهن، جن مان ننڍڙن ٻارڙن لاءِ ڪير- ڦڙا ۽ ڪاڇي جي اڃايل ڪامين لاءِ لڪيءَ جا چشما ڦٽي نڪرندا آهن.

سرحد پار سنڌي ساهت جي نوَ لکي هار جي ٻي لڙهي آهي سندري اُتمچنداڻي. سندري ننڍي کنڊ جي ورهاڱي ٽيڻ سان ئي لکڻ شروع ڪيو هو. سندس ادبي گلشن ۾ ڪهاڻين، ناولن، ناٽڪن، مضمونن ۽ ڪوتائن جا گل ٽڙندا رهيا آهن. سندري به پوپٽيءَ ۽ ڪلا وانگر پنهنجن لکڻين ۾ جيوت جا رنگ ڀريندي رهي آهي، جنهن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

نڪار، رنگت ۽ واس سنڌي ادب کي برجستن ۽ سگهارن قدرن سان مالامال ڪيو آهي، هند جي قلمڪارن ۾ اُتم ۽ سندري هڪ مُکُ ۾ ٻن موتين مثال آهن. هڪ جي نالي وٺڻ سان ٻئي جو نانءُ خودبخود زبان تي تري ايندو. سنڌن ڏيئڙي آشا چاند جي گهر سنگيت جي رچايل شام ۾ ادب جي هنن ٻنهي ستارن جي جگمگ اڄ به منهنجي هردي ۾ سانڍيل آهي. هي ٻئي ادبي هستيون پنهنجي ڪائنات جا چنڊ به آهن ته ستارا به. جنهن اپ نکتن ڪانسواءِ هُسو لڳندو آهي، تيئن پارت جو سنڌي ادب به اُتم ۽ سندريءَ جي لکتن ڪانسواءِ اُن ڪنوار جي مثال آهي جنهنجا هٿ ۽ پير ته مينديءَ سان رچيل آهن، پر ڪيس بنا ڳهڻ ڳٹڻ جي سيج تي وهاريو ويو آهي.

منهنجي پهرئين شعري مجموعي 'جڏهن پونءِ ٻٽي' تي ادبي رايو ڏيندي لکيو هئائون: ”جڏهن پونءِ ٻٽي پڙهيوسين، ورق ورائي شعر پڙهياسين، ته سنڌ- ڌرتيءَ جي سرهاڻ بي سرت ڪري ڇڏيو. اُن سرهاڻ جو پهرين شيخ اياز واس وٺايو هو ۽ هاڻي تاجل اُن ۾ اضافو ڪيو آهي. محسوس ته اصل مڪيه ڪوي سنڌ جا ئي آهن.“

شاهه، سچل، سامي سيمينار جي افتتاحي تقريب ۾ پهچندي ئي، منهنجن اُهاڻڪن اکين اُتم ۽ سندريءَ جي ڳولها شروع ڪئي هئي. مونکي ٻڌايو ويو ته هيءَ ٻي جوڙ جوڙي اڃان نه پهتي هئي. اسٽيج تي اچڻ وقت منهنجون نظرون ڪين سيمينار جي اڳين قطارن ۾ ڳولهينديون رهيون. هُو آيا ۽ اچي پوئين صفن ۾ ويٺا، جنهنجو سبب دير سان اچڻ جو ٿي سگهي ٿو. منهنجي پهرئين مجموعي بابت سنڌن مختصر تبصري مونکي چلولو ڪري ڇڏيو هو. مون چاهيو ٿي ته سيمينار ۾ منهنجي پهرئين ئي نظر سندري ۽ اُتم جو طواف ڪري! مون ته پنهنجون اکيون، چپ ۽ زبان گلاب ۽ سنڌوءَ جي پاڻيءَ سان ڌوئي، پوءِ اسٽيج تي قدم رکيو هو، جو ته مونکي گوبند مالهي، ڪيرت ٻاٻاڻي، ارجن شاد، موهن ڪلپنا، اُتم ۽ سندريءَ جا نالا وٺي مخاطب ٿيڻو هو.

سندريءَ ڏيهي ۽ پرڏيهي ترقي پسند ادب جا ترجما ڪيا آهن. ڪيترن ڪهاڻين تي ڪيس انعام به مليا آهن. سويت لئنڊ نهرو امن ۽ 1978ع ۾ رشيا ياترا جو انعام حاصل ڪيائين.

سندري منهنجي ذهن ۽ شعور جي ڪيتر ۾ اُن وقت نرگس ۽ نازبوءِ جا ٻوٽا لڳايا هئا، جڏهن مون سندس ڪهاڻين جو مجموعو 'پوري' پڙهيو هو. 'پوري' ڪتاب ۾ آيل ڪهاڻي آهي، جيڪا منهنجي ذاتي راءِ موجب دنيا جي وڏين ڪهاڻين مان هڪ ڪهاڻي ٿي سگهي ٿي.

ڪلا پرڪاش، ڪلا- ديويءَ جي چندن- هار جي ٽين لڙهي آهي، سنڌ جي سفرنامي 'جي هينئڙي منجهه هُرن' جي ليکڪا ڪلا پرڪاش، منهنجي پيڻ ۽ موتي پرڪاش جي جيون- ساٿياڻيءَ منهنجي سامهون دياونتي هال ۾ ويهي ادب جي مون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

گودڙي پوش جو تعارف ڪرايو هو. ڪلا، جنهن لکيو هو: ”سنڌ مان چلڪي نہ موٽنديس تہ ڪٿان چلڪي موٽنديس! سنڌ جي هوا ئي تہ آهي، جنهن ۾ حياتي ملندي ئي پهريون ساهہ کنيو هوم، ٿل پوين پساهہ بہ اُتي کڻان!“ ڪَلا جي ڪهاڻين ۾ سنڌي جيوت جا نہ اُجهامندڙ ڏيا ٻرندي نظر ايندا آهن. ’خانواهڻ‘ ۽ ’ٻڪارڻ‘ واريون ڪهاڻيون هِن وقت مونکي ياد نہ رهيون آهن، پر هنن ڪهاڻين جا عڪس ۽ اولڙا مون پنهنجي لاشعور ۾ سانڍي رکيا آهن.

منهنجي ڄاڻ مطابق ڪلا جا اڻ ڳڻ ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن، جيڪي گهڻو ڪري ڪهاڻين ۽ ناولن جي روپ ۾ آهن. نثري نظمن تي ڪيس اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا طرفان انعام ملي چڪو آهي.

مان جيترا بہ ڏينهن بمبئيءَ ۾ هئس، ڪلا منهنجي سارسنڀال لهندي رهي. پنهنجي پٽ شريڪانت ’صدف‘ (غزل جي ٻي جوڙ نوجوان شاعر) کي مونڏانهن اُماڻي مونکي وندرائيندي رهي هئي. ڪلا جي آسيس ۽ پيار ۾ وڏي ڀيڻ واري پيار لڪل هو. سچ پچ ڪلا مونکي مامتا جي تصوير بہ لڳي هئي. پوپٽي هيرانندڻيءَ جو دٻدٻو ۽ شان، سندري اُتمچندڻيءَ جي ماڻ ۽ معصوميت ۽ ڪلا پرڪاش جي مِهر ۽ مامتا سنڌ جي سرزمين مان ئي جنم ورنديون آهن.

”ادا ، تاجل! منهنجي گهر ڪڏهن ايندين؟“

هِن اَڄ ۾ جيڪو پيار هو، آسيس هئي، اُن پيارَ ۽ آسيس جي خبر فقط ڀيڻ ۽ ڀاءُ کي ئي هوندي.

مان، ڪلا، طارق، هري موٽواڻي ۽ سي. ارجن هئاسون، جيڪي ڪلا جي فليٽ ۾ هڪ ٻئي سان اورون اوري ۽ سور ونڊي رهيا هئاسون. اُن منظر جي ڄڻ تہ چَڪي ڪٽي اچي گهر ۾ هنئين اٿم، جتي اٿندي وهندي صبح شام مان پنهنجي ڀيڻ ’ڪلا‘ کي ڏسي رهيو آهيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هيري ٺڪر جو ڪوجنائي ڪارنامو

هيري ٺڪر کي ڏٺم ته ٻئي هڪ ٻئي سان ڳوڇجي وياسون، جڙجي وياسون. اُهو هيرو جنهن منهنجي پهرئين ڪتاب ’جڏهن پوڻ ٻڌي‘ تي آل انڊيا، دهليءَ تان وڏيءَ شدمد سان تبصرو نشر ڪيو هو. لڇمڻ ڪومل جي نشر ڪيل تبصري کان جلدئي پوءِ ساڳي ڪتاب بابت پنهنجي ماتر- ڀومي ڏانهن هيري ٺڪر هنجن ۾ موڙن جهڙا لفظ اُڏايا ها. هزارن ۾ لکن ۾ نرالو پنهنجائپ جو احساس ڏياريندڙ ۾ روح ۾ پيهي ويندڙ هيري جو آواز، جيڪو شام ويلي آل انڊيا ريڊيو تان سنڌي خبرن جي روپ ۾ ٻڌندو هئس، اڄ اُهو جانيڙو قليلي واهه جي ساڃي ڪپ تي جنم وٺندڙ هيرو ڦهلايل ٻانهن جي گهيري ۾ هو. هڪ ٻئي جون اُڃيون اکيون، هڪ جُوڻ وڇڙي ويل اکيون هڪ ٻئي کي ڳولهينديون رهيون هيون، هر ڇهري ۾ جهاتي پائي سڃاڻنديون رهيون هيون.

بمبئيءَ ۾ سيمينار جي هڻ هٿان ۾ وڻ وڻان ڪانپوءِ اسانجون دنيا وارن کان نراليون روح رچنديون وڃي الهاس نگر ۾ ٽپون، جتي سورج نه، پر اکين شاخون ڪڍيون هيون، جيڪي آسرنهن جي وڻ سان ڪرڙ وانگي ٻڪجي ويون هيون ۽ هن وقت گلور ول ۾ نم جي وڻ وانگي مِي ٻئي جيوَ ڀاڪر پائيندا. ادب جي ڪوجنا جي وڻڪار ۾ منٽي اُسرندا رهن ٿا.

ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتي فلم سٽي فوٽو اسٽوڊيوز ۾ مونکي ٻلديو ۾ هيري ٺڪر جي حوالي ڪري، وري به پنهنجي آفيس روانو ٿي ويو، جتي مون پهريون به ذڪر ڪيو آهي ته ٻلديو اسانجا فوٽا ڪڍيا ۽ پوءِ رات ويلي شهر جي رونق ڏسندا جڳديش لڇاڻيءَ جي گهر آياسون، هِن ڪاڪ- ڪنڌي تي جڳديش جي مومل (منهنجي ڀيڻ) پنهنجي هٿن سان داڻو- ڀاڻي چڱائي منوهر وارن ڏانهن روانو ڪيو. رات جا پويان ٿي پهر ٻلديوَ ۾ هيري جي سنگت ۾ پريمچند وٽ گذارياسون، هيرو ٺڪر اَسان پنجن ڄڻن جڳديش، ٻلديو، منوهر، پريمچند ۾ منهنجي مٿان چوڏهينءَ جو چنڊ ٻڌجي صبح تائين چاندوڪيءَ جي ورکا ڪندو رهيو.

مون پڙهيو هو ته ادب جي ڪوجنائي مهم ۾ هيرو ٺڪر اُها شخصيت آهي، جنهن 1978ع ۾ هرياڻا صوبي جي راٺيلا نالي ڳوٺڙي جي هڪ مَٽ مان لڌل قاضي قادن جا 112 بيت ڇپائي پڌرا ڪيا هئا. اِهي بيت دراصل هندي زبان جي ليکڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

راجا رام شاستريءَ کي هٿ لڳا هئا، جيڪي پراڻي ديوناگريءَ ۾ لکيل هئا، جن کي هيري ٺڪر نورنچوڻي، منجهيل سٽ سلجهائي، ڇپائي پڌرو ڪيو. جنهن گرنٿ مان قاضي قادن جا بيت کنيا ويا آهن، اُن قلمي نسخي جو نالو 'سنتون ڪي واڻي' آهي، جنهن ۾ قاضي قادن سميت 69 شاعرن جو ڪلام درج ٿيل آهي. هيري ٺڪر هڏايو تہ اهو گرنٿ سنت هريداس تيار ڪرايو هو، جيڪو سڄي جو سڄو پراڻي ديوناگري لپيءَ ۾ هٿ سان لکيل آهي، جنهن ۾ دادو ديال، ڪبير، شيخ بهاؤالدين، سورداس، شيخ فريد، شاهہ حسين، بابا نانڪ ، ڀرتري، قاضي قادن ۽ ٻين شاعرن جو ڪلام داخل ڪيل آهي.

هن گرنٿ جي 69 شاعر مان هڪ شاعر قاضي محمود بہ آهي، جيڪو ٿي سگهي ٿو تہ قاضي قادن جي ئي گهراڻي مان هجي ۽ سندس ڪلام بہ سنڌيءَ ۾ ئي هجي. هڪ شاعر جو نالو غريبداس ۽ ٻئي جو ڏنو ڀڳت آهي- گمان غالب آهي تہ اِهي شاعر بہ سنڌي ئي هجن. هن گرنٿ ۾ هنديءَ سان گڏ دادو ديال جو سنڌي شعر بہ درج ٿيل آهي. اسانجي محققن ۽ شارحن کي هن سنڌي ڪلام طرف خاص توجهہ ڏيڻ گهرجي. خاص ڪري سنڌ- سرڪار جو ڪلچر کاتو سنڌالاجي، يونيورسٽين جا تحقيقاتي شعبا، ڪوجنا ڪندڙ استاد ۽ تازو قائم ڪيل سنڌي لئنگيوئيج اٿارٽي.

ٻوڙي هيراننداڻيءَ ٻڌايو تہ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ 'سمونڊ' لفظ جي معنيٰ معلوم ڪرڻ لاءِ جاوا ۽ سماترا کان وڃي نڪتو هو. هريانا تہ جاوا سماترا ٻيٽن جي مقابلي ۾ اسانکي وڌيڪ ويجهو آهي.

هيري ٺڪر سان هڪ رات ۽ اڌ ڏينهن واري قرابت منجهيل سٽ سلجهائڻ ۾ منهنجي بہ مدد ڪئي هئي، ۽ ائين صبح تائين اسانجي سامهون ڪيترين ئي لکل حقيقتون روشنيءَ ۾ اچي ويون. مون ڪئي پڙهيو هو تہ سنڌ جي برک ۽ سڄاڻ ليکڪ سراج ميمڻ قاضي قادن جي لڌل ڪلام ۾ شڪ شبها ڏيکاريا هئا. هن ڏس ۾ اسان سنڌ وارن کي ڀارت سرڪار جي تعاون سان کوج ڪرڻ جي ضرورت آهي. سنڌ- سرڪار کي گهرجي تہ ڪلچر کاتي جي ساليانی بجيٽ مان ڪجهہ ڏوڪڙ ڪڍي، سنڌ جي ڪن سڄاڻ محققن ۽ شاعرن کي هند- سرڪار جي سهڪار ۽ رضامنديءَ سان هريانا روانو ڪري، جو تہ مٿي ذڪر ڪيل سنڌي شاعري ڇنڊ- ڇاڻ ڪانپوءِ اسانجي اساسي شاعريءَ ۾ داد جوڳو اضافو آڻي، اسانجي ڪلاسيڪي ورثي کي وڌيڪ مالا مال ڪري سگهي ٿي.

اسانجي ڪلاسيڪي شاعريءَ جو بنيادي پٿر رکندڙ شاهہ ڪريم بلڙيءَ واري کي مڃيو ٿو وڃي، جيڪو عيسوي سورهين صديءَ جي پڇاڙي ۽ سترهين صديءَ جي شروعات وارو زمانو آهي. هيري ٺڪر جي کوجنائي دريافت (Research discovery) کانپوءِ اسان چئي سگهون ٿا تہ اساسي شاعريءَ جي محلات جو بنياد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

اجان بہ مُني صدي پٺتي قاضي قادن رکيو هو، جيڪو زمانو عيسوي سورهين صديءَ جي اڌ تائين پهچي ٿو. جڏهن جو پٺتي وينڊي رستي ۾ اسانکي اسحاق آهنگر، ساموئي فقير، مخدوم احمد ڀٽي، مخدوم نوح، درويش راجو ۽ شيخ ڀريو بہ ڪڏجن ٿا.

اسان سنڌ وارا غضبناڪ حد تائين قاضي قادن تي ڪاوڙ ڪندا آهيون تہ هُن شهبيگ ارغون جون نہ رڳو وڏيون نوازشون حاصل ڪيون هيون، پر ڪيس ڏاهہ بہ ڏني هئائين تہ سنڌ جي زمين پوسل واري ٿيندي آهي، جنهن ۾ ديپ ڦٽندا آهن، اُن ڪري هٿ ۾ هر وقت ڪوڏر هئڻ لازمي آهي، وغيره. اسان ملڪ جي ورهاڱي کانپوءِ پنهنجي ادبي ۽ تخليقي تاريخ تي نظر وجهنداسون تہ اسانکي اهڙا ڪيئي اديب ۽ شاعر ملندا، جن آمرن اڳو ڪرنشون بجا آڻي، شيروانيون پهري بي ڏوهن جي خون ۾ رڱيل هٿن مان انعام اڪرام پئي ورتا آهن. جي حضوريءَ جا سڀ ليڪا لنگهي، پار پيا آهن. ڇا اسان اهو فيصلو ڪري سگهيا آهيون تہ اُنهن تخليقڪارن کي ادب جي بساط تي ڪهڙن خانن ۾ وهارڻ گهرجي؟ اسان تہ ادب جي ڪن اهم شخصيتن کي سامهون رکي، ائين بہ چئي وهندا آهيون تہ اديب جي ڪردار کي نہ، پر سندس تخليق کي ئي وزن ڏيڻ گهرجي. هِن ڏس ۾ بونس سان گڏ اسان تہ ٻين جا حصا (Shares) بہ اهڙن اديبن ۽ شاعرن جي نانءِ رجسٽر ڪري وهندا آهيون. پوءِ قاضي قادن تي ايڏي ڇڙ ڇو؟

مٿين حقيقتن کانپوءِ اسانکي حق ٿو پهچي تہ اسان قاضي قادن کي اَساسي شاعريءَ جو بنياد وجهندڙ (FOUNDER POET) مڃي، پنهنجي اَساسي ادبي ورثي کي مُني صدي پوئتي ڪٽي وڃون. قاضي قادن جو لڌل ڪلام رام شاستري ۽ هيري ٺڪر جو عيسوي ويهين صديءَ جو وڏي ۾ وڏو ڪارنامو آهي، جنهن سان ادب جي نہ رڳو قدامت ۽ ارتقا معلوم ٿئي ٿي، پر اَساسي شاعريءَ جو ڪئنواس بہ وڏي وڃي ٿو.

هيرو ٺڪر اسانوٽ سنڌيءَ ۾ هڪ سجاڳ شاعر نقاد، مضمون نگار ۽ محقق جي نالن سان چاتو سڃاتو ٿو وڃي. قاضي قادن جي ڪارنامي کانپوءِ مان کيس تحقيقاتي دنيا جو وهائو تارو (Morning Star) ٿو سڏيان، جو تہ سندس ڪوجنائي اڀياس جي شدت "جي سمنڊ منهن ڪيان تہ سُرڪيائي نہ ٿئي" جي مثال آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ادب ۽ کوج جي دنيا جا ٻه نرَنانوَ

تخليق جي دنيا ۾ اُتم ۽ سندري، موتي ۽ ڪلا واريون جوڙيون ته هڏيون سين ٻه ۽ ڏٺيون سين ٻه، پر هي منوهر ۽ جڳديش واري جوڙيءَ بابت هيٺين ڳجهارت منهنجي ذهن مان تڏهن سرجي نڪتي، جڏهن الهاس نگر پهتي آيس:

ڳجهارت: ٻه نانوَ وينا شهر ۾ ته نر نانوَ ٿي پيا.

پڄٽي: ٻه جاڳڻ وينا الهاس ۾ ته سوڀارا ٿي پيا.

(نانوَ= جاڳڻ، شهر= الهاس نگر ۽ نر نانوَ= سوڀارا)

هنن ٻنهي تخليقڪارن اسانجي سورمن، ساهتڪارن، ڪلاڪارن جي ڪردارن تي ٽيلي سيريل اسڪرپٽ لکي، بيشڪ پاڻکي نَر نانوَ ثابت ڪيو آهي. مان الهاس نگر ويس، ٻارڙن سان روح رهاڻ ٿي ۽ انهن ٻنهي نوَن ۽ نڪور راڙن ڪان واقف ٿيس. منهنجي ڄاڻ مطابق هن وقت تائين (1) جوڳي جادو لائي ويا، (2) ڳليءَ ڳليءَ ٿو ڳايان (3) ٻڌ ڦٽي پوپٽي ۽ (4) ڪريو نه تنهنجو ڪير جهڙا وڊيو فلم اسڪرپس لکي، جڳديش لڄاڻي ۽ منوهر ٻيديءَ اسانجي تاريخساز شخصيتن کي هر دؤر ۾ زنده رکڻ جا جتن ڪيا آهن. پروفيسر رام پنجواڻي، پر سرام ضيا، ماسٽر چندر، ڪماري پوپٽي هيراننداڻي، ڪماري ڀڳونتي ناواڻي، اُڏيرو لال، ڪنور ڀڳت ۽ هيمو ڪالاڻيءَ تي ٽيل ڪلڪراني جي ڪمال کي پڙهڻ ۽ پرجهڻ ڪانپوءِ ٿي اسان ادب جي هنن وڻجارن جي اسڪرين واري چٽساليءَ ۽ روپ- ريکائن جو ڪاٿو لڳائي سگهون ٿا. جڳديش ۽ منوهر ماضيءَ توڙي حال جي اٿاهه ساگر ۾ ٽبيون هڻي، ماڻهوءَ جي خوبين ۽ اسرارن جا موتي ميڙي سنڌي ادب جي گلشن ۾ ڀانت ڀانت جا ويهي گل پوکيا آهن. هونءَ ته بنيادي طور منوهر شاعر ۽ پوءِ ڪهاڻيڪار آهي، جڳديش خاص ڪهاڻيڪار آهي ۽ پوءِ هدايتڪار- عمر ۾ منوهر مون کان هڪ سال وڏو ۽ جڳديش هڪ سان ننڍو آهي، يعني جڳديش، مان ۽ منوهر ترتيب وارا 1937ع، 1938ع ۽ 1939ع ۾ پيدا ٿيا آهيون. منوهر ڪنڊياري جو، جڳديش پير جي ڳوٺ جو ۽ مان پير حيات شاهه جي ڳوٺڙي جو رهواسي آهيان. مطلب ته ٽيئي خيرپور ضلعي جا پراڻا رياستي. ورهاڱو نه ٿئي ها ته، خيرپور مان هلجي ها، نيرن جڳديش وٽ، مانجهادو مون وٽ ڪري ۽ رات هلي ڪنڊياري ۾ منوهر وٽ ٿجي ها.

پروفيسر هيري شيوڪاڻيءَ جا ويچار هئا ته هن وقت تائين ٽيلي اسڪرپٽس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪي ڪمرشل وايبلٽي نہ جي برابر آهي. جنهن لاءِ هلندڙ سائنسي ۽ ٽيڪنالاجي جي ٻڪ ٻوڙ کي ڏسي چئي سگهجي ٿو تہ اهو وقت ڏور ناهي، جڏهن ڪلڪ جي ڪاريہ کي مانُ ملندو ۽ اهڙا مهان پرش ۽ استريون ٽي- وي جي اسڪرين تي ڏسي، اسانجو ايندڙ نسل فخر کان ڳاٽ اوچو ڪري هلندو.

الهاس نگر ۾ جگديش ۽ هيري ٺڪر کي گهٽي ڀاڳي مان خاموش ٿي ڏسندو ۽ ٻڌندو رهيو هئس. ايئن فلم اسڪرپٽس جي خاص نڪتن کي ساھہ ۾ سانڍيندو رهيس. اوهان خط پٽ ذريعي ٽرتيءَ جي رشتي کي زندھہ رکڻ چاهيو تہ اِجهاهيءَ آهي جگديش لچاٽيءَ جي ائڊريس:

701- RAJIV APARTMENTS
ULHAS NAGAR- 421001
INDIA.

چڱو ٿيو جو هند کان سڌ ٿيو ۽ اکيون پير ڪري، وتن پهچي مان هند جي ليکڪن ۽ ليکڪائن کان ٿورو گهڻو واقف ٿي سگهيس. ڪاش، اِهو ادبي ۽ ثقافتي ۽ انساني ڳانڍاپن جو سلسلو نئين سج نَون اُمنگن ۽ جذبن سان جاري رهي، جيئن اسان وَرُ وَرُ ڪيو پيا هڪ ٻئي جي ڇهڻ ۽ ڪتابن جا ورق اُٿلايون!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

لينن جهڙو ڪيرت ٻاٻاڻي

قد بت جو پورو پنو، اکين ۾ باک ڦٽل، وارن جا قلم نقرئي، چهرو انبن ۽ صوفن جي ڳر مان جڙيل، رعبدار پيشاني، مُک تي خوداعتماديءَ جا آثار، چپ ٻوڙندڙ مُرڪن سان سجايل، نواب شاهہ ۾ ڄاول، ڄائو اُن سال جڏهن ڪوٽنائيءَ لاءِ موهن جي دڙي مان کوڙڻ جو پهريون ليو کنيو ويو هو. شڪل شبيهه ۾ لينن، سنڌيت جي ڦهلاءَ ۾ بہ لينن واري تيزي، پهرئين ئي ڀاڪر ۾ مٽيءَ جو رشتو ياد ڏياريندڙ، خودشناسيءَ کان پاڪ، پيار، امن ۽ آشتيءَ جو درياءُ، ٻانهون ۽ هٿ ڪتڻ ۽ ڪنبڻ تي هيرايل، پير ٿڪجن پاڻ نہ ٿڪجي.

ڪيرت ٻاٻاڻي بہ گوبند مالهي، آتم، ارجن شاد، ڪرشن راهي، موتي پرڪاش وانگر ترقي پسند (سماج وگيان) تخليقڪارن جي مالها ۾ پوتل هڪ مڻيو نہ، پر 'پُتلو' آهي. ڪيرت جو بہ لکيو آهي، هُن سرحدن جي خاردار لوڙهي کي اکوڙي، ليڪا ۽ لڪيرون ڊاهي، پوءِ ويهي لکيو آهي. سندس لکڻين ۾ ڀارت جا پنجاهہ لک سنڌي نہ، پر ساڍن ٽن ڪروڙ سنڌين ۽ سنڌياڻين جا چهرا نظر ايندا آهن.

ڪيرت جون خاص تخليقي صنفون ڪهاڻي ۽ ناٽڪ آهن. 'نہ لئلا نہ مجنو' ۾ واسهپاتپٽو ۽ نہ ليلا نہ مجنو واهہ جون ڪهاڻيون آهن! سندس ڪتاب "سنڌي لوڪ ڪهاڻيون" بہ ڪيس هر دؤر ۾ زندهہ رکندو ايندو. هُن جهونڙي، شاهہ جي ڪاهوڙيءَ جو پتو آهي:

Kirat Babani , President, Akhil Bharat Sindhi Boli & Sahit Sabha, 3/41 Adarsh Nagar, worli, Bombay- 400025, INDIA.

ڪيرت هڪ اهڙو تخليقڪار آهي، جو جڏهن تنقيد ڪري ٿو تہ ادبي ميڙاڪن بہ نقاد سان گڏ هڪ پيءُ يا ڀاءُ ٿي سامهون اچي ٿو. پدري شفقت يا ڀائپيءَ واري جذبي سان سرشار، اهو ئي زميني رشتن جو اظهار. سيمينار جي بيٺڪن ڪانپوءِ ساڻس جڏهن گهر وڃي ملياسون ۽ ڳالهائڻ لڳاسون تہ سنڌ اسانکي آدرش نگر کان هن وڪن جي فاصلي تي محسوس ٿي هئي.

ڪيرت ڪهاڻيڪار ۽ ناٽڪ نويس تہ آهي ئي آهي، پر اِن کان بہ مٿاهين حيثيت مونکي سندس ترقي پسند ۽ مارڪسوادي ادب جو هڪ ڏاهي نقاد طور محسوس ٿي. موهن ڪلپنا، لعل پشپ ۽ شيام جئسنگهاڻيءَ جي اِدارت ۾ مهاراشٽرا مان نڪرندڙ 'ساهتڪار' جي هڪ سالنامي ۾ نارائڻ شيام، ايم-

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪمل ۽ شيام جئسنگهاڻيءَ تي ڪيرت ٻاٻاڻي، گنو سامتاڻي ۽ لعل پشپ وچ ۾ ٿيل گفتگو پڙهي مونکي تہ ڏندين آڱريون اچي ويون هيون! سندن تنقيد جي بساط تي وهاريل ڳوٽون ۽ مهرا ڏسي، مان تہ حيران ٿي ويو هيس! ڇا تہ سندن هٺ ۽ هٺڪار هو، ڇا تہ تخليقڪار مٿان سندن حملو ۽ پوءِ دفاعي حڪمت عملي (Defending Strategy) هئي. اسانجا هي ٽيئي نقاد بيشڪ پڙهي، پُرجهي، اوڪ ٻوڪ جي ڪم تي پوءِ ئا وهن. اِهي ٽيئي نقاد ڪيرت، پشپ ۽ گُنو پارت ۽ سنڌ جي اديبن جو ڳنڍيل ادبي سرمايو آهن. مان اهڙن اديبن (جن ۾ 'چنوُ مني' ۽ 'سانوري ڪنوار' جو سرجڻهار بہ اچي ٿو وڃي) کي سرحدن جا ليڪا ۽ لڪيرون ڊاهي، سلام ٿو ڪيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

هري دلگير جو ليک پڙهيو هيم تہ **واسديو نرمل** پيشي جي لحاظ کان هڪ انجنير آهي، پر هڪ ئي جسم ۾ رهندڙ هڪ انجنيئر ۽ ٻيو شاعر ڄڻ تہ هڪ ٻئي کي سڃاڻن ئي ڪونہ. نرمل تاجيءَ پيٽي سنڌي آهي، جيڪو بنيادي طور غزل گو شاعر آهي. مون کيس ٽن ڏينهن واري سيمينار ۾ ڏٺو ۽ انڊو- سنڌ مشاعري ۾ بہ ٻڌم. ان کان وڌيڪ جيوت چاولا جي گهر ۾ ساڻس ڪيل روح رهاڻين مان خبر پئي تہ نرمل هڪ سٺو ٻال ساهتڪار ۽ ناٽڪ نويس بہ آهي، ڦن کان اڳ مون وٽ سندس سڃاڻپ فقط هڪ شاعر جي حوالي سان هئي. ڪيڏو نہ سٺو ٿئي، جيڪڏهن هند- سنڌ ۾ هر سال ادبي ميڙا مچايا وڃن ۽ اسان هڪ ٻئي کي اڃان ٻي ادبي تور- تڪ جي لحاظ کان وڌيڪ سڃاڻي وٺون.

مون وارو نرمل (جنهن کي اندر ۾ وهاري مان سنڌ کٽي آيو آهيان) ڏاڍو مانيٺو ۽ گهٽ ڳالهائو انسان آهي ۽ هر وقت چپڙن تي مرڪون کيڏائيندو رهندو آهي. سندس چهري تي سانت جو نگر تہ آباد هو، پر سندس ڳلن واريون مُرڪن- ريکائون کير بہ نٽي لڪائي سگهيو. نرمل جي چپ چپات جي پٺيان سنڌيت جو هڪ اٿاهہ سمونڊ هو، جنهن جي هر لهر کي لکين لباس هئا.

واسديو نرمل جا سوکڙيءَ طور ڏنل ڪتاب 'سس ڙي سس' ۽ 'هائي هات' ساهہ ۾ سانڍي رکيا اٿم. 'هائي هات' ۾ کي اهڙا غزل بہ آهن، جيڪي نرمل کي شاعرن جي پهرين قطار ۾ اچيو ٿا بيهارين. منجهن اهڙا تہ سگهارا ادبي قدر آهن، جو پڙهڻ سان وهوا نڪريو وڃي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

جيوت گوگيا 'جوت' سان مڪا ميلو سيمينار ۾ بمبئيءَ جي سرمائي شامن ۾ رات جي دعوتن ۾ ٿيندو رهيو. مون تان ته گهڙيءَ گهڙيءَ گهور ٿي ويو. مون ته ڪيس پنهنجائپ ۾ پريم جو پانڊيئڙو سڏڻ شروع ڪيو هو. الهاس نگر ۾ به ساڻس هلڪڙي ملاقات ٿي، جتي گوگيا سوڪڙيءَ طور مونکي 'شينهن ۽ ٻڪري' واري ٻالڪ ڪهاڻي ۽ منهنجي خواهش تي گنگا رام سمراٽ جو لکيل ڪتاب 'هندستان' ڏنو هو. پهرئين ڪتاب ۾ شينهن ۽ ٻڪريءَ جو هڪ گهاٽ تان امن ۽ شانتيءَ سان پاڻي پيئي جهنگل روانو ٿي وڃڻ، منڍ ۾ هڪ غيرفطري عمل لڳو پر جڏهن خبر پئي ته اهي ٻئي جانور سرڪس جا هئا ته گوگيا 'جوت' جي ڪردار نگاريءَ کي داد ڏيڻو پيو. اڳتي هلي خبر پوي ٿي ته اُهو انساني جذبو ئي هئو، جنهن تحت هڪ بادشاهه (MONARCH) پاڻ هرتو پنهنجو تخت تاج عوام جي حوالي ڪري ٿو ڇڏي، جڏهن ته جيستائين عوام جو مظاهرو ڪري ڪنهن آمر يا بادشاهه جي ڪڇيءَ ۾ هٿ نه وجهندو آهي، تيستائين ڪوبه حاڪم گوڏا ڪوڙي، توبهه تائب نه ٿيندو آهي. ڪهاڻيءَ جي هيءَ ٽريٽمنٽ به واکاڻ جوڳي آهي.

پروفيسر جگديش لڇاڻيءَ 'جوت' بابت ٻڌايو ته 'جوت' ٻال- ساهت لکندڙن ۾ جهوني ۾ جهونو ليکڪ آهي، جنهن جي ڏاڏيءَ، نانيءَ ۽ پرين جي ڪردارن جي ٻال- ساهت ۾ وڏي اهميت آهي. 1961ع ۾ 'ڏاڏيءَ جون ڪهاڻيون' تي کيس ڀارت سرڪار جي تعليم کاتي پاران انعام به مليو چڪو آهي.

گوگيا 'جوت' کي سنڌي ٻوليءَ جي اٿلي پهاڪن ۽ چوڻين گڏ ڪرڻ جو جنون جي حد تائين ڪوجنائي ذوق آهي، جنهن مان ٻال آکاڻيون سرجي نروار ٿينديون آهن، جيڪو گوگيا جو داد جوڳو ڪوجنائي ڪارنامو ٿو لڳي. هي جهونڙو اديب، آئي وڃي سان پيار ڪندڙ، پهرين جنوري 1928ع تي سنڌ جي اُهاوڙي شهر ۾ ڄائو ۽ هن وقت بئرڪ 442، روم 9، نيلا آڪاش، اُلهاس نگر- 421002 ۾ رهي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

وشنو ڀاٽيا جو درشن ته نه ٿيو، پر اڻ پورو. نويڪلائيءَ ۾ ڪا ڪچهري نه ٿي سگهي، جڏهن ته هلندي ڦرندي هُن دعوت به ڏني هئي: "تاجل! سڀاڻي رات توکي مون سان هلڻو پوندو. ڪاٺ پيئڻ به ٿيندو ۽ ٻيو به گهڻو ڪجهه." وشنوءَ جي پرخلوص آڇ يعني 'گهڻو ڪجهه' تي سوچيم ته اهو 'گهڻو ڪجهه' ته آهي، جيڪو مونکي به پهرين جا پهر گهر کان پري رکندو آهي. سمجهيم ته ان گهڻو ڪجهه واري معاملي ۾ وشنو ۽ مان هڪ پاڇاريءَ ۾ ڏُکيل به ڏاند آهيون. ڪلهن تان پلي ته ڇٽيون لهي وڃن، پر پوءِ به جيئُن ٽَڏ، ٽيئُن وڏ. مان ساڻس وڃي نه سگهيس، ڇاڪاڻ ته اڪل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا سميت پندرنهن سنسٿائن طرفان وديانتي هال ۾ اسانجي آجياڻي جو انتظام ڪيو ويو هو، جنهن ڪي پُٺي ڏني، وشنوءَ سان هليو وڃڻ مون مناسب نه سمجهيو. منهنجي مجبوريءَ وشنوءَ کي به مجبور ڪري وڌو.

تاج بلوچ جڏهن سوجهرو ڪيندو هو ته اڪثر اسان سان وشنو ڀاٽيا جو ذڪر ڪندو هو. تاج بلوچ اڄ تائين وشنوءَ جو ٿورائتو آهي، جنهن تاج ڏانهن سائين بابا جو تعويذ موڪليو هو ۽ اُن کان پوءِ ان تعويذ تاج جي مالي حالتن ۾ بيرم (Take-off) جو ڪم ڪيو هو. وشنوءَ سان ملڻ کانپوءِ خبر پئي ته وشنو ۽ تاج جي طبيعت ۾ رات ڏينهن جو فرق آهي. وشنو ڀاٽيا هڪ رنگين ۽ مجلسي قسم جو انسان آهي. هڪ دلگُهرڻي دوست هئڻ به ته وشنوءَ جون محفلون ڏاڍيون پرڪشش ۽ رونق ڀريون هونديون آهن. اِهو هئڻ منهنجو وات پاڻي پاڻي ڪرڻ لڳو هو.

اُلهاس نگر کان موٽندي، هيري ٺڪر مونکي نند ڇڳاڻيءَ جي حوالي ڪيو. مان نند سان گڏجي وشنوءَ سان ملڻ لاءِ سنڌس آفيس (هندستان اخبار) هليو ويس. منهنجي وري به بدنصيبي جو وشنو آفيس ۾ موجود نه هو. وشنوءَ لاءِ چٺي ڇڏي، اسان هري موٽواڻيءَ ڏانهن هليا وياسون.

هن وقت وشنو ڀاٽيا بمبئيءَ مان نڪرندڙ 'هندستان' اخبار جو ايڊيٽر آهي، جيڪا ڀارت ۾ وڏي ۾ وڏي سنڌي اخبار آهي. منهنجي معلومات موجب وشنو ڀاٽيا جا ڏهه ڪهاڻين جا مجموعا ۽ چار ناول ڇپجي چڪا آهن.

وشنو ڀاٽيا سان هن پتي تي لهه وچڙ ۾ اچي سگهجي ٿو: 19-21 امبالعل دوشي مارگ، بمبئي ميوچل بلڊنگ 3 ماڙو فورٽ، بمبئي ڀارت.

منهنجي ڄاڻ مطابق وشنوءَ جي ڪهاڻين جا ڏهه مجموعا ۽ چار ناول ڇپجي

soonhsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

چڪا آهن. سندس تخليقن مان جا ڳالهه پڌر پٽ آهي، اُها آهي زندگيءَ سان واڳيل (Committed) هئڻ ۽ عوام سان گڏ ۽ پڻ وانگر گڏ رهڻ.

وشنوءَ جي باري ۾ مون ڪٿي پڙهيو هو (شايد اي- جي اتم جو ليک هو) ته وشنو ڀاٽيا انساني زندگيءَ کي بي معنيٰ ۽ بي مقصد واري فلاسافي سڏيو آهي. وشنوءَ بابت ان قسم جا رايا مونکي سمجهه ۾ ڪونه ٿا اچن. جيئن ته ڀارت ۽ سنڌ جا اديب هڪ ٻئي سان رابطي ۾ اڃا ۾ لوڻ برابر آهن، اُن ڪري اُتم جي ٽيڪانيپٽيءَ تي مان ڳالهائي به نه ٿو سگهان.

لوڪ سر آجياڻي ۾ ڳالهين ڪندي، وشنوءَ سرڀاٽ ڪيو ته "تاجل! تون شاعر ته ڀلوڙ آهين، پر تقرير به سٺي ٿو ڪرين." وشنوءَ جو مان ٿورائتو آهيان. اهڙا لفظ، سي به وشنو ڀاٽيا جهڙي قلمڪار جا، مون لاءِ اُستاد جو وسيلو ئي ته آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

مون سي ڏٺا ماءِ!

موتيرام ايس- راموڻيءَ جي درشن ڪرڻ جي اڪنڊ ۾ اڪير اُن وقت پيدا ٿي هئي، جڏهن هُن منهنجو پهريون شعري مجموعو 'جڏهن پونءِ پئي' پڙهي، مون ڏانهن خط سان گڏ ٻارنهن (11) صفحن جو تبصرو لکي موڪليو هو. جيڪو ڪراچيءَ کان اسلام آباد ۽ اسلام آباد کان ڪراچيءَ واري لڏپلاڻ ۾ گم ٿي ويو هو ۽ مان سندس بنا تارازيءَ منهنجي جهول ۾ وڌل هيرن موتين کي ڪنهن ڪتاب ۾ نه چيرائي سگهيس. بمبئيءَ کان موٽي اچڻ تي ڪڪ پن تائين ڳولها ڪرڻ تي مونکي ٻارنهن صفحن وارو تبصرو ته ملي ويو آهي، پر موتيرام جو 83-1-24 تي لکيل اهو قيمتي خط به مليو آهي، جنهن خط ۾ منهنجي سنڌيءَ کان متاثر ٿي لکيو هئائين:

"مان اوهان جي ڳوٺاڻي سنڌي ٻوليءَ جو ڪيترو ڪري، ڪيترو قدر ڪريان! شري يار محمد سمون، سير ڪوهستان جو مصنف، سندس سهڻي سنڌيءَ جون لکيون ذهن تان متجي نه سگهيون آهن. هاڻي پئي سمي جون لکتون ذهن ۾ داخل ٿيون آهن، جن جي متجڻ جو به امڪان نٿو لڳي."

سيمينار جي ملاقاتن کانپوءِ مان رات جو به موتيرام سان جيوت چاولا جي گهر ملندو رهيس، جتي واسديو نرمل به اچي شريڪ ٿيندو هو. جيوت چاولا جي گهر ۾ خبر پئي ته موتيرام، نرمل ۽ جيوت هڪ ٻئي جا پڳ مٽ يار آهن، جيڪي ڪنهن نه ڪنهن بهاني ملي، سنڌ جي ياري دوستي واريءَ روايت کي زنده رکندا ٿا اچن.

هڪ ڏينهن شام ويلي 'هري راما هري ڪرشنا' مندر ڏسڻ کانپوءِ جيوت چاولا مونکي پيادل ئي پيادل اميتاڀ بچن جو گهر ڏيکاريندو موتيرام جي گهر وٺي آيو. سنڌ وارا موتيرام کي اجهو هن ايڊريس تي خطرو اماڻي سگهن ٿا:4-3/14 راماڪرشن سوسائٽي، جي- وي- پي- بي اسڪيم روڊ 9، جهو، بمبئي- 049 400. پارت- اسانجا پاڳ پلا جو موتيرام هڪيو تڪيو گهر ۾ ملي ويو. سندس به جوان جماڻ پٽڙا به مليا. موتيرام پنهنجي اسٽڊي روم ۾ وهاريو، جتي سندس هڪ ننڍڙي لئبرري به آهي. اسانکي ڏسي موتيرام خوشيءَ ۾ نٽي ماپيو. وهاري ته ڪٽي وهاري! مجبور ٿي اسانجي لاءِ موتيرام پنهنجن اکين جا دروازا کولي ڇڏيا. اسي سالن جي عمر جو (هاڻي 82 سال) ۽ پوءِ به گهمڻ گهتڻ ۾ هڪو تڪو. ڪلنڊڙ، ٻهڪندڙ، خوش مزاج، ٻانهون ڦهلائي ڀاڪر پائي، دل دل سان ملائي ٻليڪار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪرڻ وارو موتيرام 'سنڌ جو ورثو،' 'وحدت سنداواڪ' ۽ 'لطيفي رهاڻ،' جو ليکڪ موتيرام- ايس. راموٽي، مون اهڙا انسان گهٽ ڏٺا آهن، جيڪي ڪنهن لاءِ ڪک جيترو به من ۾ مدو نه رکندا آهن. سچو وقت پريم ۽ پنهنجائپ جون ڳالهيون. ڪراچي، منهنجي سنڌ، منهنجي امڙي، جيجل سنڌ، منهنجا سنڌي،... زبان تي بس اهو ئي ورد وظيفو.

موتيرام 'سنڌ ۽ اسانجو ورثو' ڪتاب لکي ثابت ڪيو آهي ته سندس سريو سنڌ جي ان چيڪي مٽيءَ مان جڙيل آهي، جنهن مان ابد تائين موررڙي ۽ سندس پيءُ اوڀائي جي مٽيءَ جي خوشبوءِ ايندي رهندي. پارواڻي خاندان جي باري ۾ 'رتن جوت' جي ٻن جلدن شايع ڪرائڻ ڪانپوءِ 'سنڌ ۽ اسانجو ورثو' تي جيڪو نور نچوئي موتيرام هي گرنٿ تيار ڪيو آهي، ان تي هلديو گاجرا جڻ ته گوڏا ٽيڪي موتيرام کي پرنام ڪيو آهي، هي گرنٿ هڪ اهڙو مستند تاريخي دستاويز آهي، جيڪو هر سنڌيءَ جي گهر ۾ سونهين ٿو. اُهو سنڌي ڀارت جو سنڌي هجي توڙي سنڌ جو رهواسي. هن ڪتاب پڙهڻ سان لڳي ٿو، جڻ موتيرام کي ڪو نياءُ ٿيو هو ته اُٿ، سنڌ تي، سنڌ جي ڪوين تي، سنڌ جي ڏاتارن تي ڪجهه لک، ائين نه ٿئي جو تنهنجون اکيون هميشه لاءِ بند ٿي وڃن (شل منهنجي باقي عمر ٻي موتيرام کي ملي جيئن اڳتي به هو شهتوت جي وڻ جيان ڪڙو تڙو رهي، باقي ڪم به اُڪلائي وڃي) ۽ پوءِ هي ڪم ڪنهن ٻئي کان سرانجام نه ٿي سگهي. منهنجي دعا آهي ته ٻيءَ جوڻ ۾ به سنڌ- ماتا موتيرام کي جنم ڏئي، کيس ڇاتيءَ لائي کير پياريندي رهي!

شري موتيرام ايس- راموٽي 24- فيبروري 1910ع تي ڪراچيءَ ۾ پيدا ٿيو، جيڪو 18- ڊسمبر 1961ع تي پنهنجي گهرجي ڀاتين سميت ڪراچيءَ کي هميشه لاءِ ڇڏي، ڀارت پهتو. سايا ٿي سال شولاپور جو اَن- جل نصيب ٿيس ۽ آخر بمبئيءَ جي ڀوميءَ ۾ ٽڪي ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

قيمت هريسنگهاڻي سنڌ گريجوئيٽس طرفان ڪوٺايل سچل ڪانگريس ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ ڪراچيءَ آيو هو. جنهن ۾ قيمت سان گڏ پارت ڪان نارائڻ پارتي، گوبند مالهي، ڊاڪٽر مرليڌر جيٽلي، ڪرشن کٽواڻي ۽ وينا شرنگيءَ به شرڪت ڪئي هئي. اُن وقت منهنجن اکين جو آپريشن ٿيل هو. ان ڪري ملاقاتون اڌوريون ئي ٿيون هيون. بمبئيءَ ۾ صبح کان شام تائين قيمت ۽ منهنجون ملاقاتون ٿينديون رهيون. منهنجو دوست، جيڪو 1946ع ڌاران پونيٽ پور ۾ مونسان گڏ پڙهندو هو (جنهنجي وچڙي وڃڻ جو اکين بابن ۾ مان ذڪر به ڪري آيو آهيان) اُن جو نالو به قيمت مل هو. سيمينار ۾ اسانجي وري وري ملڻ جو هڪ اهو به سبب هو جو قيمت هريسنگهاڻيءَ ۾ مونکي ان ننڍڙي فرشتي (قيمت مل) جي جهلڪ نظر ٿي آئي. قيمت مونکي ٽي ڪتاب ڏنا هئا. 'ساميءَ جي سلوڪن جو جائزو،' 'لڙڪ ۽ مرڪ' ۽ 'پنوهارن پچار' (ڪويتا). هنن ڪتابن تي لکي ڏنائين: "پرخلوص پاهوهه مان منهنجي ماتر ڀوميءَ سان جند جڙيل سنڌين جي مايه ناز شاعر جناب تاجل بيوس لاءِ نذرانو" قيمت جي هنن لفظن مان پنهنجي ڌرتيءَ کان زوريءَ ڌارڪيل هڪ حساس ۽ سجاڻ قلمڪار جي سچن جذبن، امنگن، اڌمن، اُڪير ۽ اڪنڊ جو ڪاٿو لڳائي سگهجي ٿو. جنهنجي سرير مان ماتر ڀوميءَ جي وڇوڙي ڪري اڃان به ڌُرڙيون ٿيون نڪرن. موهن ڪلپنا جي لفظن ۾: "ڪاش! هر ملڪ جون واڳون مائرن جي هٿ ۾ هجن." مان بمبئيءَ ۾ ئي هيس جو قيمت جا سمورا نظم پڙهي ورتا هيم. هنن نظمن ۾ 'پنڪيل سنڌي' ۽ 'هن سائنسداني يگ ۾' مونکي لاجواب نظم لڳا هئا. جيڪي اڄ به منهنجي ذهن ۾ گهريتڙيءَ وارا گهرڙا جوڙيو بيٺا آهن.

"JHULELAL KRIPA" 38, New Market Govindpura Bhopal- 462 023.
INDIA.

هي آهي قيمت جو سرنامو. قيمت جا هيا به ڪيترا ئي بامقصد ۽ آفاقي نظم آهن. ان جي باوجود ڪتاب جي ورق ورق تي ديوناگري عبارت منهنجي ڪنڌ تي ڪات ڪيرايا ها. ائين لڳو هو، جڻ هڪ پاسي کان سنڌ جي آڏاڻن تي اُٽيل ريشمي ڪپڙن جا ٿان اکليا پيا آهن ۽ ٻئي پاسي کان ڪو ماچيس جون تيليون ٻاري رهيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

امرڪوٽا 'انڌو دونهون' جو خالق:
ارجن شاد

بمبئيءَ جي ادبي ياترا وقت ۾ اُن ڪانپوءِ ڊاڪٽر ارجن شاد جي ادبي ۽ علمي سفر کي جاچي ڏٺم ته مونکي ارجن شاد جي رنگ روپ ۾ به قدارو شخصيتون نظر آيون، هڪ شاعر ۽ نقاد ۽ ٻيو درس تدريس جي حوالي سان يونيورسٽيءَ جي هڪ ٻي قداور شخصيت. ائين ڪٿي چئجي ته هڪ شاعر ٻيو استاد، جڻ ٽُوتن جي باغ ۾ ٻن ٻيلهه ٻيٺل بيد مشڪ جا ٻه وڻ.

سٺ واري ڏهاڪي ۾ اسانجي ڪوي شيخ اياز سنڌ بابت ايڏا ته روح ۾ پيهي ويندڙ گيت لکيا هئا، جو ڪيس باغي شاعر چيو ويندو هو. جنهن ۾ سندس جيل وڃڻ جو به اثر شامل آهي.

ڀارت ۾ ارجن شاد به پنهنجي جنم ڀوميءَ (HOME LAND) کي ياد ڪندي، اهڙي ته ڀرپور عڪاسي ڪئي آهي، جو منجهس باغي شاعر جون خوبيون 'وهائو تاري' جيان ايري پيون آهن. ارجن ڏرتيءَ جو شاعر آهي، انبوهه (MASSES) جو شاعر آهي. نارائڻ ڀارتيءَ چواڻي ته جيئن چٽنرجيءَ ڀارت ورش کي 'وندي ماترم' جهڙو لافاني گيت ڏنو، تيئن ڀارت جي سنڌين کي ارجن شاد "اُها زنده رکندس ٻولي، جنهن ۾ ماءُ ڏني مونکي لولي." گيت ڏنو آهي.

"منهنجي سنڌ جو نقشو ڪاغذ جو نقشو نه آهي. اهو منهنجي دل جي خون ۾ چٽيل نقشو آهي."

وطن جي ياد هڪ ٻرندڙ ٽانڊي مثل آهي
جنهن تي پل ته زماني جي گردش جي رک چڙهي وڃي
پر اُن آگ جو روح
وري وري اُن رک کي
ڦوڪ سان اُڏائي ڇڏيندو
۽ ٽانڊو پنهنجي گرمائش ۾ روشنيءَ سان
هميشه چمڪندو رهندو.

◉

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڳايان ٿو جنتا جو راڳ
مرده دل ۾ جيون ڦوڪڻ
آهي منهنجو مقصد ماڳ.

مٿينءَ قسم جي عڪاسي ۾ چٽسالي ٿي آهي، جيڪا ارجن شاد کي ڀارت جي گهڻن شاعرن کان الڳ ڪري ٿي بيهاري. وطن سان پيار وارو رشتو ارجن شاد کي هر دؤر ۾ زنده رکندو. مونکي سندس سٽ سٽ مان سنڌ جي مٽيءَ جي خوشبوءِ ٿي اچي. سيمينار ۾ ارجن جڏهن ڳالهائي پيو ته مونکي محسوس ٿيو هو ته لفظ ڪيلاش جي جهرڻن وانگر اچي ٿي مانسرور جي پيالي ۾ داخل ٿيا.

دل چوندي آهي ته ارجن شاد جا ويتر ڪجهه شعر پڙهان:

زمين کي پاڳا ڪرڻ آسان آهي
دل کي پاڳا ڪرڻ سان
بجليءَ جو قهر پيدا ٿي سگهي ٿو
زلزلو برپا ٿي سگهي ٿو.

◉

پيار ڪرڻ وقت
مونکي اها خبر ٿوري ئي هئي
ته مان پيار ڪري رهيو آهيان
اها خبر ته تڏهن پيئي
جڏهن مونکي توکان ڌار ڪيو ويو.

◉

زندگي پنڌ ئي پنڌ آهي
پنڌ زندگيءَ جو بيو نالو آهي
اهو پنڌ اُن حد تي ختم ٿئي ٿو
جتي انسان جو جيئڻ ختم ٿئي ٿو.

◉

غدار ڪير آهي؟
جيڪو پنهنجي وطن کي ياد نه ٿو ڪري
يا اُهو
جيڪو وطن کي
پنهنجي ساهه کان به وڌيڪ پيارو ٿو سمجهي

منهنجي ڄاڻ مطابق هن وقت تائين ارجن شاد جا 'آءُ' گهڻين جو ڳائيندڙ،' 'ڏاهين ڏک ڏسن،' 'وولگا جي ڪناري،' 'بيوس ۾ نئون دؤر،' 'تپسيا جون

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

روشنيون،' 'انڌو دونهون،' 'همعصر سنڌي شعر' ۽ 'سنڌي غزل' ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿيا آهن.

'وولگا جي ڪناري' تي سوويت لئنڊ نهرو انعام ۽ 'انڌو دونهون' تي ساهت اڪيڊميءَ جو انعام ۽ ٻيا ڪيترا ئي انعام ملي چڪا اٿس. وڏو انعام پنهنجي ٻولي ڳالهائيندڙن ۾ مقبوليت وارو آهي، يعني پڙهندڙن ۽ پيار ڪندڙن جو وڏو تعداد. اهو انعام به ارجن شاد کي ملي چڪو آهي. حسرت رهجي وئي جو ماڪيءَ جهڙي مٺڙي موهني ڀاڄائيءَ (ارجن شاد جي پتني) کان "اُها زنده رڪندس ٻولي" نه ٻڌي سگهيس.

پوپٽي هيرا نناڻيءَ هڪ لڳا هيئن چيو هو:

"شڪل شبيه ۾ شاهاڻو، هلت چلت ۽ وهنوار ۾ شاناڻو، محبت ڪرڻ ۾ تکو ۽ ادب جي اصولن جو ڄاڻو، اُهو آهي شاد."

بمبئيءَ پهچڻ سان جنهن سڀ کان اول پنهنجي گهر ۾ گهرايو هو، اُهو ارجن شاد هو. کلڻو ملڻو، گهر سوڌو گهور ويندڙ. ٻهڪندڙ چهري وارو، سچو ئي سون، پنهنجن کي ڏسي صبح جي گلاب وانگر ٽڙي پوندڙ. اڄان به سنڌ جي زمين ۾ ڪتل ارجن شاد. ڪيس ڏسي، جُهڪي ملڻ ۾ ئي پاڻ کي مانائتو ۽ ڀاڳوند سمجهيم. هائو، هي اُهو ئي ته شاد هو، جيڪو آزاديءَ جي هلچل دوران سگريٽ جي دٻن ۾ گندرف ڀري بم ٺاهيندو هو، جنهن کي پوءِ ڪاناٽيءَ جي ڳوڙهي وانگي ڦيرائي، ڦيرائي سرحد پار اڇليو ويو هو ۽ پوءِ هيئن چيو هئائين:

نه زمين تي پختو آهيان
نه هوا ۾ لٽڪيل
آهيان الائي آهيان ئي ڪونه!.

اچو ته سڀ کان پهريائين ڊاڪٽر ارجن شاد جو پتو نوٽ ڪيون.

1- سلور بيچ هائوسنگ سوسائٽي، نارٿ سائوٿ روڊ 10، پلاٽ 23، جهُو (ايس- وي- پي- ڊي) بمبئي-400049 (ڀارت).

مان ته ارجن شاد کي ڀارت جو رسول حمزو (آوار زبان جو داغستاني شاعر) سڏيندو آهيان، جنهن چيو آهي:

"ڪي ماڻهو توکي ڪينهون سمجهي، ٿڏا ٿا هڻن، ڪي توکي
گدرو سمجهي، ڦارون ڦارون ٿا ڪن. اي ڌرتي! اڄ ته توکي
سيني سان لڳايان."

دل ٿي چوي ته سفرنامي جي بهاني رڳو ويٺو ارجن شاد جا آزاد ۽ نثري نظم لکان! اهو ئي ته منهنجو 'سفرنامو' آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هري موٽواڻيءَ سگهڙ ۽ پڪوڙن مٺان چانهه جو ڪوپ پيارينديءَ، اُتساهه ڏياريو ته سياڻي سندس ننڍي ڀاءُ، ڪيرت ٻاٻاڻي ۽ ڪلا پرڪاش وٽ هلڻ سان گڏ **شيام جئسنگهاڻيءَ** جي گهر به هلنداسون. مون ڪيس چيو ته هري! اُهو سياڻو اڄ نٿو ٿي سگهي؟ هريءَ وراڻيو هو ته فلمي ڊائلاگ هيري ۽ هيروئن واتان ئي سٺا لڳندا آهن. هريءَ ماڻي ۽ دڪدائڪ لهجي ۾ اهو به ٻڌايو ته شيام جي گهر واري ۽ خود شيام اڄ ڪلهه ناچاڪ ٿا رهن.

شيام جو گهر چمبور بستيءَ جي ڪليڪٽرس ڪالونيءَ ۾ واقع آهي. سيان ۾ هري موٽواڻيءَ جي ڀاءُ **آسنداس** سان مليا، اسان چمبور روانا ٿياسون. آسنداس جي گهر پهچي معلوم ٿيو ته ڀارت جو سنڌي باشندو اديب نه هئڻ جي باوجود به سنڌ کان آيل مهمانن کي پنهنجو سمجهي گهر ۾ ٿو وهاري، جنهن جا سبب ڏرتيءَ جو رشتو تعليم ۽ سماج جا نوان قدر ٿي سگهن ٿا. سنڌ ۾ مير، پير ۽ وڏيرا (خاص ڪري ڳوٺن ۾ رهندڙ) اڄان سوڌو چادر ۽ چار ديواريءَ تي عمل ٿا ڪن، جيڪا معاشي ترقيءَ ۾ وڏي رڪاوٽ آهي. آسنداس وٽ اسان منجهند جي ماني به کاڌي. اسان جڏهن آسنداس جي گهر ۾ پير پاتو ته هُو به ماني کائي رهيو هو.

شيام جي گهر ۾ پير پائڻ سان معلوم ٿيو ته شيام نه رڳو ڪهاڻيڪار ۽ شاعر آهي، پر اُن سان گڏ سٺو آرٽسٽ ۽ فوٽو گرافر به آهي. اسان جي ڪرن ڀاڀيءَ (شيام جئسنگهاڻيءَ جي گهر واري) حال اورينديءَ، ٻڌايو ته "ادا تاجل! منهنجا پيڪا اسپتالون آهن. نياڻيون پيڪن مان گهڻو ڪجهه کڻي اينديون آهن، پر مان پيڪن (اسپتالن) کي هر دفعي ڏئي ئي ايندي آهيان. سرير ڏيو، نهل ۽ اهاڻڪو ٿو رهي. سرير جي ڏلائيءَ سنڌ سنڌ چڪنا چور ڪري ڇڏيو آهي." ڪرن ڀاڀيءَ جي ٻولي ٻُڌي مون محسوس ڪيو ته سنڌ جي مٽي ۽ پاڻيءَ مان جڙيل دلين تي زماني جي گردش جي ڪٽ چڙهڻي ئي ناهي. سنڌ- ڄايا ڪٿي به رهن، هو ايندي ويندي کي ٻاڪ جا ڇڳا، جهرڻن جي شفاف ۽ جرڪندڙ پاڻيءَ جا وٿا ڀري آڇيندا ئي رهندا.

شيام گهڻ- پاسائين شخصيت آهي. جيڪو ڪهاڻيڪار، ناول نويس، شاعر ۽ ناٽڪ نويس به آهي. شيام ادبي زندگي ڪهاڻين لکڻ کان شروع ڪئي. سندس

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڀھريون ڪھاڻيون ’ڀيل جا ڏاڳا‘ ۽ ڪونج ۾ ڇپيل ’ننگو آسمان‘ ھيون.

پارکو ٿا چون تہ شيام جئسنگھاڻي ادبي وجود Theory of absurdity مان پاتو آھي. شيام جو بہ لکيو آھي، اھو زندگي ۽ انساني فطرت مان جُڙيل ٿو لڳي. مون تہ سندس ڪھاڻين تي ڪيرت ٻاٻاڻي، لعل پشپ ۽ گُني سامتاڻيءَ جھڙن سڄاڻ ۽ اڪابرن کي گفتگو ڪندي بہ پڙھيو آھي.

شيام ھڏايو تہ ھو بلوچستان جي ڪوئيٽا شھر ۾ 1937ع ۾ پيدا ٿيو ھو. ھن سفرنامي جو ڪوبہ پڙھندڙ جيڪڏھن شيام جئسنگھاڻيءَ کي خط پٽ لکي تہ سندس پتو ھن طرح آھي: 8 ڪمل ڪول سوسائٽي، ڪليڪٽرس ڪالوني، چمبور بمبئي- 074 400 ڀارت.

منھنجي ڄاڻ موجب ھن وقت تائين شيام جا نو (9) ڪتاب ڇپجي پڌرا ٿيا آھن، جي ھن ريت آھن: ننگو آسمان، ٿونگو، ڪچا ڏاڳا، ڪاھيءَ جي چوطرف، نوان افق، ڪنڌھر، افق جي دوري، وچوٿيون ۾ ھڪ ھيو ڏينھن. تازو شيام کي ’ھڪ ھيو ڏينھن‘ (ڪھاڻيون) تي اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساھت سڀا جو انعام بہ مليو آھي، جنھن لاءِ شيام سان گڏ ڪرن ڀاپيءَ بہ ڪيرون لھڻيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

لُکون لَکَ لِڳامِ لهس نہ آئي لِنگ کي.

اي. جي اتم

اُتم جي نياڻي آشا چاند پنهنجي گهر ۾ مون سان هڪ ننڍڙي شام ملهائي هئي، جنهن ۾ نئين ٽهيءَ جي گهڻو اڳتي وڌي آيل ٻن فنڪارن، گهنشام واسواڻي ۽ ڪاجل ڪيولراماڻيءَ کي بہ گهرايو ويو هو. هڪ طرف ڪان گدي مٿان پٿاريل چادر تي اي- جي اُتم ۽ سندري ويٺي هئي ۽ سامهون هارمونيم جي اڳيان گهنشام واسواڻي ۽ ڪاجل جي مڌر آواز ۾ مان گم هئس. گهنشام جي ڳلي مان لڳو هو ڄڻ اسانجو يوسف ڳائي رهيو هجي. ڪاجل جي آواز ٻڌڻ کانپوءِ محسوس ٿيو هو تہ ننڍڙي عابده پروين ڳائي رهي هئي. آشا چاند جي غزل ٻڌڻ وقت (جيتوڻيڪ پاڻ هارمونيم وڄائي راڳ ڳائڻ لاءِ آشا کي اڃا بہ سکيا ۽ ڪجهہ رياض جي ضرورت هئي) اُتم مونکي ڪارونجهر اڳ هو، جنهن جي دامن ۾ ڀِٽڪاري کانپوءِ مور اُڏامي رهيا هئا ۽ سندري لڪيءَ جي سرزمين، جنهن مان ڪيئي چشما ڦٽي پيا هئا.

اي- جي اُتم اشتراڪي نظريو کڻي اڳتي وڌيو ۽ هن وقت ترقي پسند نظريي جو قداور نقاد آهي. مون ڏٺو آهي تہ جنهن بہ اديب جو داس ڪئپيٽل ۽ ڪميونسٽ مئنيفيسٽو پڙهيل آهي، اهو تنقيد جي دنيا ۾ ڪُنڊن ڪنارن کان وٺي پاتال تائين پهچي ٿو وڃي، جو تہ هن ٻن دستاويزن کي ڊائجسٽ ڪرڻ لاءِ دل گردو ٿو کپي، جنهن لاءِ اڳ ۾ ٿي عالم ۽ اڪابر هجڻ لازمي آهي. اُتم انهن سرواڻ نقادن منجهان هڪ آهي. ڀارت ۾ سنڌيءَ کي جوڳو مقام ڏيارڻ لاءِ اُتم بئنچن ڪلاڻ کان وٺي اڻ ڏٺل شهرن ۾ وڃي خيمن ڪوڙائڻ تائين جاکوڙيو آهي. هند ۾ جڏهن هوليوار پرڳڻا جوڙيا ويا هئا ۽ اُتم جي بدلي بمبئي سيڪريٽريٽ مان احمد آباد ڪئي وئي هئي تہ اُتم نوڪري ڇڏي ڏني هئي، پر ادب ۽ هوليءَ جي مهنداري نہ ڇڏي هئائين. منهنجي ڄاڻ مطابق ترقي پسند ۽ اشتراڪي ادب کان وٺي سوويت لئنڊ نهرو امن انعام تائين اي- جي اُتم ڪيئي انعام حاصل ڪري چڪو آهي. هن وقت اُتم جو نالو ئي سنڌي ادب ۽ اسان سنڌ ۾ ڀارت جي اديبن لاءِ 'انعام' جي حيثيت ٿو رکي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

مونکي ڄاڻايو ويو تہ اتم ۾ سندريءَ پنهنجن ٻن ڌيئرن آشا ۽ بينا کي سنڌيءَ ۾ گريجوئيٽس تہ ڪرائي، پر روايتن کي ٽوڙيندي، کين نرت (رقص) بہ سيکاريائون. اُتم جي رفيق حيات سندري اُتمچندانيءَ کي ادب ۾ 'خاتونِ اول' جو اعزاز حاصل آهي.

اُتم جي ادبي زندگيءَ کي جاچبو تہ اتم ڪڏهن ڪاليجي مخزن 'ڦليلي' نئين دنيا، سنڌو- ڌارا، سنڌ سماچار ۽ سنڌو سنسار جو مُک ايڊيٽر نظر ايندو تہ ڪڏهن استاد اڳيان شاگرد وانگي لفافن تي ائڊريسون ويٺو لکندو. اُتم جي اِها عظمت آهي. سنڌ- ماتا جي پيٽل ڪير ملهائڻ لاءِ اُتم جي اِها جس جوڳي جاکوڙ آهي. موهن ڪلپنا جي لفظن ۾ تہ اتم منهن تي وڃائي ڪيندڙ ۽ نان- ڊپلوميٽ هئڻ ڪري گهٽ پسند ايندڙ شخص آهي ۽ پوءِ بہ مان چوندس تہ اُتم فرد نہ، پر ماڻهن جو انبوهہ آهي، هڪ يونين آهي، ڀلي ڪو ڪيس شيرِ ڪشمير جي حوالي سان شيرِ ادب سڏي، اُن ۾ پنهنجو ڇا!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هڪ رانجهو لکان دي مٿ

موهن ڪلپنا

هلندي سيمينار ۾ منجهند جي روٽي- پاڻيءَ جو وقفو آيو. ٿالهيءَ ۾ پاپڙ وجهي، سڌو وڃي پانداريءَ (خانسامان) مٿان بيٺس. چيم: هر ڪو ڏاڍون ڏار. ڏئم ته پنڊال مان جيڪو نڪتو ٿي، سو ٿالهي ۽ پليٽ هٿ ۾ جهلي وڃي ٿي قطار ۾ بيٺو. اديبن، شاعرن ۽ پارکن جي ميڙاڪي ۾ ان قسم جو نظم ضبط ڏسي، دل باغ بهار ٿيڻ لڳي. مان به هيڏي هوڏي لوڏا ڦيري وڃي قطار ۾ بيٺس. هڪ ميزبان قطار مان ڪڍي مونکي خانسامان وٽ وٺي آيو. ٿالهيءَ ۾ تيوڻ، پاپڙ، پڪوڙا، چانور، دال ۽ چٽني وجهي ماڻهن جي انبوهه مان ٻاهر نڪتس ته سامهون موهن ڪلپنا هٿ ۾ ٿالهي طعامن جي جهليو بيٺو هو. ٿالهيون هنج ۾ رکي بالم ٻنجي هڻي پٽ تي ويهي رهياسون.

موهن جو چهرو ڏسي، مونکي پهريون دفعو احساس ٿيو ته مُرڪن کي به پنهنجو دائرو ۽ جسم (FORM) ٿيندو آهي. درياءَ جي لهُرن جيان مرڪون لهنديون چڙهنديون به آهن. چهرو ئي مرڪن جو ٺهيل. هر ريکا، هر لڪير مرڪن- مالها، چپ بند، ڳالهائڻ بند پوءِ به مرڪون ئي مرڪون. مُرڪن جا ميلا. چولين جو اُتار ۽ چڙهاءُ. جڻ ساڌ هيلي ڪان سنڌوءَ جي اُٿل پُٿل. موهن جهڙو مُرڪڻو، دک سک ۾ مرڪن سان سجايل چهرو، جڻ مون پهريون دفعو ڏٺو هجي. موهن جهڙا مرڪڻا ادبي دوست هوڻ به منهنجي ڪمزوري رهيا آهن. سنڌ ۾ نئين ٿهيءَ جو ڪالم نويس، نقاد ۽ صحافي انعام شيخ به چهري تي ساڳيون موهن ڪلپنا واريون مرڪون سجايون دوستن جون دليون ڦاسائيندو وتندو آهي.

موهن ڪلپنا تي ٿورو گهڻو پڙهيو هئم ۽ بمبئيءَ جي نجي ڪچهرين ۾ به سندس باري ۾ نيون رمزون ۽ نوان رايا معلوم ٿيا هئا. پروفيسر رام پنجواڻي سينٽر جي پٽ تي ويٺل هي اهو ساڳو ئي موهن هو، جنهن طبقاتي معاشري تي گند جو ٽوڪرو اڇليندي، چيو هو: "ٻن جرمنين جي وچ ۾ ديوار ڇو آهي؟" اڄ اُها ديوار ڪري چڪي آهي. 1983ع ۾ منهنجي ڪتاب "جڏهن يونءَ ٻٽي" جي مهورت واري موقعي تي سنڌي زبان جي اعليٰ اديب سراج ميمڻ چيو هو ته هن وقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

تائين هن اهو بڌو هو تہ شاعري جزو است از پيغبري يعني شاعري پيغمبريءَ جو جزو آهي. تاجل جي ڪتاب پڙهڻ کانپوءِ چوٿو ٿو پوي! "پيغمبري جزو است از شاعري" اُهي ساڳا ئي سراج جا لفظ برلن جي ديوار ٽٽڻ کانپوءِ مان موهن ڪلپنا ڏانهن منسوب ٿو ڪيان، جيڪو ثابت ٿو ڪري تہ سچاڻ اديب مستقبل ۾ ٿيندڙ واقعن ۽ وارداتن کان وقت جي حاڪم کان اڳ آگاهي ڏيندا آهن. موهن چوندو آهي تہ دنيا ۾ فقط ٻن قسمن جا وڏا ماڻهو ٿيندا آهن. مڪڙا وگياني ۽ ٻيا ڪلاڪار. مان ٿو چوان تہ موهن ڪلپنا ۾ موهن جو دڙو زندگيءَ جون ٻہ وڏيون وٿون آهن. هونءَ بہ دنيا وارا چون پيا تہ سپت- سنڌو ۽ ويدن واري سنڌ جي تهذيب عراق ۽ مصر جي تهذيبن جي ماءُ آهي. اسانجي هڪ مسلمان اديب تڏهن تہ چيو هو تہ اسان مسلمان جڏهن بت تراشيءَ کي گناهہ نہ سمجهنداسون، ان وقت سڀ کان پهريون جيڪو بت تراشيو ويندو، اُهو موهن ڪلپنا جو بت هوندو.

مان پاڻ کي اُنهن ئي پيچرن تي هلندي محسوس ڪندو آهيان، جن پيچرن تي هلندي، موهن جي پيرن ۾ ڪنڊا لڳا هئا. جيئن علي بابا ۽ ماڻڪ جي ڪهاڻين پڙهڻ کانپوءِ هي ٻئي اديب موهن کي ذات ڀائي لڳندا آهن، تيئن موهن ۽ مان بہ هڪ ئي سفر جا سيلاني آهيون.

بمبئيءَ ۽ الهاس نگر ۾ مون جاچي ڏٺو تہ موهن ڪلپنا ۽ منهنجي زندگيءَ جون گهڻيون ڪندون ۽ پاسا هڪجهڙا آهن. موهن جي زندگيءَ ۾ هڪ اهڙو موڙ بہ آيو آهي، جڏهن موهن کي هر خميس تي اوٺارا ايندا هئا. موهن وهمن ۾ وڪوڙجي ويندو هو ۽ اکين ۾ ڏند ڦهلجڻ لڳندو هئس. ننڍي هوندي ڪيترن مهينن تائين مونکي بہ هر خميس رات ڏيجو ٿيندو هو. چوندا هئا تہ پناهہ خاتونءَ جي پٽ کي جنڙي ٿي آهي. هن حالت ۾ جهڙو تهڙو پڪڙي مونکي قبضي ۾ نہ ڪري سگهندو هو. هڪ دفعي اڌيءَ رات جو نانيءَ جو بسترو ڇڏي ڏانهون ڪندو مان پير نالي ڇڳي جي قبرستان ڏانهن روانو ٿيو هئس، جيڪو اسانجي ڳوٺ کان ميل ڪن پنڌ تي واقع آهي. وڏو ڀاءُ مونکي وڏي جدوجهد کانپوءِ فرلانگ کن پنڌ تان موٽائي آيو هو. موهن هڪ ڀائيءَ ۾ ٽي پوريون ۽ دال وٺندو هو ۽ ڪڏهن ڪڏهن ڀائي ڏئي ساڌ ٻيلي ۾ ٻوڙيو ۽ ڇنڊي وٺندو هو ۽ ڇٽن ۾ لوڻ مرچ ملائي مانيءَ سان کائيندو هو. ٻوهي منگڻ ۽ ڳڙ تي بہ گذارو ڪندو هو. 1946ع ۾ بابي جي لاڏاڻي کانپوءِ اسڪول کان موٽندي، ڀا وارڙي ۾ ميڻهن جو وڻ وارڙيندي، مان بہ جوئر ۽ ٻاجهريءَ جا ڏوڍا ڳڙ سان کائيندو هئس. ڳاڙها مرچ تسري ۾ وجهي، ٿورو پاڻي ملائي جوئر جي ماني کائي ويندو هئس. ٻر واري سرنهن جي کيت مان ڇانيي جا بہ پن پٽي، يا وارڙيءَ مان سائو مرچ پٽي ٻاجهريءَ جي ماني کائي وڃڻ ۾ منهنجي زندگيءَ جون ڪيئي شامون گذريون آهن. والي بال گرائونڊ ۾ وچايل ٻيانيءَ کي موهن ڪيئي مهينا ڳوليندو رهيو هو. اسان بہ ڳوٺ واري کُهيءَ جي آهڏ ۽ نِڪ مان هٿورارڙيون هٽي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ٽڪا ۾ پئسا ڳولهيندا هئاسون. رستي جي بجليءَ تي پڙهي، موهن ڪلپنا مئٽرڪ پاس ڪئي ۽ مون ڏئي جي وڻ سوريندي، مئٽرڪ پاس ڪئي. ڪڏهن ته چنڊ جي روشنيءَ تي به انبا پريندو هئس. موهن کي هڪ دوست پندرهن روپيا ڏنا هئا، پر موٽائي نه سگهيو. مون تي به اسانجي هڪ ويجهي عزيز جو قرض آهي، جيڪو هن وقت مري چڪو آهي، سوچيو ٿم ته قرض جي پئسن کي گهڻ ۾ گهڻ ڏهوڻو ڪري، ان مائٽ جي زال کي ادا ڪري ڇڏيان. ٽن سالن جي وقفي ڪانپوءِ جڏهن بيهر پڙهڻ ويٺو هئس ته پنهنجي دوست علي نواز سيال (ڳوٺ نئون ڳوٺ پنهنٽو) ڪان اڻ آنا اڌارا ورتا هئم. اهو زمانو 52-1951 وارو هو. 1986 ۾ مون پنهنجي گهر واريءَ جي هٿان ڪيس ۾ سندس زال ڏي ايترين ته سوڪڙيون موڪليون هيون جو هاڻي اهو اٺن آنن وارو قرض لهي وڃڻ گهرجي.

رام پنجواڻي هال ۾ ٿي هئاسون جو جنوري اچي چيو ته موهن ڪلپنا چيو آهي ته تاجل کي وٺي الهاس نگر پهچو. ڪيس چيم ته ڪپڙن جي هڪ جوڙي ۾ آهيان، اڪين جا بوڙا به هوٽل ۾ پيا آهن. هوٽل مان سامان سڙو ڪٽي، هوٽل نتراج جي آجياڻي ۾ شريڪ ٿي، مليا ملنداسون. جيئن ته الهاس نگر بمبئيءَ کان ڪافي دور آهي، ان ڪري ڪمهلو وڃي وڃڻ جنوري مناسب نه سمجهيو. مان جنوري جو ٿورائتو آهيان، جنهن الهاس نگر وڃي وڃڻ جي مونکي آڇ ڪئي هئي. مون ڏٺو ته هري موٽواڻي ۽ جنوري پارت ۾ رهندڙ چند انهن دوستن مان آهن، جيڪي سنڌ جي اديبن کي هڙوُن وڙئون خرچ ڪري، ڏسڻ جهڙيون جڳهون ڏيکاري، بانهون ڦهلائي پليڪار ڪري، ڪين روانو ڪندا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سَون جي رنگ جهڙو- موتي پرڪاش

"پيچاري واهہ جي ڪنڌيءَ تي منهنجو ننڍڙو ڳوٺ دڙو دنيا جي نقشي تي هڪ ٻڙيءَ جي حيثيت بہ نہ ٿو رکي. نہ اُن جي هوا ۾ عطر جي خوشبوءِ آهي ۽ نہ اُن جي کوهہ ۽ واهہ جي پاڻيءَ ۾ امرت اوتيل آهي، نہ اُن جون گهٽيون ڪشاديون ۽ صاف سٿريون آهن ۽ نہ اُن جي اڪ يا ٻير جي وڻن ۾ رنگا رنگي گل آهن. پوءِ بہ ڄاڻا نٿو تہ اُهو منهنجو ڳوٺ آهي، اُها منهنجي مٽي آهي، اُها منهنجي هوا آهي ۽ اُهي منهنجا وڻ آهن."

اهي مٺيان لفظ نہ، پر موتي پرڪاش جي يادگيرين جا قافلا آهن، جيڪي سنڌ جي ننڍڙي ڳوٺ دڙي کان روانا ٿين ٿا، سرحد اورانگهي وري بہ دڙي ڏانهن ئي موٽ ٿا ڪائين. تنوير عباسيءَ 'چنڊ بہ ٽڪر' ۾ تڏهن تہ لکيو هو... ائين ٿو لڳي تہ اُن سفرنامي (سي سپ سانديم ساهہ سين) جي هر صفحي تي موتيءَ جي ڇيهون ڇيهون ٿيل دل جون ڇيتيون آهن، جڻ اِن ۾ لکيل هر لفظ سندس دل جي رت سان رڱيل آهي.

موتيءَ جا ۽ موتيءَ بابت اِهي مٺيان لفظ اڄ بہ منهنجيءَ دل تي اُڪريا پيا آهن. 1983 ۾ راڳ جي راڻي عابده پروين هٿان موڪليل سندس ڪتاب "چٽنگ وڃ چولي" ۾ موتيءَ جون وايون پڙهي، فخر ڪرڻ لڳو هئس:

مندون موٽي آئيون
پڪا وڻن ٻير
موٽي ايندو مون گهرين.

نڪاتڻ تاريخ
عشق اٿاريم اوچتو.

هڪ دوست مونکي اسلام آباد ۾ اخبار جي ڪٽنگ ڏياري موڪلي هئي، جنهن ۾ موتيءَ جي سنڌ اچڻ جو ذڪر ٿيل هو. لکيل هو: "ڪاش! تاجل سان بہ ملي سگهان ها." انڪانسواءِ شيخ غلام حسين ۽ عابده پروين جي زبانيءَ هر دفعي موتي پرڪاش جا نوان نڪور احوال ٻڌي، موتيءَ کي ڏسڻ جي خواهش عشق ڪان جنون تائين وڃي پهتي هئي. اها ازل جي اڄ مون سيتا سنڌو يون وڃي ٻجهائي. ڇهري تي ٻارڙي واري معصوميت، سون جهڙي رنگ وارو موتي پرڪاش. تڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ته سنڌ جي مٽي سونُ اُپائيندي آهي. امان سانئڻ ڏسيس ها ته ڳوري سڏيس ها.
ننهن کان چوٽيءَ تائين ٽاڪر چاولا جي سيمينار سان سلهاڙيل موتي پرڪاش.

دل ۾ حسرت رهجي وئي، جو موتي پرڪاش سان ڪا نويڪلي روح رهاڻ نه ٿي سگهي. پنهنجو درشن سيمينار ۽ مشاعري تائين محدود رهيو. پوءِ به جو ڪجهه ٿيو، خوب ٿيو. لک ٿيو. اڻ ٿيٺي، ٿي پوي ته باقي ڇا کپي. 5- نومبر 1990ع جي لهنڊڙ سج تائين منهنجي ڄاڻ مطابق (1) آءٌ ته ڇوريون ڇنگ (2) ڏٺي ڏينهن ٿيام (3) انڊر سيڪريٽري (4) پردي اڳيان پردي پٺيان (5) انڌيرو اجالو (6) ڇٽنگ وڃ چولي ۾ (7) سي سپ سانڍيم ساهه سين، موتي پرڪاش جون تخليقون اسان جي هٿن تائين پهتيون آهن. سنڌ- ڌرتيءَ تي ڄاول ۽ نپنيل هن ڏاهي ۽ سڄاڻ شاعر جو سرنامو اجهو هن ريت آهي:

پرنسپال، انڊين هاءِ اسڪول، پوسٽ باڪس 106، دبئي (UAE).

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪاش، ڪو اُهي پَل ۾ پَهَرَ موٽائي ڏئي!

جيوت چاولا 1932ع ۾ راڌي پور ۾ ڄائو. خاص ڪري ڪهاڻيون لکندو رهيو آهي. ٻين کي ڪتابن ڇپائڻ ۾ ته مدد ڪندو آهي، باقي سندس ڪتاب شايد ڪو ٻيو ئي ڇپائيندو. سنڌ وارن سان پريمُ ڪري ڄاڻي. سندس گهر ۾ ٿيل ڪچهرين دوران ته ڪتاب ڏيندو رهيو، پر اِهو سلسلو اڄ سوڌو جاري رکيو پيو اچي. هر دفعي ڀارت ۾ ڇپيل نئين نڪور ڪتاب جو درشن ڪرائي، منهنجن اکين کي رونق ۽ شعور کي زرخيزي بخشڻ وارو جيوت چاولا وڻ وانگر شال ڪڙو ترو رهي! سندس سرنامو آهي: 102- Mahesh, 5th Road, Khar Bombay- 400 052 (INDIA).

تازو وڻائونس جيٺمل پرسرام گلراجاڻيءَ جو لکيل ڪتاب نانڪ يوسف، نند جويريءَ جي شاعريءَ جو مجموعو چئوڻاٽي تي. موتيرام ايس. راموائيءَ جو وحدت سندا واڪ ۽ پوپٽي هيرانندائيءَ جو ڪتاب سنڌوءَ ڪان گنگا جمنا پهتل آهن. جيوت جو پيار، ڪملا چاولا جون آسيسون ۽ پونم جي جل جهڙي پوتر معصوميت ساهه ۾ سانڍي رکي اٿم. سرن جا پاند نسري پيا ها، ڪٽڇن گيت ڳائي چٽ پچڻ جو اعلان ڪيو هو. اتر جي اوت ڪانپوءِ مٽيءَ مان ٻني خوشبوءِ آئي هئي، منڇر جي ڪنارن تي ڪنول ٽڙيا ها. سرنهن جي ڦولار ڪي ڳوناٽين معنيٰ بخشي هئي، اسانجي ذهنن ۾ مينديءَ جا هوٽا ڦٽا ها. جڏهن ڪملا جي گهر ۾ جيوت، موتيرام نرمل ۽ تاجل چوياري ڪٺي هئي ۽ معصوم پونم جي معصوم چپڙن مان ٽهڪڙن جا گل ڇڻيا ها. ڪاش! ڪو اُهي پل، اُهي پَهَرَ موٽائي ڏئي ته مٺس زندگيءَ ۾ جون تخليقون گهوري ڇڏيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

پَٽُ جي ٽِڪين ۽ ٻهن جي پوڻ ۾ لاڙڪاڻي ۾ جنم وٺندڙ هري موٽواڻي.

چار سال ڪن اڳ آفيس ۾ ويٺو هئس، جو طارق اشرف آيو ۽ چيائين: ”تاجل! هي ٿئي هري موٽواڻي، جنهنجي باري ۾ توسان قصا ڪهاڻيون ڪندو رهندو آهيان.“ مان نوڙي، هريءَ کي ٻانهن جي گهيري ۾ آڻي وڏي ادب ۽ احترام سان مليو هئس. جهڙا سندس وار اڇا، اهڙو ئي ڪُڙتو ۽ شلوار پاتل. سندس ڳٽن تي لاڙڪاڻي جي مکڻ جا چاٽا چلڪي رهيا هئا. اهو ساڳو ئي هري مون سيتا سنڌو ٻون ۾ وچي ڏٺو جيڪو موتيءَ پرڪاش، ارجن شاد، ۽ شوبا رائچندانيءَ وانگر سيمينار سان واڳيل هو. ناڪر چاولا جا ساٿي، سنڌو ٻون جي ڪلا- گهر جا سيواگر ٻانهن ٻيلي.

ٽن ڏهاڙن واري ميڙاڪي ڪانپوءِ هوٽل مان لڏو پٽي، مان ٻه طارق اشرف وانگي وچي هري موٽواڻيءَ وٽ رهيس. هري پنهنجن ٻن پٽن، نُهرن، پوٽن ۽ پوٽين سان گڏ صاف سٿري ماحول ۾ شهيد ڀڳت سنگهه روڊ تي واقع گريٽ وسٽرن بلڊنگ جي ٻيءَ منزل تي رهندو آهي. سندس والد نارائڻ سنگهه ٻه ساڻس گڏ رهندو آهي،

جيڪو ورهاڱي کان اڳ لقمان (خيرپور) جو رهواسي هو ۽ پوءِ لڏي وچي لاڙڪاڻي ويٺو. نارائڻ سنگهه جو اصل نالو پنجومل هو. جڏهن سک مذهب اختيار ڪيائين تہ نالو رکايائين نارائڻ سنگهه. هن وقت پيءُ- پٽ پنهنجن پوٽن ۽ پڙ پوٽن سميت پاڻ ۾ ڏايو ريان ڪنيان آهن.

نارائڻ سنگهه مونکي ير ۾ وهاري، جهيٽي آواز ۾ ڏايا سهٽا نڪتا سليندو هو. ٻڌايائين تہ گرو نانڪ ستو پيو هو جو اوچتو الوپ ٿي ويو. هندو ۽ مسلمان چادر تي وڙهي پيا. امن ۽ آشتيءَ جو مظاهرو ڪندي، اڌ چادر مسلمانن ڪنئي ۽ اڌ هندن. مسلمانن وچي سماڌي جوڙي ۽ هندن اڌ چادر جو چڪيا تي جلائي ڇڏيو. نارائڻ سنگهه جي عمر نوي سالن کان ٿپي چڪي آهي. اسر ڏٺي اُٿندو آهي. پاڻ پوڇا ڪانپوءِ ڏٺيءَ در سوالي ٿي، جڳ جو خير گهُري، اڇي ڪٽ تي وهندو آهي.

هري موٽواڻي پابنديءَ سان ماهوار 'ڪونج' رسالو ڪيندو رهي ٿو. ڪڏهن ڪڏهن ڪونج جو ٽائيٽل ڪور ٻُسو ڏسي، هريءَ ۽ سندس تجربي تي ڪل ايندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

آهي. الائي تہ چو ٿائيٽل ڪور کي هري ڪا شڪل يا بزائين نہ ڏني سگهيو آهي ۽ نہ وري ڪو چرڪائيندڙ ساهتي چٽُ. اندرين صفحن تي ادبي وڪر ۽ ورجيسون پلئون پل، ٻاهر نہ چٽُ نہ چسڪو. سرير جي سونهن ۽ جسماني قدبت کي هار سينگار لٽو لباس وڏيڪ زيبائتو ۽ جاذب نظر بڻائيندو آهي. هريءَ کي هِن طرف توجهہ ڏيڻ گهرجي.

اسانجي واپسيءَ کان هڪ ڏينهن اڳ هري مونکي ۽ طارق کي فلورا فائونٽين مارڪيٽ وٺي ويو. جتان ٻارڙن لاءِ ڪدر جو ڪپڙو ۽ ٻن واسڪوٽ لاءِ سلڪ ورتم، هڪ ٻاڻ لاءِ ٻي هڪ دلگهرئي دوست لاءِ. ان وچ ۾ هڪ بزرگ دوست ثقافت ۽ سياحت تي وڏي وزير جو صلاحڪار مقرر ٿي چڪو هو. مون پنهنجي دلگهرئي دوست جي واسڪوٽيءَ نين جو ڪپڙو صلاحڪار صاحب کي ڏني چڏيو. ڪجهہ رسمي طور ۽ ڪجهہ ان دم دلاسي تي تہ ٻارنهن (12) ٻارن جو پيءُ آهيان، اسڪولن ڪاليجن ۾ ٻارن جون داخلائون بہ ڪرائيٺون آهن تہ ٻارن کي نوڪرين سان بہ لڳائڻو آهي. هن اچي مٿي واري صلاحڪار دوست ۾ هن قسم جي اميد رکڻ منهنجي خام خيالي هئي، جو نہ ڪنهن ٻارڙي کي داخلا ڏيارپائين ۽ نہ وري ڪا هلڪي ڦلڪي نوڪري ئي ملي سگهي.

ڏسڻ ۾ اچي ٿو تہ 1980ع تائين هريءَ جو فقط هڪڙو ڪهاڻين "جو مجموعو 'هڪ لهر'جي نالي سان ڇپيو هو. هاڻي تہ اُن لهر مان ڪيئي لهرون اٿيون آهن. ڌرتي، ابو، اجهو، جڙيل جن سان جند، خوددار، هري موٽوانيءَ جي تخليق ٿيل ڪتابن جا نالا آهن. هريءَ تخليقن جي جڻ تہ ديگ چاڙهي ڇڏي آهي. ڍڪڻ لاهہ تہ طعام تيار.

ماڪ جا قطرا، سزا، جت مان ٽپڪيل هڪ بوند، ڌرتي ۽ هڪ پٿر وچ سڙڪ تي هريءَ جون بهترين ڪهاڻيون آهن. هريءَ جي لکڻين ۾، خاص ڪري ڪهاڻين جا ڊائلاگ بہ ڏاڍا اثرائتا ۽ وڏن قدرن وارا هوندا آهن. هريءَ جي مشاهداتي جملن ۾ بہ ڀانت ڀانت جا رنگ نکريل هوندا آهن. سندس سفرنامي جا ڪيترائي جملا، محاورا ۽ مشاهداتي چٽ نوٽ ڪرڻ جهڙا آهن. خط لکي، ڪا فرمائش ڪيوس تہ اجهو هيءُ سندس پتو آهي:

Shri Hari Motwani, Koonj, 4, Great Western Building, S. Bhagatsingh Marg, Bombay- 400 023 (INDIA).

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

وڇوڙي جو واءُ

سيمينار، مشاعري ۽ اَجياڻن ڪانپوءِ مونکي دهليءَ اسهڻو هو. جتان آگري ۽ اجمير گهمي، دهليءَ کان سنڌ موٽڻو هو. دهلي، آگري ۽ اجمير گهمڻ جي آس دل ۾ ئي رهجي وئي! هنن شهرن ڏسڻ کان وڌيڪ آنسون، اميدون اُنهن سنڌين، سنڌياڻين، ٻارن، ٻيٺرن ۽ نياڻين کي ڏسڻ پسڻ جون هيون، جن لاءِ سالن کان اندر ئي اندر ۾ سڪ جي ساگر ڇوليون ماري، نيڻن جي نند ڦٽائي ڇڏي هئي. لڇمڻ ڪومل ۽ هيري ٺڪر ته بمبئيءَ ۾ ئي ٻانهن جا هار پارايا هئا، پر اڃان ته جوڳيئڙن جي منزل اڳيري هئي. جمنا کي سنڌوءَ جا ته سلام ڏيندس، پر جتي ڪري گنگا ۾ به وڃي پير پسائيندس. اڃان اِن هورا ڪورا ۾ هئس جو ڪراچيءَ کان فون تي هڪ دوست ٻڌايو ته قومي اسيمبليءَ جي چونڊن دوران سهراب ڳوٺ جي پٺاڻن منهنجي ڪڪي نديم (سرمد) جي موٽر سائيڪل به ساڙي ڇڏي آهي، ۽ ڪيس ڏکي به وڌو ٿن. تصديق ڪرڻ لاءِ رڙ ووڙ هوٽل مان ڪال بوڪ ڪرائي گهران پڇا ڪيم. مون واري گهر واري زيب النساءَ (منڻ خاتون) ٻڌايو ته پيپلز پارٽيءَ جي ڪئمپ ويجهو نديم جي موٽر سائيڪل سميت ڇهن سائيڪلن کي ساڙيو ويو هو. باقي نديم- ڏي خير هو. پوءِ به رٿيل پروگرام ڪئنسل ڪري، واپس مونکي سنڌ ورڻو پيو. دهلي روانو ٿيندي، دهليءَ اچڻ لاءِ هيري ٺڪر مونکان وچن به ورتو هو ۽ ائين به چيو هئائين ته دهلي، آگري ۽ اجمير به مونکي پاڻ ئي گهمائيندو.

مان ۽ طارق اشرف بمبئي ايئرپورٽ تي آهيون، جتي وڏا ٻاڪر پائي ٺاڪر چاولا، جيوت چاولا، نند جويري، هري موٽواڻي الوداع چئي، اسانکي روانو ٿا ڪن. هري موٽواڻيءَ اسانکان سنڌڪي موڪليو هو. هريءَ جي سنڌڪن جا پڙاڏا ساڻ ڪري مان سنڌ پهتو هئس. هريءَ جي انهن سنڌڪن هڪ حساس دل شاعر کي يقين ڏياريو هو ته ڌرتي ۽ ٻوليءَ جو رشتو هر ڌرم ڪرم کان مٿاهون هجي ٿو.

جهاز جي ڪڙڪي کولي مون ڀارت جي زمين کي آخري نظرن سان ڇهيو هو. چميو هو. ڏٺو هو. مونکي ته سنڌ ۽ ڀارت جي ڌرتيءَ ۾ ڪوبه فرق نظر نه آيو هو. اُهي ساڳيا وڻ ۽ وسنديون، اُها ساڳي وڻڪار ۽ واهيرا. اُها ساڳي سنڌ واري مٽي. هڪڙن کي گنگا ۽ جمنا ٿي سيراب ڪري ته ٻين کي سنڌو امرت جا ڍڪڙا ٿي پياري.

هند جي سنڌين وٽان مٽي تي محبتن جا ٻاڪر ۽ ڀريون کڻي، اچي سنڌ ۾ لاٿيون اٿم. ساڀيا توڙي سپنن ۾ بمبئي جون ڪير جهڙيون اڇون اجريون راتيون ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

الهاس نگر تي سج ايرڻ جا نظارا پيو ڏسان... هڪ رات ڏکڻ جي هير سان مخاطب ٿي کيس چيم: "اي هوا! هو ڏس ڪيرت جي منهن تي پگهر- ڦڙا. وچ، سندس سرير کي ڇهي، کيس ماڪ- ڀني رابيل واري تازگي بخشي اچ، جيئن تازين رچنائن جو گلاب مهڪي پوي، ٽڙي پوي... ڏسان ٿو ته پوپٽي هيرا ننداڻي اسپتال مان خوش ۽ تازي توانی ٿي، گهر موٽي آئي آهي. بنارسي ساڙهيءَ ۾ ليپٽيل پوپٽي سنڌ- سميلن ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ اجهو موهن جي دڙي تي اچي لٿي آهي. هاڻي ته ڪلا منهنجي ڀيڻ، ۽ سندري به موهن جي دڙي مان لڌل سنڌيءَ جي قديم لپيءَ کي پڙهڻ ۽ پرجهڻ ۾ گم آهن... گانڌي ڌام کان لگهندڙ سنڌ جون هوائون شال! گانڌي ڌام جي سنڌياڻين جون سينڌيون ڇُهن، جيئن سنڌ جا ماڻهو پنهنجن ڀيرن جا مٿا چُمندا آهن... اي گنگا! هيري ٺڪر کي ڏسين ته لهرين کي حڪم ڪجانءِ ته ڳاٽ اوچو ڪري کيس پرنام ڪن. قاضي قادن، جام نندي جي مقبري جي ڇانوَ ۾ راجا رام شاستريءَ سان گڏ "سنتون ڪي واڻي" واري گرنٿ جا ورق ورائي پنهنجا گم ٿيل بيت پڙهي رهيو آهي:

ڪڏهين هيري ہُوَر- ڪڏهين ڦَلُ نه هڪڙو
ڪڏهين پريان جا پُوَر- ڪڏهين سڪان سڏکي

سَرَ هيڪڙي وسن- جَرَ ۾ نينهن نه گڏيو
سارَ نه سالُورن- مٿي ڪنول ڦلاريو!

ٺٽي نگر جا ماڻهو هٿن ۾ هار جهليو، هيري ٺڪر جو انتظار ڪري رهيا آهن... ڏسان پيو ته شوبا ۽ رام جي پرسان امريتا ۽ آنند هالن جي هندوري ۾ لڏي رهيا آهن... موهن ڪلپنا ڪيرت ہاہاڻي، اي- جي اُتم ۽ گوبند مالهي سرحد جي هُن پار سنڌ ڏي اشارا ڪري چئي رهيا آهن: "اسانجو اُهو ديس آهي، جتي صبح جو نند مان اُٿي واهيءَ مان به ليون پاڻيءَ جون هٽي، اسان پنهنجا منهن ڌوئيندا هئاسون. هاڻي جنهن وقت بليڊ جا ڇهڪ ڏئي، آسمان کي ڪير- ٺر وڻان رتو ڇاڻ ڪيو ٿو وڃي، اُن وقت سنڌ ۾ سانجهي ٿي ٿئي... اسان اُن ديس جا رهواسي آهيون، جتي ڏيئن جون وٽيون سوري، اسان پنهنجا گهر روشن ڪندا هئاسون، ۽ هر صبح، اسان جي ڏيئن مان سج اُبري پوندو هو."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ديا وِنتي هال ۾ اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جي اَجيائي ۾-

ساڄي کان زرينہ اياز، گوبند مالهي، شيخ اياز، مرحيات طارق اشرف ۽ تاجل بيوس.

تاجل بيوس جي پليڪار ڀارت ۾.

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

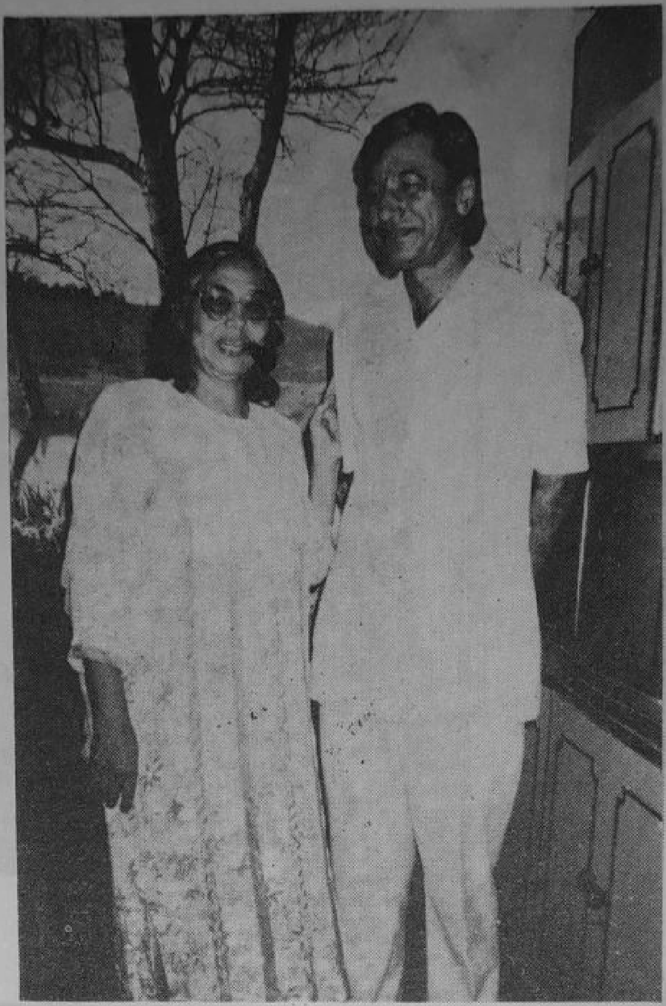

تاجل بيوس پارت جي ممتاز ليکڪا ڪلا پرڪاش سان سنڌيس گهر ۾.

پارت جو هڪ هيو بي جوڙ شاعر ڊاڪٽر ارجن شاد ۽ تاجل بيوس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

هوٽل نٽراج ۾ لوڪ سُر طرفان آجياڻي وقت هوندلوداس سيناڻي ۽ هيرو چاولا (سيڪريٽري لوڪ سُر) لعل سائين جو پلؤ پائيندي:
”ڪٿا انب لعل سائين مٺا ڪري ڏيندو وڻڙي آميان باغ ۾ باغ گهمڻ ايندو.“

شاهه، سچل، سامي سيمينار ۾ شريڪ ٿيندڙ:
گوبند مالهي ۽ تاجل بيوس (ياڪرن جي گهيري ۾)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
soorihsindhiadab
Scanned with CamScanner

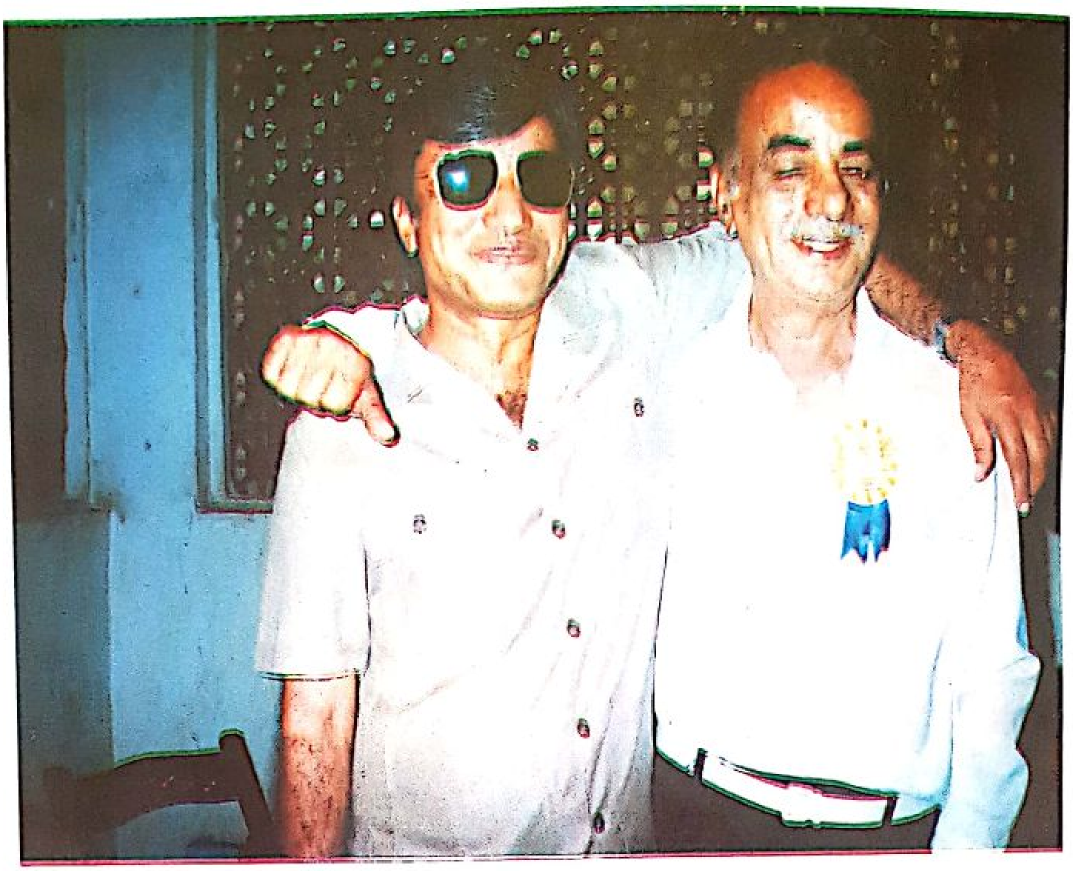

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ڪونج جو سڪاڻي:
هري موٽواڻي ’سنڌي‘ ۽ بيبي پونم، جيوت چاولا جي نياڻي.

ڪونج جو سرواڻ هري موٽواڻي ’سنڌي‘ ۽ تاجل بيوس، هريءَ جي گهر ۾.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

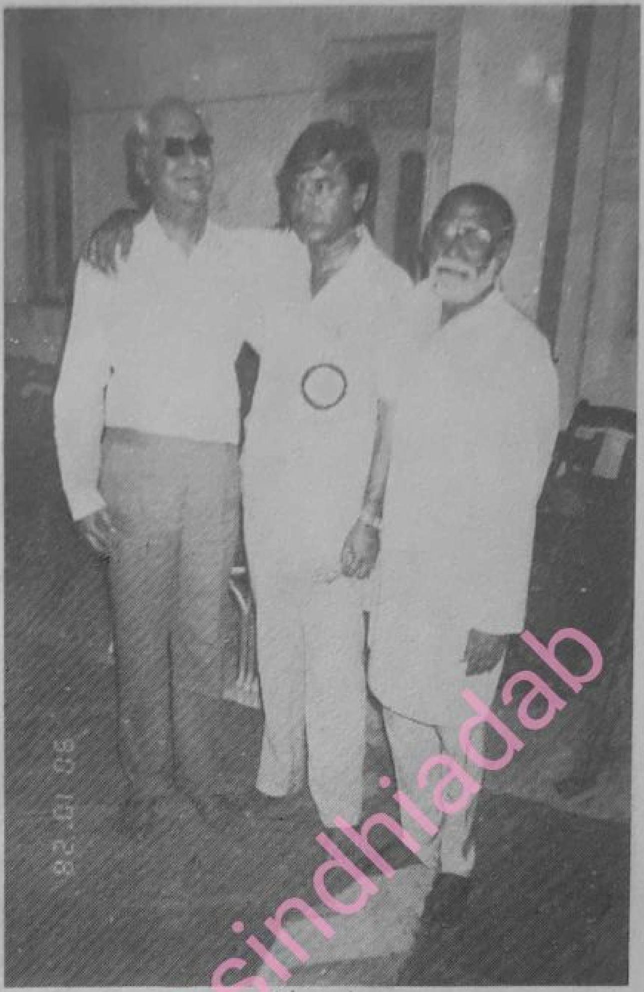

ساڄي کان
ديال آهوجا، تاجل بيوس ۽ گوبند مالهي.

اکل ڀارت سنڌي ٻولي ۽ ساهت سڀا جي آجياڻي وقت شري ٺاڪر چاولا تاجل
بيوس کي گلن جو تحفو پيش ڪندي.

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

پروفيسر رام پنجواڻي ٽرسٽ جو چيئرمين شري آر- جي آڏواڻي سنڌ کان آيل اديبن کي ڀليڪار چوندي.

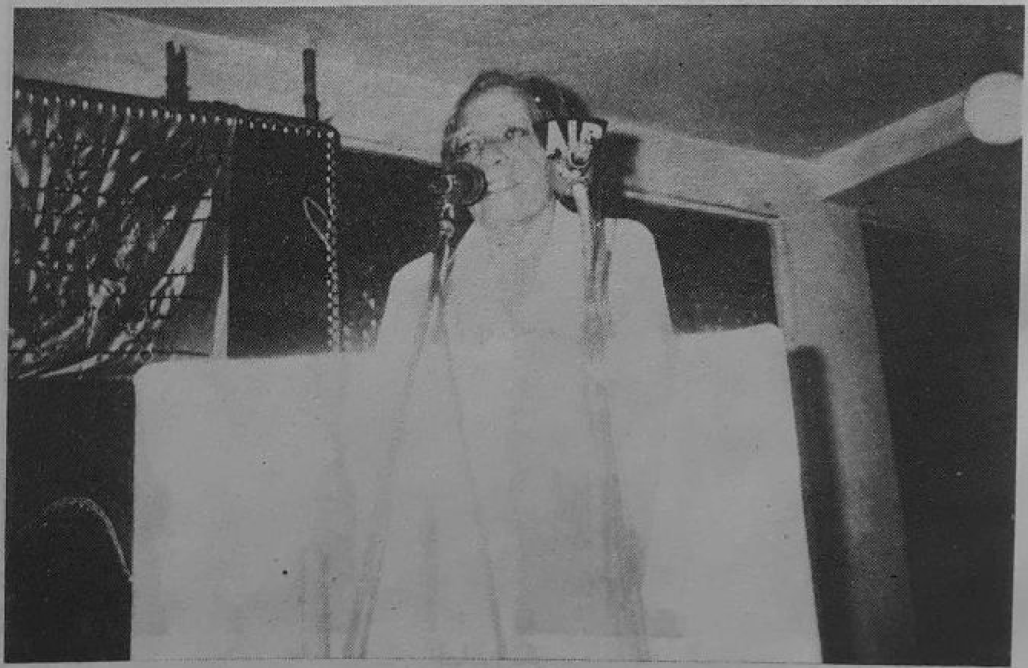

شاهه، سچل، سامي سيمينار جي افتتاحي موقعي تي سيمينار جو ڪنوينر ۽ پروفيسر رام پنجواڻي سينٽر جو روح روان شري ٺاڪر چاولا سينٽر جو تعارف ڪرائيندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڪاج- ڏٽي ڪاهي ڪان: شري ٺاڪر چاولا (سيمينار ۽ مشاعري جو ڪنوينر)
مسز پارُو چاولا ۽ سندن نياڻو رام رائچنداڻي.

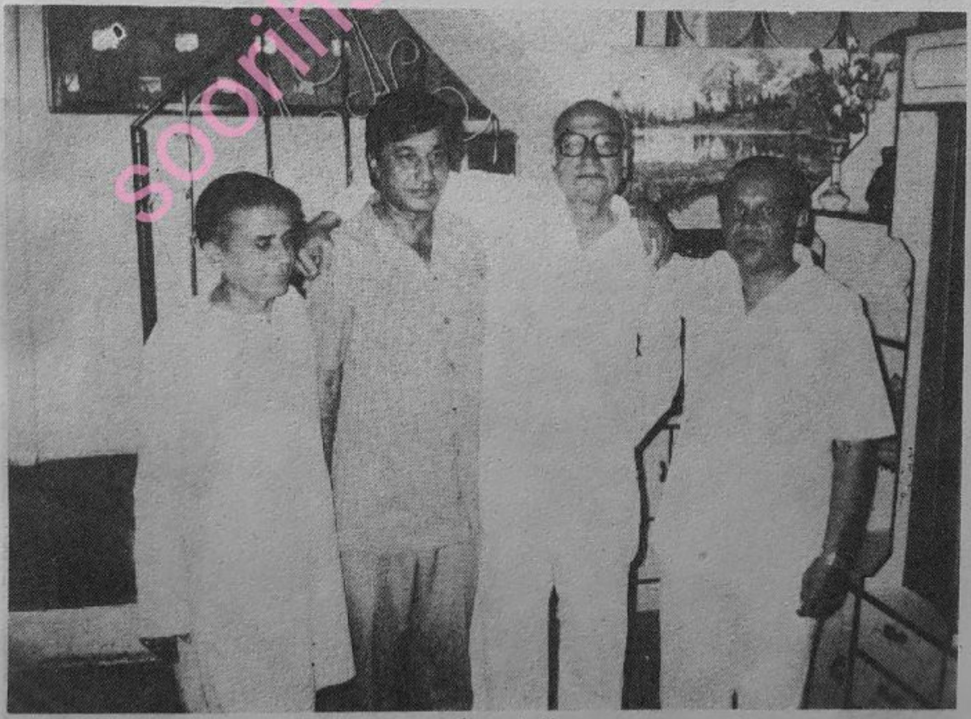

الهاس نگر ۾
ساڄي ڪان ڪرشن لعل بجاج، تاجل بيوس، ايم- ڪمل ۽ هيروٺڪر.

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

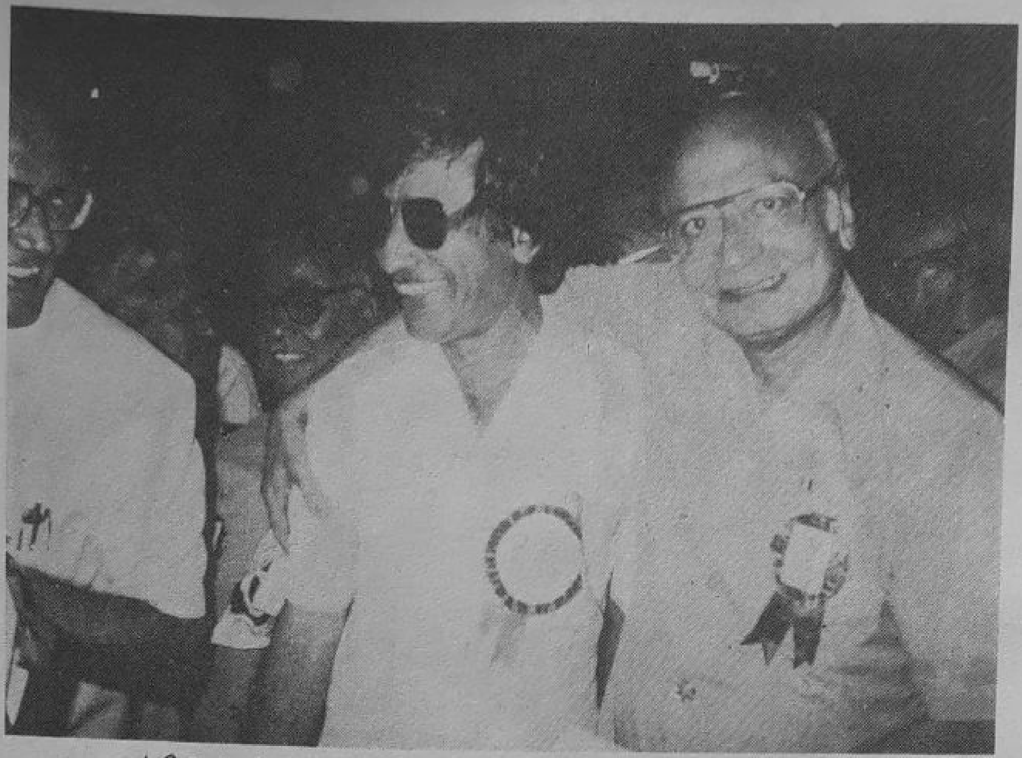

انڊو- سنڌ مشاعري جي موقعي تي تاجل بيوس ۽ ايم- ڪمل خوشگوار موڊ ۾.

الهاس نگر جي فلم سٽي اسٽوڊيو ۾ ساڄي کان:

هيرو ٺڪر، تاجل بيوس ۽ ٻلديو مٽلاڻي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com Scanned with CamScanner

ساڄي کان ڏيال موٽواڻي (ايڊيٽر جهولي لال) تاجل بيوس ۽ قيمت هريسنگهاڻي.

هوٽل نٽراج ۾ لوڪ سر طرفان ڏنل آجياڻي ۾ ڀڳت چاولا ۽ پارت جي ٻرڪ اديبا پوپٽي هيراننداڻي رقص جي عالم ۾.

soorihsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

ڀارت جي اديب ۽ سنڌين جي هڏ ڏوکي جيوت چاولا جي گهر ۾ هڪ رات.
تاجل بيوس ۽ جيوت چاولا.

شاهه، سچل، سامي سيمينار ۾ سيمينار جي سيواگر، شُوڀا رام رائچنداڻي گلن جا
تحفا پيش ڪندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

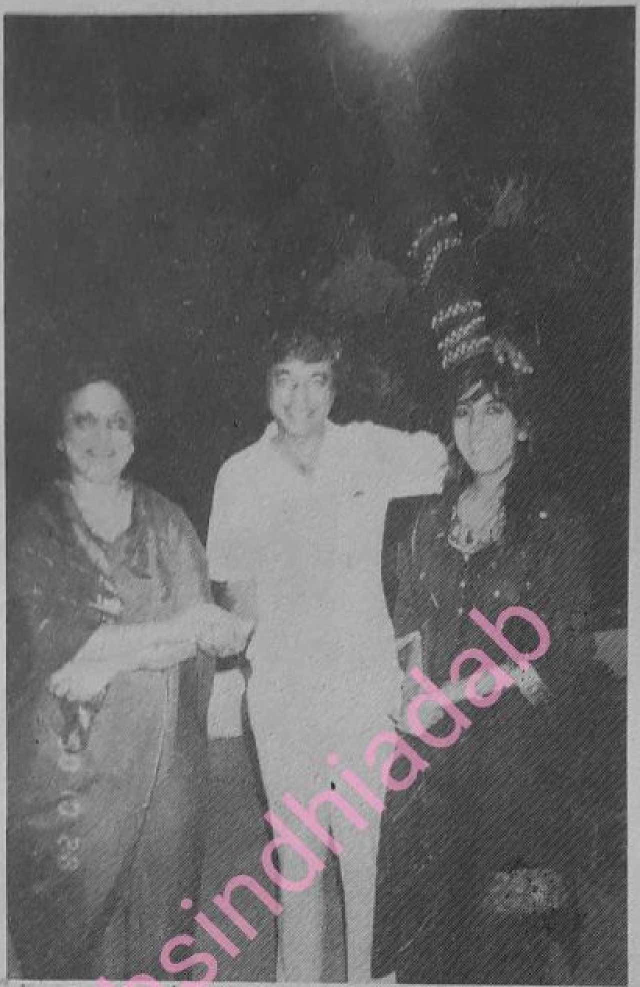

تاجل ڀارت جي فنڪاره ڪاجل، ’گجرات جي گجر‘ (ننڍڙي عابده پروين) ۽ سنديس امڙ (رام پنجواڻيءَ جي ڌيءَ) سان گڏ.

الهاس نگر ۾ ڀارت جو اديب ڪرشن لعل بجاج تاجل بيوس کي هندي ڊڪشنري سوکڙي طور ڏيندي. ڪاهي پاسي کان هيرو ٺڪر ۽ جيوت گوگيا ”جُوت“ بيٺل آهن.

soorhsindhiadab
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

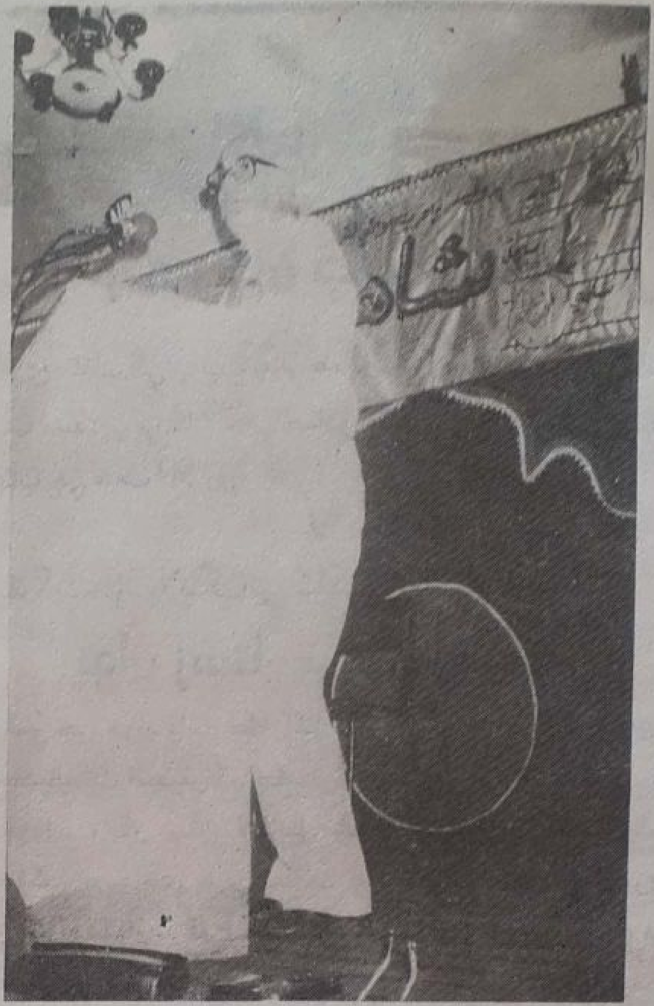

شاهہ، سچل، سامي سيمينار ۾ دبئيءَ کان آيل ڀارت جو بيجوڙ شاعر ڊاڪٽر موتي پرڪاش سنڌ کان آيل اديبن جو تعارف ڪرائيندي.

شاهہ، سچل، سامي سيمينار ۾:
گوبند ڪمل، تاجل بيوس، نندجويري، چترو ناگپال، هڪ اديب دوست ۽ ڪمل پياسي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سنڌيڪا جا شايع ٿيل ڪتاب

سنڌ: پيپلزپارٽي کان ڄام صادق علي تائين

ف – م لاشاري ڪتاب ڪي پ پ ۽ ڄام صادق حڪومت جو تاريخي دستاويز چئي سگهجي ٿو. ڪتاب سنڌ: پ پ کان ڄام صادق تائين 423 صفحن تي ٻڌل آهي. ڊيمي سائيز جي هن ڪتاب جي قيمت 90 روپيا آهي.

f

زندگي جي پلاننگ تي شاگردن لاءِ اهم ڪتاب

نوان رستا- نيون راهون

هن ڪتاب ۾ پيشي جي چونڊ بابت ڪارائتا مشورا ڏنل آهن. طب، فارميسي، نرسنگ، سول انجنيئرنگ، مڪينيڪل انجنيئرنگ، ڪمپيوٽر سائنس، آرڪيٽيڪچر، مرچنٽ نيوي، ايئرٽرئفڪ ڪنٽرول، واپار سان لاڳاپيل شعبن، بزنس ائڊمنسٽريشن، چارٽرڊ اڪائونٽنگ، بينڪنگ،، صحافت، عام تعلقات ۽ اشتهار سازي، لائبريري سائنس ۽ انفارميشن. ان کان سواءِ هٿياربند فوج جي ٽنهي اهم شعبن بري، : نيوي ۽ هوائي فوج ۾ داخل ٿيڻ لاءِ هر قسم جي مناسب ڄاڻ ڏني وئي آهي.

صفحا 248 ۽ قيمت 60 ربيا

f

منهنجي منزل سنڌ

ورهاڱي کان اڳ هلايل آزادي واري تحريڪ ، انهيءَ وقت ماڻهن جي سوچ، ماڻهن جا مسئلا، ڳوٺن ۽ شهرن ۾ سوچ جو فرق، ڪرشن ڪنواڻي سڀني تي روشني وڌي آهي

صفحا 178 قيمت 45 روپيا

سنڌ جي زينت

نرنجن دوداڻي

هي ناول 1948ع کان وٺي 1968ع تائين جي جيئري جاڳندي تاريخ آهي جنهن جا ڪيترا ڪردار اڄ به پوڀان پساهه کڻي رهيا آهن

صفحا 144 – ڊيمي سائيز – ملهه 30 ربيا

نئون عالمي نظام

سهيڙيندڙ: اسلم خواجه

ملڪي ۽ بين الاقوامي سياستڪارن ۽ دانشورن جي مقالن تي مشتمل موجوده ورندڙ مسئلي تي ڀرپور دستاويز – صفحا 178 قيمت 50 ربيا

جنس جي سائنسي ڄاڻ – علي مرتضيٰ ڌاريجو

منهنجو تخليقي سفر خيرالنساءِ جعفري

ٽين دنيا ۽ فوجي آمريتون – رؤف نظاماڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

سنڌيڪا جو ڇهون ڪتاب

جنس جي سائنسي ڄاڻ

مصنف: علي مرتضيٰ ڏاريجو

سنڌيءَ ۾ سائنسي ادب تمام ٿورو آهي. جنسي ادب ته تهائين نه هئڻ جي برابر. جوڻي آهي ته 'جتي حقيقتن کي لڪايو ويندو آهي اتي افواهه زور وٺندا آهن' سنڌ ۾ به ايئن ٿيو آهي. جنس کي ايڏو ته دٻايو ۽ لڪايو ويو آهي، جو نوجوانن لاءِ اها هڪ اڻ ڏٺل شهر آهي، ۽ جڏهن هي نوجوانيءَ جي بنا تجربي ۽ ڄاڻ واريءَ عمر ۾ ان شهر ۾ قدم رکن ٿا ته پليو ۽ ڀٽڪيو وڃن. خاص ڪري نوجوان ڇوڪريون، اڻ ڄاڻائيءَ سبب اهڙيون غلطيون ڪريو وڃهن جو، ڳالهه وڃيو جان جي جوکي تائين پهچي...... محترم علي مرتضيٰ ڏاريجو، سنڌيءَ جي سائنسي ادب ۾ هڪ ڄاتل سڃاتل شخصيت آهي. هن دفعي هُن جنس جي نازڪ موضوع تي قلم کڻي سنڌ تي، خاص ڪري سنڌ جي نوجوانن تي وڏو احسان ڪيو آهي جو انهن کي هن اڻ ڄاتل ۽ اڻ ڏٺل شهر جي هر گهٽيءَ ۽ گام، هر پنڌ ۽ پيچري کان آگاهه ڪيو اٿائين. جيئن اهي پلي ۽ ڀٽڪي، مونجهارن (Complexes)، دٻائن (Depressions) جو شڪار نه ٿين، ۽ اڌ طبيبن يا ڪُوڙين جي ور نه چڙهن، ۽ پنهنجي ازدواجي، تخليقي، ۽ توليدي حياتي، خير خوبي، ۽ سڪون سان گذارين، ۽ ان مان پوري لذت به حاصل ڪن.

(ڊاڪٽر) تنوير عباسي

جنسيات تي اجاين پنگتي پابندين ۽ غيرسياويڪ بندشن، جنسيات کي نه رڳو پراسرار بڻائي ڇڏيو آهي، پر ماڻهن کي ان بابت ڄاڻ حاصل ڪرڻ کان به وانجهو پئي رکيو آهي. اهڙين پابندين، اهڙين بندشن ۽ اهڙي اڻڄاڻائيءَ ماڻهن کي رڳو ذهني ۽ دماغي روڳن ۽ سماجي براين سان مالامال پئي ڪيو آهي. علي مرتضيٰ ڏاريجي هن ڪتاب ذريعي اسانجي ماڻهن کي جنسيات جي ڄاڻ وڌائڻ لاءِ موقعو ڏنو آهي. اهو به ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته لکت ۾ جنسيات جي لفظن ۽ اصطلاحن جي استعمال ۾ هن عام روش کان هٽي هلڻ جي ڪجهه دليري ڪئي آهي.

— نجم عباسي

هي هڪ ساراهه جوڳي ڪوشش آهي. ليکڪ هڪ ڏکئي موضوع کي سرل ۽ سهج ٻوليءَ ۾ پيش ڪيو آهي. فني اصطلاحن سان ٺهڪندڙ اصطلاح گهڙڻ جي هنر کان به ليکڪ واقف آهي.

— امداد حسيني

صفحا 112 - ملهه 30 رپيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

ٽين دنيا ۾ فوجي آمريتون

سهيڙيندڙ: **رئوف نظاماڻي**

ٽين دنيا جي اسرندڙ ملڪن چلي، سوڊان، انڊونيشيا ۽ پاڪستان ۾ فوجي راڄن جي ڪوشش جو تفصيل، ڪتاب ۾ پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اسي جي ڏهاڪي تائين سياست ۽ حڪومت جي پس پرده حڪمت عملين تي 300 صفحن تي مشتمل سربستا راز، پاڪستان جي ماهيت، ان جي اشرافيه ۽ 40 سالن جي لڇاين جو چرڪائيندڙ تفصيل، جاگيردار طبقي جي مسلم ليگي سياست، اقتدار تي ڪاموراشاهي جي قبضي ۽ ان کان پوءِ فوجي ڪاموري آمريت جي ساڻس تضادن کان وٺي پاڪستان جي ٽٽڻ، ذوالفقار علي ڀٽي جي نئين پاڪستان ۾ وجود ۾ اچڻ ۽ وري هڪ نئين مارشل لا جي تاڃڻ تائين معاملن جي تهه ۾ ويٺل هڪ شخص ذري ذري جو پوسٽ مارٽم ڪري ٻڌائيندو وڃي ٿو

هي ڪتاب حقيقت ۾ پنجن حصن تي مشتمل آهي جن مان هڪ لنڊن ۾ رهندڙ پاڪستاني ڪاهي ڏر جي مشهور اڳوڻي شاگرد رهنما طارق علي جو لکيل آهي، ٻيو 'پاڪستاني سياست ۾ فوجي مداخلت' اسلم خواجا جو لکيل آهي جڏهن ته ٽيون، چوٿون ۽ پنجون يعني چلي، انڊونيشيا ۽ سوڊان ۾ فوجي راڄن جي تفصيلن جي مشتمل ڪتاب لاهور جي مشهور ڪميونسٽ اڳواڻ عبدالله ملڪ جا لکيل آهن. سيني ليکڪن پنهنجي موضوعن جو حق ادا ڪيو آهي خاص ڪري طارق علي پاڪستان جي سياسي تاريخ کي سٺي نموني پيش ڪيو آهي، جنهن سان ڪيترا سارا لڪل ڪردار ۽ سوچون سامهون اچي وڃن ٿيون. انهيءَ موضوع تي ولي خان، جي ايم سيد ۽ ملڪ جي ڪيترن ئي اهل قلم/ طبع آزمائي ڪئي آهي پر طارق علي جي پنهنجي هڪ نرالي ڪاوش آهي، جيڪا پڙهندڙن کي تمام گهڻو مواد ڏئي ٿي.

صفحا: 378 - ملهه: 75 رپيا

soorhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سنڌيڪا جو نئون ڪتاب

بند اکين ۾
ڪجھ يادون
ڪجھ سپنا

سنڌي ٻولي کي پاڻ ارپيندڙ

بيباڪ قلمڪار

طارق اشرف

جي سمورن ڪهاڻين جو ساڻيڻ جهڙو ڳٽڪو.
باريڪ بينيءَ سان لکيل افسانا هجن يا تيز تکا سياسي ۽ ادبي مضمون... انٽرويو، ايڊيٽوريل ۽ اڏ ملاقاتون هجن يا جيل جا مشاهدا، هر تحرير جو جدا، نرالو ۽ وڻندڙ رنگ طارق جي قلم ۽ شخصيت جي انفراديت جو مظهر آهي. ڪتاب ۾ شامل اڪثر ڪهاڻيون ليکڪ جي شخصيت جي مختلف پاسن جي عڪاسي ڪن ٿيون.

صفحا: 409

ملهہ: اُڇي ڪاپي 90 رپيا

سادي ڪاپي 60 رپيا

ڪتاب سنڌ جي سيني وڏن بڪ اسٽالن تي موجود آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

Scanned with CamScanner

سنڌيڪا جا ايندڙ ڪتاب

ڀٽ جو شاهه

شاهه عبداللطيف ڀٽائي جي شخصيت ، فن، فڪر ۽ ڀٽائي جي دور تي لکيل پهريون ڪلاسڪ جنهن سان ڀٽائي جي عظمت جا واڄٽ سڄي دنيا اندر هڏڻ ۾ آيا.

ايچ- ٽي سورلي پنهنجي هڪ هئي ڪتاب روزاپرواگانس ۾ دنيا جي ذهن وڏن شاعرن جي تقابلي جائزي ۾ شاهه لطيف کي دنيا جو نمبر ون شاعر قرار ڏنو آهي. محترم عطا محمد ڀنيرو ڀٽ جو شاهه کي سنڌي قالب ۾ آڻيندڙ. ۽ ڊاڪٽر فهميده حسين نظرثاني ڪندڙ

صفحا 350 ملهه 100 رپيا (پڪي جلد سان)

شاهه لطيف بحيثيت مفڪر

ايچ- ٽي سورلي، پروفيسر جهانگيائي، اي- ڪي بروهي، علامه عمر بن محمد دائود پوٽو، سراج الحق ميمڻ، محمد ابراهيم جويو، تنوير عباسي، ف- م- لاشاري، فهميده حسين، انور پيرزادو، علي احمد بروهي ۽ شيخ محمد اسماعيل جي شاهه لطيف جي انساني، سماجي ۽ سياسي فڪر، تصوف، وحدت الوجود، رهبري ۽ رهنمائي جهڙن اهم موضوعن تي شاهڪار مضمونن جو ڳٽڪو.

صفحا256 ملهه 60 رپيا

soomhsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

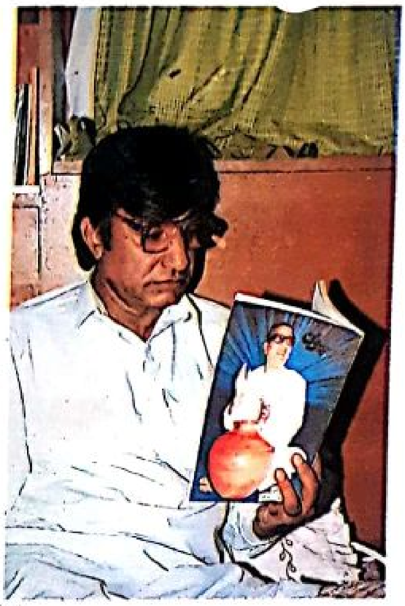

* بس، منهنجي هن سفرنامي ”ڏور ٻه اوڏا سپرين“ ۾ اُن شخص جا جذبا ۽ احساس آهن، جنهن کي وڻ وانگر پاڙئون پٽي سرحد جي هُن پار اڇليو ويو هو. مان اُنهن هم زبان بزرگن، دوستن، مائرن، ڀائرن، ڀينرن ۽ نياڻين سان مِلڻ ويو هيس، جن جو هڪ هڪ لفظ منهنجي روح ۾ پيهي ويو هو، جن جي ٻوليءَ ۾ اِمان سائنٽ پينگهي ۾ سمهاري، لولي ڳائي، ننڊون ڪرائيندي هئي.

* اَتي ۾ جو وينس ته کوڙ سارا سِلڪ (Silk) جا تاڪيا ۽ تان اُٿي وڃي مٿي چڙهيو آهيان... مون ته پنهنجن ڀينرن- ڀوڻي، ڪلا ۽ سندريءَ- لاءِ ڪير مُنڊيون ۽ چلڙا ويهي گهڙيا آهن، جيڪي آرهڙ جي سج وانگر جرڪي رهيا آهن.

* سنڌ جي لڏي ويل سنڌين هند ۾ وڃي جيوت جي مهاڀاري جنگ لڙي هئي، جيڪا هن ڪتي ورتي آهي.

* هڪ پکي ٻه پاڻ جهڙن پکين ۾ سنُو لڳندو آهي، پلي ڪو سندس آکيرو جلائي، ڪيس بي گهر ڪري، پر پوءِ به ڪا گهڙي خاڪ جي ڍير پرسان ويهي، جلاوطنيءَ جا گيت جهونگاري، وري به اُن ئي ماحول ۾ آکيرو جوڙڻ لڳندو آهي.

* مان رڳو ايترو چئي سگهان ٿو ته جنهن جانيئڙي دعوت ڏني، اسانکي پاڻ وٽ گهرايو هو، اُهو پنهنجي ڪتب سميت مون تان گهُور ٿي ويو.

* هن ادبي ياترا کان پوءِ پيرون پيم ته جلاوطنيءَ جو روڳ ۽ عذاب ڪيڏو نه دردناڪ هجي ٿو! هڪ جلاوطن سرحد پرسان ويهي، اشارو ڪري چوي: او... هُو آهن اسان جون ٽڪريون، اسان جا وڻ ۽ واهيرا جتي سرٽيون آکيرا ٺاهينديون هيون، جتي ڪٽڇيون ٻُوڙن جي نسريل ٻڌن تي جهومي، گيت ڳائي، چِٽَ ڀڃڻ جا اعلان ڪنديون هيون، جتي ڳيرن ۽ ڪبوترن جي اُنن کي نانگ پي ويندا هئا.

تاجل ’بيوس‘

soorihsindhiadab

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com
Scanned with CamScanner

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book